

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2006
8. szám
augusztus

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934

LXX. évfolyam

2006. 8. szám

a u g u s z t u s

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés/fedőlap:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

Ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

BÁNYAI János: Uri kutyagolása a történelemben (tanulmány).....	3
BARTÓK-ÉV/BARTÓK-ÉV/BARTÓK-ÉV	
HARTIG Tibor: A mérföldkő (kisesszé)	17
Anica SABO: Bartók Béla munkássága a Szerbiában megjelent zenetudományi cikkek tükrében (tanulmány) (VUKOVICS Géza fordítása).....	19
*	
JUNG Károly: Hogy is állunk azzal a turullal? (kommentár)	28
*	
VASAGYI Mária: Az afrikai vadász (novella).....	41
BALOGH István: Szilveszter Szilveszter, avagy egy igazi hős születése, élete, halála és dicsőséges föltámadása megtagadásának hiteles története II. (regényrészlet)	47
CSORBA Béla: Versek Poetika és szerelem ■ Hintópor ■ Illegitim nóta ■ Allegória a hatalmi körök megosztásáról modern demokráciákban.....	64
BRASNYÓ István: „As I Lay Dying” (vers)	66
*	
Jovica AĆIN: Miért írok történeteket? (kisesszé) (VÉKÁS Éva fordítása)	69
Zoran FERIĆ: A gyufaárus kislány halála (regényrészlet) (ĆURKOVIĆ-MAJOR Franciska fordítása és jegyzete)	72
*	

SZÍNHÁZ/SZÍNHÁZ/SZÍNHÁZ

NÁNY István: Négy a kétszázharmincből. Pesti színházi levél	75
GEROLD László: Színház és haza. Az 51. Sterija Játékokról.	82
VÉKÁS Éva: INFANT kánikulában	88

GEROLD László: Irodalomból (és felelősségből) elégtelen.	94
--	----

Számunkat Novák Mihály alkotásaival illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2006. augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsríroszámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2006-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Uri kutyagolása a történelemben

Spiró György regénye, a *Fogság* (Magvető, Budapest, 2005) minden eddigi regényénél, pedig azok sem voltak „kisregények”, terjedelmesebb, a könyv is nagy formátumú, „testes”, 770 oldalas kötet, „nagyregénynek” mondta egyik bírálója, „amely alatt beszakadhat az asztal”.¹ Nyilván nem a súlya alatt, s nem is azért „nagyregény”, mert terjedelmes. „Minél szűkebben mérik, annál hatékonyabb az írás” – állapítja meg egy helyütt a regény hőse, akit „csak azok a távok érdekelték, amelyeken végig kellett kutyagolnia”, hogy milyen messze esik „Rómától Alexandria”, azt nem tudta, „mert a tengeren át nem lehet gyalogolni”. A súlyok és a távolságok másért fontosak, sem a regény értéke, sem a regényhős karaktere velük nem mérhető.

Azt kell tehát inkább megmondani, miért mondható „nagy” regénynek a *Fogság*, műfaja, tartalma, szemlélete, nyelvi és kompozíciós felépítése, hősenek/hőseinek bemutatása okán, vagy valami más miatt, például történelemszemlélete, világlátása vagy éppen eltérései folytán a mostanában, akár tartósan is időszerű irodalmi trendektől? „[E]gy tekercset többféleképpen is lehet olvasni” – mondja ugyanott a regény hőse. Aligha lehet minden fenti és nyilván egy sor más kérdésre se lehet egyértelmű választ adni, most csak – recepciója első adatai ismeretében – annyit, hogy a *Fogság* minden „nagysága”, telítettsége, sokfelé ágazó történetmondása, látszólagos hagyományossága ellenére olvasmányos mű, amit széles körű olvasottsága – több új kiadása jelent meg a múlt évi első kiadás óta – is bizonyíthat. De bizonyíthatja könyveinek és fejezeteinek is meggondoltnak tűnő tudatos felépítése és elrendezése. A regény négy könyvet tartalmaz, az elsőben a Rómától Jeruzsálembé vezető út, a másodikban Júdea, a harmadikban Alexandria, a negyedikben ismét

¹ P. Müller Péter: *A vaksi szemtanú*. Jelenkor, 2006/5. 550.

Róma a történések helyszíne. Ennyi látható időszámításunk első évszázadának földrajzából és világából, vagyis majdnem minden, ami akkor látható volt, a harmincas évek közepétől a hetvenesekig. Fontos erre odafigyelni. A világ a regény hősei számára ennyi és nem több, más szóval ennyi az egész világ, távoli földrészek és világok felfedezése még messzire van. A tengeren hajózni lehet, nem gyalogolni. Nem szűkre szabott, hanem olyan, amilyen, tehát teljes. Átkutyagolható. A négy könyv, a történet időben négy egymást követő helyszíne a regényhős „nevelődésének” négy szakasza. A regényhős életéből legkevesebb idő jut az utazásra Rómából Jeruzsálembe, kevés idő Júdeára, valamennyivel több az egykor volt világvárosra, majd legtöbb idő a római – a negyedik – könyvre, a hős életrajzának hosszú befejező szakaszára. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a *Fogság* csupán hősének életmenete, bár a történet egyetlen pillanatra sem veszíti őt szem elől. Az életrajzok sokaságából válik ki a hős életrajza, szülei, testvérei, saját családja, felesége, gyerekei, a vele közeli vagy távolabbi kapcsolatba kerülők, nők és férfiak, rabok és katonák, tudósok és írástudatlanok, cselszövők és vesztesek, leginkább csak vesztesek, ismerősök és barátok, ellenségek és semlegesek, segítők és akadályozók életrajzai között épül fel a hős életrajza. Még azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy Spiró nem jellemzi, nem is írja körül regényének számtalan hőst, hanem mozgatja, cselekvés közben láttatja őket, amikor esznek vagy szeretkeznek, ütnek vagy ütés éri őket, megérkeznek vagy menekülnek, leggyakrabban beszéd közben mutatja meg őket, így megszólalásuk egyúttal jellemzésük is. Ezzel nem a realista hagyományok előtt áldoz Spiró György, ellenkezőleg, ilyen eljárással éppen azt bizonyítja, hogy nincsen jellem és alak a beszédétől függetlenül: a beszéd úgy alapít művet, hogy beszédében ragadja meg a hőst és a karaktert.² Vagyis a *Fogság* nem azért terjedelmes, nem azért „nagyregény”, mert sokat beszél benne az elbeszélő, netán a szerző fitogtatná benne széles körű olvasottságát és tájékozottságát, hanem azért, mert sokan élnek benne a nyelvvel, sokan szólalnak meg a lapjain, és sohasem egymástól függetlenül. Minden hőse a nyelvben él, és minden hősére nyelvében lehet ráismerni. Főként abban, ahogyan párbeszédbe lép másokkal, ahogyan magát a hős mások beszédében felismerhetővé teszi, és másokat a sajátjában. A hősök minden megszólalásából a biográfia jön elő.

Ezért időszámításunk első évtizede életrajzi lexikonának is vehető a *Fogság*. Császárok és porkolábok, hóhérok és hetérák, neves és névtelen rabszolgák, szegények és gazdagok, tudósok és csepűragók életrajzi adatai épültek a regénybe, mindazoké, akik – Spiró szerint – éltek vagy élhettek volna abban a nevezetes első évszázadban. Az életrajzok (és életek) sokasága a *Fogságban* és

² Spiró drámaírói gyakorlatának nyoma ismerhető fel prózaírásának dialogikus elrendezésében és felépítésében.

a regény polihisztorikus jellege, tudása a kor pénznemeiről, a pénzváltásról, az akkori bankok és bankárok üzelveiről, a fegyverzetéről, a viseletről, a szokásokról, előírásokról, a lakomák étrendjéről és az éhezés eseteiről, szabadságokról és tiltásokról, az örökösödési jogrendszeréről, mintha a már elhagyottnak vélt omnipotens elbeszélőt állítaná vissza régi jogaiába, holott szó sincs erről, mert Spiró nem él a mindentudás két alapeszközével, az előrejelzéssel és az olvasó megszólításával és beavatásával a regény világába. Olvasóját nem avatja sem a regény hőse, sem elbeszélője cinkosává, nem is szólítja meg, sőt mintha nem volna olvasójának történelmi, ókortörténelmi, vallás- és művelődéstörténelmi ismereteiről túl nagy véleménnyel, ezért mond el mindent, ezért tájékoztatja regényvilágának tényeiről és adatairól lexikonszerű alaposággal... Arra számít nyilván, hogy a jól tájékozott olvasó könnyebben követi a regény menetét, főként persze a hős és a hősök sokaságának döntéseit és elhatározásait fontos vagy kevésbé fontos, sorsot alakító élethelyzetekben. Előre- vagy visszajelzések és az olvasóval való cinkosság mellőzése helyett Spiró a hős és az elbeszélő a prózairásban igen ritka egyensúlyát építette fel a *Fogság*ban. A harmadik személyű elbeszélésben az elbeszélő legtöbbször uralja a hős nyelvét, míg az első személyű elbeszélésben az én uralkodik az elbeszélő felett. Spiró kettőjük között nyelvi harmóniát teremtett. Ezért a regény harmadik személyű elbeszélőmódja nem akadályozza az elbeszélőt a hős belső világának láttatásában. Erre kényszeríti a hős alakjának megrajzolása is: Uri vaksi, keveset lát a világból, csak külön erőfeszítéssel nézhet távolabbra, közelre azonban nagyon jól lát, mindent el tud olvasni, valóban mindent, nemcsak a tekerceket, hanem a mozdulatokat, a lépéseket, a változásokat, az éjt és a nappalt, a beszédhangokat... Azért teremtette meg Spiró regényének nyelvi felépítésében elbeszélő és hős egyensúlyát, hogy lehetőséget teremthessen a harmadik személyű beszédmód kiterjesztésére a vaksi regényhős belső világa felé. A *Fogság* harmadik személyben írott mondatai sokszor hangzanak úgy, mintha a hős, a hősök beszélnének. A beszédre, a szerzői és az elbeszélői közlésekre, a hősök beszéltetésére beállítódott regény ezáltal elkerüli mind a hagyományosan realista, mind a szöveget előtérbe állító posztmodern elbeszélői eljárások gyakorlatát, viszont fokozza a regény esztétikai hatástényezőit. Igen, valahol itt, ebben a különös és különleges elbeszélői beszédmódban mutatkozik meg legközvetlenebbül a *Fogság* poétikai újítása és esztétikai hatásmechanizmusa.

Olyan regény tehát a *Fogság*, amely mindentudásával, a hős és az elbeszélő egyensúlyba állításával, erős esztétikumával „foglalul ejtette” értelmezőit és bírálóit, de olvasóit is. Mert nem él a szövegszervezés sok fortélyával, mert minden mondata fontos közlést tartalmaz, adatokat, tényeket, állapotokat ír le, és főként azért, mert nem alkalmazza a történelmi, vagy kvázitörténelmi regények szokásos utalásait, allúzióit a jelenre, valami rajta kívülre,

ami nélküle is létező, bár nem tagadja, hogy a regény a jelenben íródott, nyelvét nem archaizálja, és formájával sem tapad rá felismerhető, vagy nehezebben feltárható elődökre és előképekre.³ Vagyis Spiró a *Fogság* történéseit, cselekményszálait nem úgy fűzte regénnyé, hogy minduntalan azzal törődött volna, a mondatokban és jelenetekben, akár a sorok között is a jelent olvassa, aki ma olvassa, hanem arra figyelt, hogy a regény szövegébe ne íródjon bele se felesleges, vagy annak látszó epizód, de még egy felesleges mondat se.

A regény hősének bemutatásával indul, és a hős halálával fejeződik be, mintha a regény elbeszélője a választott hős életrajzát mondta volna el csupán, egy esetlegesnek látszó, ám mindenképpen „problematikus” biográfiát időszámításunk első évszázadából. A regény hőse rövidlátó, aki élete végén egészen megvakul majd, ám ezért nem lát kevesebbet a világból, mint mások, akik jól látnak, csak másképpen lát, pontosabban, jobban a részleteket, s a részletek összeillesztésével az egészet is precízebben. Ezért mondható, hogy Uri világa inkább tényeket, adatokat, ismereteket közlő szavakból és ezek lenyomatából, nem magukból a tényekből és adatokból épül fel. Fontos körülmény, hiszen a szavakon nem lehet a tények „történelmi” igazságát, vagy a valóság-megfelelést számon kérni. A szavak a regényben kívül esnek a referencialitás minden próbáján. A nyelv nem múzeum, és a regény, az időszámításunk első évszázadának évtizedeit láttató regény nem múzeumi kiállítási tárgyakkal, hanem szavakkal dolgozik, a szavak jelentésével és történetével. Virtuális világot teremt tehát, fikciót és lehetőséget a beszédre. És nem is igazán lehet más, mint fikció, hiszen a múlt, például az Uri nevű örökösen kutyagoló regényhős életrajzának múltja is csupán lehetséges, csupán elképzelés; csupán elbeszélés és regény. De Uri életrajza nem azért „teljes” életrajz, mert hősének minden mozdulata, gondolata, érzése szóhoz jut („elbeszéléshez”) a regényben, sokkal inkább az őt körülvevő életrajzok sokasága folytán, amelyek közül nem különlegességével, hanem terjedelmével emelkedik ki az övé. A *Fogság* hőse nem „hősies”, az egész regény során egyetlen „hőstettet” sem hajt végre, ha csak a túlélés, a jeruzsálemi börtön, a júdeai száműzetés, az alexandriai pogrom, a római cselszövés hálójának túlélése nem jelent hőstettet. Így aztán Uri nem reprezentánsa a regény idejének, látja és ismeri, elfogadja és lázad ellene, de nem képviseli a kor szellemét, nem valami másnak, sohasem valami idegennek, az ő életétől függetlennek a nevében lép fel, életét nem az eszmék profetikus hirdetése határozza meg, esendő ő is, mint mindenki más, testi és szellemi alkata egyaránt a csetlésre és botlásra ítélte, s ebben a regény elbeszélője egyáltalán nem siet a hős segítségére. Nem oldozza fel, nem bünteti, de nem is segíti. Nem sűrűsödik alakjába mindaz, ami

³ Györfly Miklósnak (*Az élni akarás foglya*, Jelenkor, 2006/5. 457.) „a *Fogságról* Thomas Mann nagy történelmi regénye, a *József és testvérei*” jutott eszébe.

időszámításunk első századában létesült, alakult vagy veszett el. Ha a regény hőse nem képviseli a kor szellemét, akkor a regény sem képviselhet mást, mint azt, hogy regény, lehetőleg olvasmányos és ezzel együtt mai is, a szónak szó szerinti értelmében.

Azért sem tekinthető igazán történelmi regénynek a *Fogság*, mert a benne előállított történet és a történet hőse se nem profetikus, se nem képvisleti, hanem kimondottan, sőt közvetlenül mai. Ezért nincsenek benne se utalások, se példázatok. Közvetlen „maisága” nyelvében érhető tetten: úgy „beszél” a *Fogság*, mintha éppen ma játszódna, mintha éppen ma élne a vaksi és örökösen olvasó meg kutyagoló Uri. Nehéz volna a *Fogságot* más, mondjuk valamilyen archaizálóan stilizált nyelven olvasni. Hitelét vesztené, és közönséges kalanddá tenné Uri életdrámáját, amely dráma fogságában cselekszik és beszél mindvégig. Apakapcsolatának ambivalenciája, az anyával szembeni ellenállás, a Jeruzsálembé induló küldöttségnek alig befogadott tagja, kívülálló a júdeai faluban, magányos olvasó és tanuló Alexandriában, magányos még az ottani szerelemre oktató fürdőben is, hányattatása, szegénysége és gazdagsága Rómában – mindez személyes drámájának történése csupán, ami azért nem végzetes számára, mert tudja, „[i]mádkozhat egyedül egy zsidó, attól még zsidó marad...”

A *Fogság* tartalmát Spiró az ókorból meríti, a Krisztus születése és halála körüli évtizedekből, amikor vallás születik, az egyistenhit vallása, amely „[i]rtóztató bajokat fog okozni” – morogta Uri, a regény egyetlen hőse, akinek egész életrajzát közli a regény. „Igen” – helyesel Urinak Kainisz, Uri beteljesülés nélkül maradt szerelme, a kor legokosabbnak mondott rabszolganője: „zseniális ötlet, hogy valaki, egy ember, feltámad, és arra kell várni, hogy ismét megjelenjen.” „Csak azzal lesz gondjuk, mondja a bekezdés végén Kainisz, hogy nem jön, nem akar jönni, és ők türelmetlenek, ez fogja szétzilálni őket.” Erre válaszolja Uri, hogy „[m]eg fogják oldani. Mindent meg fognak oldani, csak a hit megmaradjon. Ezentúl mindenről már csak hazudni fognak.” Ebben (is) kereshető a regény címének jelentése.⁴ A fogságba kerülés kezdetéről, szabadulást és szabadságot nem ígérő fogságról beszél a *Fogság*. Ennyiben mai és ennyiben abszurd is, amint abszurd a boldog Szüziphosz története.

⁴ „... a *Fogság* hőse olyan világban él, ahol az egyszeri tett és ember nemcsak hogy nem illeszkedik be egy világrendbe, de tökéletesen is értelmét veszti a gyilkos hatalmi játzmák örök körforgásában. Pedig Uri egyszerűen csak élni akar, semmi mást. Miért nem hagyják? Ez volna a »fogság«, amelyből senki emberfia nem szabadulhat?” – kérdezi Györfly Miklós. Hogy Uri tényleg „csak élni akar”, nem vitatható, csak az a kérdés, mit jelent számára az élni akarás. Létezés az időben, a maga idejében, vagy túlélést? Életének drámája nem a túlélés, hanem az „élni akarás” megfosztása a szabadságtól. Hányféle jelentése lehet vajon a *fogság* szónak?

Minden, ami az első évszázad óta az emberrel, történetével és világlátásával történt, a várakozás története, amely várakozás „irtóztató bajokat” okozott, és nincs rá kilátás, hogy e bajok orvosolhatók legyenek. Nem a jelen bajai ezek csupán, az évszázados múltaknak bajai is, ezért sem él Spiró allúziókkal és utalásokkal, nincs szüksége rájuk, regényének története, a regényben elmondott sok történet és epizód, a sok életrajz ezt az immár megmásíthatatlan – abszurd – tapasztalatot mondja megállíthatatlanul. Rómában akkor és az onnan időszámításunk első évszázadában belátható világban császárok jönnek és mennek, tirannusok és bohócok állnak a történelem színpadán, háborúk és pogromok dúlnak, olcsó – mint mindig – az emberélet, a halál sem drágább, és folyamatosan adózni kell úrnak és hitnek, életnek és halálnak, isteni és emberi parancsoknak; hatalmasok és mindenre elszántak élnek összefonódva bűnnel és erénnyel, nagy utazások és hadjáratok zajlanak, féltelmetes lakomák, rettenetes vérengzések, építkezések és rombolások; művek születnek és tűnnek el nyomtalanul, velük együtt népek és nemzetségek, vallások és királyságok. Működik a rabszolgapiac, és vannak törvények is, írottak és íratlanok. Tele van a világ, talán nem is lehetne telítettebb. Spiró György mindennek utánajárt, mindent elolvasott, amit két évezred irodalma és történetírása a korról, történéseiről, életrajzairól, mindennapjairól, hitéről és hiedelmeiről ez idáig összeírt.⁵ Eközben a legapróbb részletekre is odafigyelt, ételekre és étrendekre, viseletre és viselkedésformákra, szokásokra és előírásokra, a büntetés változataira, házassági és házasságon kívüli szokásokra, szerelmekre, szerelmi gyakorlatokra és a szerelem árusítására, a tanulásra és az olvasásra, közösségek születésére és kimúlására, gazdagokra és agrórszakadt szegényekre, a nyomor és fényűzés változataira, alakoskodásokra, erkölcsökre és erkölcstelenségekre, legfőképpen pedig a senkit sem kímélő konfliktusokra, gyors felemelkedésekre és bukásokra, az élet minden rezdülésére és mozdulatára. Valóban nem igazán volt akkoriban ára az életnek, de a halálnak sem volt ára, könnyen adták és vették, számtalan változata lehetett az erőszakos halálnak, méregpohár, lefejezés, feldarabolás, kötelező öngyilkosság, keresztre feszítés. Emlékezetes évszázad: ebben az évszázadban születik meg, vérrel átítatva, üszkösen és romokra építkezve az Európának nevezett történelem és eszme, ragyogást hirdetve az Európának mondott kultúra és tudomány. A napfényes görög antikvitás után a zajos és zsúfolt korszakváltó latin antikvitás együtt a zsidóság történetével, mitológiájával,

⁵ „Számptalan tekerics veszett el, amit Uri – vagy egy hozzá hasonló ember – olvashatott. A *Fogság*ban említett technikai és hadtörténeti művek sincsenek meg, de tudjuk, mi volt a témájuk. Elvem volt, hogy nem hamisítok, bár pontosan kétszer olyasmit is idézek, ami nincs meg.” – mondta Spiró egy beszélgetésben. Spiró György: *Fogság. Széjlegyzetek*. Magvető, Budapest, 2006

hitével és a szétszóródás tudatának, de szent helyeinek és szakrális rítusainak folytatásával meg kiépülésével is. Valójában ekkor, ebben az évszázadban esik anélkül, hogy tudatában lenne, mostanáig tartó és nyilván soha meg nem szüntethető fogságba az emberiségnek Európára eső része. Európa saját múltjának fel nem oldozható fogságában él. Tudom, a majd nyolcszáz oldalas regény nem fordítható le egyetlen mondatra, de nem fordítható le magának a könyvnek a címére sem, mégis a fogság olyan mértékben tartósított állapota az európai szellemnek és történelemnek, hogy a regény értelmezhetőségének kulcsa mégis benne található. Ezzel semmiképpen sem akarom azt mondani, hogy Spiró György regénye átfordítható, áttehető lenne az elmúlt évszázad botránys történetére, hogy a regénynek bármelyik jelenete azonosítható lenne ennek a botránynak valamely változatával, függetlenül attól, hogy könnyen rá lehet akadni közvetlen vagy közvetett megfelelésekre az időszámítás kezdetének évszázada és a múlt század történései között. Spiró az utalások mellett nem él se a példázódás, se a célozgatás amúgy olcsó eszköztárával. Rossz volna, ha a *Fogság* című regény csak ezekre a viszonylagos megfeleltetésekre menne ki. A történelmet a regény nem azért idézi fel, mert a máról akar ezáltal valami fontosat elmondani, hanem sokkal inkább azért, mert a létezés egyik kiválasztott szeletének deskripciójával figyelmünket a lét rejtélyére irányíthatja. Cervantes óta, többek között Kunderától is ezt hallhattuk, a regény mást sem tesz, tekintetünket a létezés titka felé fordítja, mert – Kundera szerint – a filozófia szakmává minősülve át megfelekedzett a létről. „Az időtlen örök jelen” – fogalmazott mostanában Esterházy Péter: ezt az időt mondja el, beszéli el történetekbe ágyazva a regény függetlenül attól, hogy a közvetlen múltba vagy a távoliba, esetleg a nagyon távoliba vezet is el olvasóját. „Legfeljebb erre van esélyünk”, mondja Esterházy, erre az „időtlen” és „örök” jelenre.

A *Fogság* is, Spiró György regénye, az európai regényírásnak erre a poétikai tapasztalatára és belátására játszik rá, alig tudom eléggé hangsúlyozni, mennyire meggyőzően és mennyire hitelesen. Hitelt érdemlően éppen azért, mert semmit sem hagyott figyelmen kívül, mert nem indulatokat és szenvedélyeket írt körül és „ábrázolt”, hanem mindent a részletek pontos leírására bízott. Nincs a *Fogságnak* egyetlen olyan mondata se, amely ne közölne valami fontosat, valami tárgyyszerűt, valami megfoghatót, valami használatban lévő dolog nevét, valami éppen születő, vagy éppen kimúló fontos gondolatot és eszmét. Regényében a tárgyyszerűvel telített mondatokkal sikerült megragadnia a két évezreddel ezelőtti életet, és éppen az életet, a mindennapit, a valóságost, és ezáltal hozni helyzetbe az „időtlent”, az „örök jelen” mint egyetlen esélyünket. Esterházy, mint Kundera Cervantesre hivatkozik, őt idézi, mégpedig nem a tőle megszokott módon, hanem pontos hivatkozással. Cervantes a *Don Quijote* „[e]lső rész kilencedik fejezetében” ezt írja: „...az

igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek le-téteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövődő hírnöke.” Spiró is ezt írta meg a *Fogság* lapjain: az időtlen jelenben a múlt tanúságát, a jelen példáját, a jövődő híret.

Érdemes még egy pillantást vetni Urira, aki „[m]egpróbált kívülről nézni magára. Hunyorgó, résnyi szemű, hajlott hátú, vörhenyes szakállú, vörös-szőke hajú, korán kopaszodó fiatal férfi, az álla csapott és féloldalas, az orra kiugrik, az úton lefogyott ugyan, de a kicsi pocakját nem vesztette el, és a to-káját sem; bal füle eláll; fészkelődve ül, mert vagy a végbele fáj, vagy a dereka; lomhán kacsázva jár; álmában állítólag beszél, kiabál, vitatkozik; állandóan taknyos, köszörüli a torkát; nem lehetek valami épületes látvány, vonta le a következtetést. De mi rosszat lehet egy ilyen lehetetlen alakba belelátni?”

Uri kérdezi ezt önmagától, de megkérdezi az elbeszélőtől is, aki nagyre-gényének hőseül éppen ilyen vaksi, görnyedt hátú, kacsázva járó lehetetlen alakot választott. Jól tette, hogy Spiró elbeszélője (vagy a regény szerzője?) így választott. Éppen egy ilyen regényhős járhatta végig az utat Rómából Je-ruzsálemba, onnan Alexandriába, majd újra Rómába: az embert a történelem fogságába vezető utat. Uri büntetésből került a szegény júdeai faluba, ahol keményen felügyelnek rá, de keményen meg is dolgoztatják. Elesettsége mi-att asszonyi munkát bízna rá, együtt rostálja a falu asszonyaival a gabonát, de Uri munkájában nincs sok köszönet. Közben beszélgetnek az asszonyok egymás között és Urival, a szó a túlvilágra terelődik, aztán egy tekercre, amit őriznek, de nem tudják elolvasni. Egy vándorpoéta hagyta a faluban. Másnap Uri olvassa és fordítja a falu nyelvére a tekercrest; Hénokh könyvét.⁶ Korábban csak hallott a tekercsről, de nem ismerte, mert Rómában senkinél sem volt meg, „ha volt is, nem vallotta be, ilyesmit pedig a római közkönyv-tárak sose gyűjtöttek”. Fontos részlete ez a regénynek. Idézeteket tartalmaz a Hénokh könyvből, és az asszonyok meg Uri kommentárjait. Fordítás és kommentár tehát. Messziről talán arról is beszél a fejezet, hogyan kell a *Fog-ság* című regényt olvasni és érteni. Uri a tekercs fordítása és olvasása közben megkérdezi az asszonyoktól, „értik-e” a szöveget, a szöveg egy-egy szavát. Az asszonyok azt válaszolják, nem értik, erre Uri magyarázatba – „körül-írásba” – kezd, amire „[a] nők megadóan bólogattak, és várták, folytassa. Nem úgy tűnt, mintha a szöveg pontos megértésére vágytak volna. Mesét akartak hallani, a mesét nem kell pontosan érteni.” Annál is inkább, mert –

⁶ „Hénokh Matuzsálem atyja, mint a teremtés ötödik könyvében áll, és pontosan 365 évig élt. Járad volt az atyja, aki 162 évet élt. Isten úgy szólította magához, hogy Hénokh talán meg sem halt, akárcsak Illés, akiért tüzes szekeret küldött, mert Hénokh is anél-kül ment fel a mennybe, hogy meghalni látta volna bárki. Az ő fia, Matuzsálem 187 esztendő-t élt, ő lett Noé nagyapja. Így áll a Tórában...” (*Fogság*, 271.)

áll a regényben néhány bekezdéssel előbb Uri és a „többi zsidó” gondolata – „[í]gy áll a Tórában, és ha mese is, igaz mese, nem kell gondolkozni rajta”. A fikció, vagyis a regény befogadásának működését írja le itt Spiró György, ezzel együtt a saját elvárását is a regénnyel szemben. Ugyanitt írja le Uri belátását, hogy „[a] mesében előforduló szörnyűség nem az életé. Az életben nem igazán isszák egymás vérért az emberek, ám elképzelni pompásan képesek”. Mégis, amit olvasnak, amit hallanak, valóságnak vélik, és azt kiáltják, „ez így lesz, ez így igaz”. Hénokh könyve fordításának hallgatói, a tűző napon rostáló asszonyok felkiáltásai hangzanak így. Ugyanúgy, mint a hermeneutika mesterének szavai: „így igaz, így létező”: „Ebben az is benne foglaltatik, amit a korai barlangrajzok képrázslása vagy a prehistorikus korból ránkmaradt plasztikai alkotások jelentenek, más oldalról a mitikus világ mondakincse, amely a rendelkezésünkre álló irodalmi hagyomány mögött meghúzódik, és a távolban ködbe vész. Mindnyájukra érvényes az a bizonyos »Így van«, amiről a műalkotásokat »helyesen« fölismerjük.”⁷ Helyesen ismerték hát fel a júdeai szegény falu gabonát rostáló asszonyai Uri fordításában a Hénokh könyvét mint műalkotást, hiszen ők is azt kiáltották: „ez így lesz, ez így igaz”? Persze, hogy helyesen ismerték fel, még akkor is, ha a mesét nem értették pontosan, hiszen a mesét, a műalkotást, a regényt „nem kell pontosan érteni”. A *Fogság*ot, Spiró György regényét sem kell „pontosan érteni”. Érteni azonban kell. A rostáló asszonyok is értették a Hénokh könyvét, hiszen a szöveget Uri fordításában saját nyelvükön hallgatták. A fordítás értelmezés is egyúttal, egy lehetséges interpretáció, ami közvetítés. Közvetítés a *Fogság* is, amely mögött „az ősi mitikus világ mondakincse” húzódik meg. Ám nem vész ködbe, inkább felsejlik, előjön, előáll: „A lét a keletkezésből kijőve mutatkozik.”⁸ Ezért tekinthető a Hénokh-fejezet útmutatónak a *Fogság* olvasásához, egyúttal Spiró György irodalom- és műalkotás-szemléletének regénybe írt, ha úgy tetszik, képpé formált közlésének. Nem kell föltétlenül a szerzők önmeghatározásait követni, de mellékesnek sem szabad tekinteni őket, félrevezethetnek ugyan, de azt sem lehet elhallgatni, hogy az írás mögött valamilyen szerzői szándék húzódik meg, még akkor is, ha a műalkotás előjöttével, de az idő múlásával „a távolban ködbe vész”.

Éppen ezért, bár tartalmát a történelem határozza meg, a *Fogság* nem történelmi regény, ahogyan Kosztolányi Nérója sem történelmi regény. Spiróé sokkal inkább tekinthető a regényírás realista hagyományaira támaszkodó életrajzi, azaz fejlődésregénynek, esetleg kalandregénynek, bár a kaland nem pusztán Uri életrajzában, sokkal inkább olvasmányjaiban és élettapasztalataiban mutatkozik meg. Persze, hősenek „teljes” biográfiáját mondja el,

⁷ Hans-Georg Gadamer: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 230.

⁸ Hans-Georg Gadamer: i. m., 246.

és „fejlődésének”, „nevelődésének”, intellektuális kalandjainak stációit meg problematikusságát.

A *Fogság* hőse, a római zsidó negyedben, a „túlán”-ban született és felnőtt Uri, teljes nevén Gaius Theodorus, immár római polgár, mert nagyapjának jogában állt, és kiváltotta magát a rabszolgaságból. Az, hogy római polgár, bár zsidó, sokszor jelent számára előnyt és kedvezményt. Uri szabad polgárként Rómában született, ott is nőtt fel, és Rómából Jeruzsálembe vándorolt. Mire számít Jeruzsálemben? És mire Alexandriában? „Róma csak a nagyvilág közepe, de Jeruzsálem az Istené: a zsidó világ közepe, a Kiválasztottak Szent Városa, s mert Egy az Isten, az egész Teremtésnek is középpontja ekként. És ő el fog oda jutni.” El is jut Jeruzsálembe, ám ott nem találja a „Teremtésnek” középpontját, és onnan Alexandriába kívánczik: „És ő el is fog oda jutni.” A tudás városába tudás- és szabadságvágya vezet. Nem a véletlen szerencse. Bár sohasem tudja meg, miért vetik megérkezése után nyomban börtönbe Jeruzsálemben, azt sem, miért szabadul, és szabadulása után mire való a fényűző fogadtatás, aztán meg miért a száműzetés a júdeai falu nyomorúságába, majd onnan, váratlanul és magyarázat nélkül miért Alexandriába... Valamikor Urinak majd rá kell döbennie, hogy csak részben ura a saját életének, útjairól, tapasztalatairól, szenvedéseiről és örömeiről mások döntenek, tőle függetlenül működő, szeszélyes hatalmi központok. Alexandriában, miközben olvas és tanul, itt fedezi fel a szerelmi gyönyört is, mindent befogad és elfogad, mindenben az újat, az ismeretlent tapasztalja meg. Megszerzett tudásával azonban nem sokat kezdhet a pogrom közepén, amikor a város görög lakói a város zsidó polgárait, a városi hatalom hallgatóságos jóváhagyásával ölik halomra. A pogrom a tudomány világából a véres leszámolások, árulások és nagy csalódások világába vezet, ahonnan az út ismét „a nagyvilág közepébe”, Rómába irányítja. Rómában, élettartama leghosszabb fejezetében sok mindennel foglalkozik, családot alapít, de nem sok öröme telik benne, közben sokféle mesterséget vált, volt kereskedő, kőműves, faliképek festője, csempéző, de egyben könyvtáralapító is, találkozik a nyomorral és a fényűzéssel, csalásokkal és bűnökkel, meg olvasottságának és nyelvismereteinek köszönve írnok és fordító, beszélgetőtárs, majd végleg megvakulva emlékeinek megírására készül, ám csak készül rá, írni már nem tud, tollba mondani meg nincs kinek, és végleg elmagányosodva, vakon, rég meghalt apjával társalogva az ágyán, önmagának is meglepetést okozva küzd az életéért. A tudásvágy vezette, és a véletlennek mondott ismeretlen erő irányította nagy kalandjának egyetlen szép emléke maradt, „a kicsi fekete lány”, akit a rostáló asszonyok között látott meg a júdeai faluban, száműzetése színhelyén, akit öregén és elhagyatottan, vakon – „[a]bból tudta, hogy felébredt, hogy nem látott” – még működő képzeletében felszabadít, feleségül vesz, aki gyerekeket szül neki, de úgyszintén – képzeletben – feleségül

veszi „azt a gyönyörű, kék szemű, szőke, sudár görög lányt”, akivel aztán boldogan él „a békés Alexandriában”. A valóságban nincs se kicsi fekete lány, se sudár szőkeség, se nyugodt élet a falujukban, se a békés Alexandriában: vesztéseiből épít magának szép életet a halála előtti napokban – a sziklát hiába görgető boldogsága... Boldog, mert nem élheti már meg az „irtóztató bajokat”, bár egész élete irtóztató bajok között zajlott. „Még mindig élni akarok, gondolta, és elámult.” A regény utolsó mondata ez: semmit sem zár le a mondat, mindent nyitva hagy, mert bizonyos csupán a halál, tudjuk egy másik írótól, a pogromok és történelem másik nagy ismerőjétől. Az idő múlik, az élet is elmúlik, a mondatok megmaradnak: ezt mondja a regény, ami azonban aligha tekinthető reménynek, még vigasznak se nagyon. Reménytelen és vigasztalan az időtlen jelen.

Függelék

Spiró György széljegyzeteit adta ki az író hatvanadik születésnapjára a Magvető Könyvkiadó a *Fogság*hoz. A *Fogság* megjelenésekor a mai magyar irodalom újabb nagy regényét, „nagyregényét” köszönthette az irodalmi közvélemény Spiró művében. A legtöbben, kritikusok és elméletírók, történészek és Biblia-szakértők, művelődés- és művészettörténészek majdnem egybehangzóan ismerték el a regény irodalmi, de egyben vallás- és kultúratörténeti értékeit. Legfőképpen persze az olvasók. A *Fogság* megjelenése óta több kiadást ért meg, jól fogy a könyvpiacon. Nem hirtelen fogyott el, hanem folyamatosan veszik. Ami arra utal, hogy olvassák is, mert – bár nem könnyű olvasmány, és nem is követi mindenben a regényírás mai irányait – felhívta magára a figyelmet, azokét persze, akik különben is érdeklődnek az irodalom iránt, de azokét is, akik a vallás, az egyház, a zsidóság, Róma, Jeruzsálem, Alexandria, a szentírás, a latin antikvitás világa felé fordítják érdeklődésüket. Ami kétezer évvel ezelőtt történt az ideológia és a politika, az állam és a birodalom, az írás és az olvasás térségében, mára sem veszített vonzerejéből. Miért üldögnénk és tűnődünk ki tudja mi felett, egy-egy római kori faragvány, oszlop- vagy épületmaradvány mellett? Nyilván azért, mert valami megmaradt számunkra, valami örökösen megújuló és változó tartalom a kétezer évvel ezelőtti történésekből. Spiró György is a múlt iránt így érdeklődők sorába tartozik. Eddigi regényeiben, a lengyel-tárgyú *Ikszekben*, a Megváltó szerepében feltűnő vilnai emberről szóló *A Jövevényben*, más műveiben is fontos szerep jut a történelemnek. A *Fogság* főszereplője a történelem, mégsem igazi történelmi regény, bár némely történéseinek felismerhetően vannak megfelelői a múlt század botrányos, tehát véres történetében, hanem sokkal inkább realista regény, amennyiben a realizmus a pontos leírások, megidézések és közlések közös neve, és nem pusztán a tények ellenőrizhetősége. De

realista regény annyiban is, hogy – maga Spiró mondja – „fejlődésregény, beavatási regény, kalandregény” – meg „ifjúsági regénynek” is vehető, „nem a szokványos értelemben persze”. Realizmusát csak erősíti Spiró meggyőződése, hogy „a legnagyobb szörnyűségeket mindig a valóság produkálja”. Ám ahhoz, hogy a valóság produkálta „legnagyobb szörnyűségek” leírhatók és elbeszélhetők legyenek, nem elég csak tudni a valóságtól, és ismerni képességeit. Nyelv kell hozzá, irodalmat teremtő nyelvi létesülés. Más szóval, nem a valóság, a nyelv alapítja az irodalmat, még akkor is, ha tudvalevőleg a képzelet nem talál fogást a „legnagyobb szörnyűségeket” produkáló valóságon. Ezért mondható, hogy a *Fogság* úgy történelmi és egyben realista regény, hogy benne nagyon sok kifogásolnivalót se vallástörténészek, se régészek, se az antik latinitás ismerői nem igazán találtak, miközben fikció persze, és meg is követeli olvasójától, hogy fikciónak értse. Éppen ez mozgatja az olvasó képzeletét, és tartja is fogva a regény világában. Ezért mondja Spiró, hogy „ha szabadon hagyom az olvasó képzeletét működni, akkor ő vonja le azokat a konzekvenciákat, amelyekből Uri – a *Fogság* fiktív hőse – a következő pillanatban cselekedni fog, és ha ugyanúgy teszi, ahogy az olvasó tenné, nyert ügyem van... Az ilyen befogadás aktív, és mélyebb nyomot hagy az olvasóban, mint amikor én közlöm, hogy mi is van a hős lelkében.” Nem keveset bíz tehát az olvasóra, és amit rábíz, se több, se kevesebb, mint az olvasó fogva tartása abban a különben nem igazán természetes és még csak nem is fáradság nélküli helyzetben, amit regényolvasásnak mondunk. Így sikerült Spirónak meggyőznie az olvasóját, hogy a történelmi regényt regénynek, ne történelemnek, és a realista regényt fikciónak, ne a valóság többé-kevésbé sikeres másolatának tekintse.

Spiró György új könyve „szélgjegyzeteket” tartalmaz a *Fogsághoz*. De nem szokványos értelemben vett „szélgjegyzeteket”. A szélgjegyzet ugyanis lapszélre írott, közvetlenül a szövegre, egy-egy bekezdésre, mondatra, szóra tett megjegyzés, magyarázat, észrevétel, vagy polémia. Másként a szélgjegyzet az irodalomértés elég gyakori műfaja is. Sokszor írnak bírálatot és vitacikket nyomtatásban megjelent írásokról szélgjegyzet formájában. A *Fogsághoz* írott szélgjegyzetei Spiró Györgynek nem ilyenek. Nem lapszéli jegyzetek, nem is megjegyzések, hanem részint kiegészítései a regény világának, részint pedig a szerző válaszai a regény előzményeire, megírására, lehetséges értelmezésére vonatkozó kérdésekre. A kötet Csontos Erika hosszú interjúját közli a *Fogság* szerzőjével. A beszélgetés közvetlenül a könyv megjelenése után készült, és először a *litera.hu* internetes újság közölte az elmúlt nyáron három folytatásban. Majd két részlet következik a könyvben Spirónak *Pilátus, a helytartó* című hosszú esszéjéből, amely „szinte egészében beépült a *Fogságba*”. Ezekben a részletekben mondja el Spiró, hogy „[s]ok évvel ezelőtt” kezdte érdekelni, „mi is történt kétezer évvel ezelőtt Jeruzsálemben. Jézus kereszt-

re feszítése olyan történéseket indított el, amelyek máig hatnak...” Majd így folytatja: „Eleinte regényt, majd drámát, majd ismét regényt akartam írni, míg be nem láttam, hogy ma nincs olyan dráma- vagy regényforma, sőt olyan új drámai vagy nagypróza formát sem tudok feltalálni, amelyben ennek a bonyolult történetnek legalább a fő szálai ábrázolhatóak lennének.” Az interjúban beszél arról, hogy akár a drámai, akár nagypróza forma keresése során „Jézus-regények tömegét” olvasta el, majd hozzáteszi: „általában borzalmasak”, mert „minden szerzőnek volt prekonceptiója”, és a történetben „a hitüket támogató” tényeket keresték, és ha rájuk találtak, „boldogan nem kutattak tovább”. Spiró másként járt el: tovább kutatott, mert kitért a prekonceptió elől, és elsősorban az érdekelte, hogy mi is történt, valóban mi történt Rómában, Jeruzsálemben, Alexandriában időszámításunk első évtizedeiben. Mindent elolvasott, amihez csak hozzáférhetett, sőt azzal is számolt, hogy, amit ma tényként kezel a régészet, a történelem, a filológia, azt holnapra újabb feltárások a feltételezések közé sorolhatják, akár meg is cáfolhatják. Ezért oly sok az idézet a *Fogság*ban. Fennmaradt tekercsek, korabeli szerzők, későbbi, de nem mai történészek szövegeit idézi közvetlenül vagy közvetve: „Elvem volt, mondja, hogy nem hamisítok, bár pontosan kétszer olyasmit is idézek, ami nincs meg.” Idézeteket, játékosan, hamisítani lehet, ahogyan mások szövegét, idézőjel nélkül, le lehet másolni, ám ezt nem lehet játékosan tenni. Hagyjuk, nem tartozik ide. Az azonban ide tartozik, hogy miként lehet a sok olvasás, a források utáni fáradhatatlan kutatás, a tömördek könyv és szöveg elolvasása nyomán összegyűlt tényeket és adatokat regénnyé formálni, vagyis úgy közölni a regényben, hogy ne váljanak ki a regény szövegéből. A történelmi, de talán nem csak a történelmi regényírás egyik alapkérdése rejlik ebben a nehézségben. Mindazt, amit Spiró a kétezer évvel ezelőtti történésekről, Rómáról és a római birodalomról, istenülő császárokról és névtelen csavargókról, Jeruzsálemről, a zsidóság hitvilágáról, templomokról és börtönökről, száműzetésről és megvilágosodásról, Alexandriáról, az ottani tudós tanárokról, a nevezetes könyvtárról, zsidók és görögök gyűlölködéséről, a zsidók lemészárlásáról megtudhatott, megpróbálta „emberi szituációkban, Urihoz – regényének hőséhez – tapadva elmondani, anélkül, hogy a cselekménytől független esszéket” kanyarítana belőlük. Két alapvető feltétele van az ilyen elbeszélői eljárás sikerének. Az egyik a „legtöbb történelmi regénynek az a furcsa, egyáltalán nem magától értetődő történet szemléleti alapvetése, hogy fikatív főhőst mozgat valaha volt valóságos közegben”. Uri, a *Fogság* főhőse ilyen „fikatív főhős”. Róla elég sokat beszéltem a regényről szólva, most csak annyit, hogy megpróbálták néhányan feltételezni, Spiró Uri alakját önmagáról mintázta. Tévesen, persze. A másik ugyanilyen súlyú feltétele a történelmi, fejlődés-, vagy kalandregény sikerének a regény anyagához tartozó elbeszélő alakjának és nyelvének feltalálása. Spiró „a hőstre tapadó, tőle

különböző, karakter nélküli, ám vele együtt érző mesélő” mellett döntött, „aki mellesleg egy-két félmondatban még azt is bevallja, hogy kétezer évvel később él”. Ám ennek nincs különösebb jelentősége.

A széljegyzetek a *Fogság*hoz közli még a regényhez felhasznált fontosabb könyvek jegyzékét, Keresztesi József kritikáját a regényről, valamint Róma, Jeruzsálem és Alexandria korabeli városképét: arrafelé járt Uri nevelődése és élete során, és arrafelé követi őt Spiró György, aki önmagáról azt mondja az interjúban, hogy „nem modern értelemben vagyok szerző, én egy alázatos pali vagyok, egy kódexmásoló – a művészet iránt vagyok alázatos, mert végtelenül tisztellem”.

A mérföldkő

Fél évszázad s annál is több idő telt el azóta, amióta szülővárosomból, Nagybecskerekéről Újvidékre jöttem, azzal a szándékkal, hogy megkezdettem zenei tanulmányaimat középiskolai szinten folytassam. Álmodokkal telt fejemben zsúfolódtak az első benyomások, ragyogó, homályt nem ismerő képei. A Vajdasági Filharmónia, az Újvidéki Operaház, az Isidor Bajic Zeneiskola mélyen tisztelt tanári kara – közülük néhány kiemelkedő előadóművész – évnyitó hangversenye kifejezetten lélekemelő volt. E tartós örömmámor vakító fényében azonban nyoma sem volt még a „méröldkőnek”!

A Nagybecskerek–Újvidék táv egy zeneiskolás növendék számára nagy lépést jelentett a fejlődés útján, noha nem kerültem olyan környezetbe, hogy már a vasútállomáson hallhattam volna Bartók Béláról. Később szórványosan fel-felhangzott az a név, hogy Bartók, de inkább azok említették, akik nem voltak eléggé tisztában a jelentőségével, és inkább szenzációt kerestek, tréfát űztek vele. Visszaemlékezve Bartók zongoraszakosztályában töltött tanulmányi éveire, valaki például a következőket állította: „Bartók tanárként csak azt kérte növendékeitől, hogy minél falsabb akkordokat játsszanak!”

Ilyen és hasonló történetek vetettek árnyékot akkoriban Bartók Béla nevére.

Középiskolás koromban már teljes önhittséggel komponáltam. Később e furcsa kezdeményezések kapcsán tiszteletre méltó kritikussaim egyike úgy magyarázta a rejtélyt (s igaza volt), hogy „benső szükségletének engedve” ekkor és ekkor megírta első műveit... A zeneszerzés valóban bensőm legintimébb zugának gyümölcse volt, mély titkok árnyékában. Kísérletezéseimet, kutatásaimat azonban nem vezérelte az oktató magasra emelt fényíve. Viszont már korán ott ültem az Újvidéki Rádió zenekarában, egy olyan közösségben, amelyben mindinkább kortárs zenei művek kerültek előadásra. Olykor szinte

„lógott az orra” az egész zenekarnak, szerencsétlenül vesződve a furcsa, visszataszító hangzások és technikai problémák ötvözetével.

Ebben az új hangvilágban megkapott az az összhangzat, amely az egyes művek közös jellegzetességét, mondhatnám arculatát képezte. Zátonyra futott önbizalommal vettem észre, hogy e jelenség saját műveimben is tetten érhető. A bizonytalanság homályában keretet kapott a feltevés, hogy e stílusjelleg elfogadható és eredeti, tulajdonképpen kollégáim bensőséges szellemi világának eredeti ötvözete. Most már nem titok az, hogy komponálok, befutottam gondokaművészként és zeneszerzőként is. Belső rémképeimet olykor kollégáim szúrós megjegyzései erősítették: „a csellókoncerted Alban Bergre emlékeztet” stb.

Az a törekvés, hogy olyan zenét komponáljak, amelyet még eddig senki sem alkotott, szerencsére elkerült, s így történt az, hogy belebotlottam a „mér földkőbe”. Ez a „botlás”, tekintettel a „mér földkőig” vezető körülményekre, a felvilágosodást, Bartók művének – a körülmények szoros határain belül történő – sajátos feltárulását, mintegy „lelepleződését” jelentette, most is teljesen autodidaktikus módon. Tulajdonképpen meghallgattam a lemezjátszómon Bartók különösen jelentős művét, a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* címűt. E műben, 1937-ben, bemutatásának évében, Bartók Béla kortársai felismerték a XX. század zenei fejlődésének mér földkővét! A mér földkő metaforája a legszélesebb fogalmakat magába sűrítve a felvilágosodás csúcspontjáig vezérelte tudásszomjamat, az innen továbbvezető úton azután már felismertem mindegyik sikeres kortárs zeneszerző „lábnyomát”.

Az önbizalom melegségével árasztotta el remegő szívemet, amikor szerény tapasztalataim nyomán úgy tűnt, hogy már saját „lábnyomaim” is felismerhetők.

Bartók Béla munkássága a Szerbiában megjelent zenetudományi cikkek tükrében

Bartók Béla (1881–1945) zeneszerző, népzenekutató, zongoraművész hozzájárulása a magyar nép zenéjének fejlesztéséhez és népszerűsítéséhez felmérhetetlen. Ugyanakkor alkotómunkája sajátos módon kihatott a világ zenei hagyományának fejlődési folyamatára. Az a szándék, hogy ennek a szerzőnek az opusát az írott szó szempontjából mérjük fel, azon alapul, miszerint éppen ez a szempont adja a megbízható és objektív képét annak, hogy a mi tájunkon miként is fogadták alkotását.

A Bartók Béla alkotómunkájával foglalkozó zenetudományi írások három időszakba sorolhatók. Az első periódusba tartoznak a második világháború előtt megjelent írások, a másodikba az azt követően megjelentek (a huszadik század ötvenedik éveitől a kilencvenedikig), harmadiknak pedig a múlt század kilencvenedik éveitől a napjainkig tartó időszakot tekinthetjük.

Akkoriban, amikor Bartók még alkotott (a második világháború előtti szövegekről van szó), zenéjéről aránylag kevés írás jelent meg. A rendelkezésre álló forrásokból megállapítható, hogy műveit elsősorban a rádióban lehetett hallani. A legmegbízhatóbb adatok arról, hogy a jelzett időszakban Bartók zenéje milyen fogadtatásra talált, Vojislav Vučković¹ írásaiban található. Mélységesen méltányolva szétágazó tevékenységének értékét, Vučković írásaiban gyakran kitért Bartók működésének sokféleségére, s rámutatott annak összefüggésére a zene fejlődésével, mind nálunk, mind pedig a világban.

¹ Dr. Vojislav Vučković (1910–1942) zeneszerző, zenetudós, karmester, a zenei élet szervezője és tevékeny társadalmi dolgozó, jelentős szerepet játszott Belgrád zenei életének fejlesztésében. Prágában zeneszerzői és karmesteri diplomát, a Károly Egyetemen pedig zenetudományi doktorátust szerzett. A vezető zenei intézményekben különféle tisztségeket töltött be (a Belgrádi Filharmóniában, a Radio Beograd zenei programjának szerkesztőségében, a Stanković Zeneiskolában), publicisztikával is foglalkozott, és hivatásos feladatvállalásával jelentősen hozzájárult a zenei alkotáshoz való professzionális viszonyuláshoz.

A modern zene barcelonai fesztiváljának eseményeivel foglalkozva Vučković ezt írja: „A mindig jókedvű Bartók Béla méltó győztese ennek a nemzetközi zeneszerzői vetélkedésnek. *V. vonósnégyese* a maga nemében a legjobb kamarazenei megvalósítások közé tartozik a történelemben. Az egészséges naturalista szellem, melyet megnemesített a művelt mester kifinomultsága, átszötte ezt a bonyolult művet, melyet fenntartás nélkül nagyinak lehet nevezni.” (*Politika*, 1936. IV. 10.)²

Ez a szöveg arra utal, hogy zenei életünk igen tekintélyes személyisége megfelelő módon felismerte: az *V. vonósnégyes* (1934) az egyik kulcsszerű mű Bartók zenéjének megértéséhez. Ugyanez a megállapítás vonatkoztatható a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* (1937) című Bartók-műre is. Ezt a modern zeneszerzők 1938. június 17-e és 24-e között Londonban tartott fesztiválján mutatták be.

Erről ez a feljegyzés maradt fenn: „A másik alkotó egyéniség, kinek *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* című műve eseményszámba ment a londoni fesztiválon – Bartók Béla volt. A zeneszerző ősz és nemes vonású feje a harcokról tanúskodott, aki egész életében arra törekedett, hogy az legyen, ami ma: fiatalosan tüzes élharcosa az »újnak« a zenében, fáradhatatlan kutatója a zeneszerzői kifejezés járatlan útjainak, széles skálájú és lendületes poéta... Hevesen ellenszegül a hangneműség romantikus értelmezésének, erőteljesen azon fáradozik, hogy megszabaduljon a hagyományos formáktól, végül igen fejlett az érzéke, hogy kiaknázza a ritmust, mint a korszerű zenei kifejezés-mód leglényegesebb elemét. Mindezek a tulajdonságok mesterien érvényesültek a londoni fesztiválon előadott *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* című műalkotásában. Itt van aztán *Allegro barbaró*jának pogány primitivizmusa, *I. zongoraversenyének* vad érzelmisége, és *V. vonósnégyesének* polifon érettsége. Ezért nem tévedhetünk, ha ezt a szonátát azok közé az alkotásai közé soroljuk, amelyek zeneszerzői stílusának legvéglegesebb formái.” (Előszőr megjelent a *Válogatott esszék* kötetében, 1955-ben.)³

Noha a cikk jóval az említett fesztivál megtartása után jelent meg, mégis jelentős tény, hogy Szerbia zenei nyilvánossága megismerkedhetett ezzel a remekművel, éspedig alig egy évvel keletkezése után. Ennél fontosabb, hogy a cikkből idézett sorok rámutatnak Bartók zenéjének magas szintű fogadtatására.

Rá kell mutatni az akkori szakmai körök törekvésére, hogy Bartók Béla szerzeményeit beillesszék a meglévő együttesek repertoárjába. Vučković a Belgrádi Rádióállomás programját elemezve leszögezi: „A Belgrádi Rádióállomás műsora nem felel meg egy megalapozott műsorpolitika mércéjének.”⁴

² Vojislav Vučković: *Tanulmányok, esszék, kritikák*. Nolit, Beograd, 1968, 469.

³ Vojislav Vučković, i. m. 499.

⁴ Vojislav Vučković, i. m. 584.

Ezért felszólítja a rádió vonósnégyesének tagjait, hogy járuljanak hozzá a korszerű alkotások népszerűsítéséhez, mert „ennek az együttesnek elhivatottsága, hogy a Belgrádi Rádióállomás műsorában betöltse azt az óriási úrt, amely a modern zene megszólaltatásával kapcsolatosan észlelhető kötelessége, hogy megismertesse velünk Janaček, Szymanovski, Suk, Bartók, Roussel, Hindemith és mások remek vonósnégyeseit. Tudjuk, hogy ezt más hasonló együttesektől nem várhatjuk el olyan jogosan, mint éppen tőlük”. (*Politika*, 1936. XII. 28.)⁵

A második világháborút követő időszakban egyre növekedett a Bartók Béláról szóló cikkek száma. Nyilvánvalóvá vált a hivatalos zenei körök törekvése, hogy művei egyre gyakrabban a szólisták és együttesek repertoárján szerepeljenek. Ennek eredményeként jóval több cikk jelent meg a nagy zeneszerző alakjáról és alkotásairól.

Azok közé, akik érdeme, hogy nálunk írott szavú nyoma maradt a Bartókhhoz való viszonyulásunknak, mindenképpen Petar Bingulac⁶ is tartozik. Szövegeiben foglalkozik azzal, hogy Bartók alkotásainak milyen jelentősége van a zene általános fejlődésére nézve. Indokoltan hangsúlyozza: „Ha Bartók Béláról, a nagy magyar és világhírű zeneszerzőről beszélünk, akkor valójában a korszerű zene oszlopáról, éspedig központi, legfontosabb, leglényegesebb oszlopáról szólunk, mely nélkül nem lehetünk meg... Napjainkban, amikor is zenéje sokkal ismertebb, valamint tudjuk, hogy műveit milyen gyakran előadják, és milyen nagyra értékelik, egyre többen [...] akik egyetértenek Stanislav Vinaver értékelésével, miszerint Bartók nem csupán a világ egyik élenjáró zenésze, hanem éppen a legkiválóbb, az első.” (*Savremeni akordi I.*, 11–12. szám, Beograd, 1954.)⁷ Mondhatni, hogy Bingulac nálunk elsőként mutatott

⁵ Vojislav Vučković, i. m. 585.

⁶ Petar Bingulac (1897–1990), a Belgrádi Zeneakadémia, majd Zeneművészeti Fakultás tanára. „Több tantárgyat is előadott (zeneszerzés, összhangzattan, zenei formák, kamaraművek) és úgy emlékeznek rá, mint ékesszólással megáldott kiváló előadóra. Széles képzettségű volt (Karlócán befejezte a Teológiai Fakultást, Párizsban a Jogtudományi Karon és a Politikai Tudományok Főiskoláján, egyidejűleg pedig a híres Schola cantoriumon végezte tanulmányait, melynek alapítója Vincent D’Indy ismert francia zeneszerző). Mindez lehetővé tette számára, hogy diplomáciával is foglalkozzon. A Belgrádi Zeneakadémiára kerülve kizárólag a zene szolgálatába állt. Számos szaktanulmány, esszé tanúsítja működésének jelentőségét. Külön figyelmet érdemel »briliáns« esszéinek sorozata a XX. századi zenéről, melyet *A korszerű zene oszlopai* gyűjtőcímmel írt. Emiatt akkoriban mi, fiatal muzikusok türelmetlenül vártuk a *Savremeni akordi* – minden új számát. Ezeknek az esszéeknek külön jelentőségük volt megjelenésük idején [...] mert akkoriban nálunk csak korlátozott lehetőség volt a bemutatott szerzők közelebbi megismerésére.” Az idézett szöveg megjelent Petar Bingulac *Napisi o muzici* c. könyvében, mely 1988-ban a belgrádi Művészeti Egyetem kiadásában jelent meg. A szerzőről írt fejezetet Vlastimir Peričić készítette.

⁷ Petar Bingulac: *Napisi o muzici*. Beograd, 1988, 372.

rá Bartók opusának sokféle jellegzetességére. Így a példaképekre, melyekből Bartók zenéje kisarjadt, továbbá a népzenehez való sajátos viszonyulására, egyedi harmóniájára, valamint a ritmus eredeti alkalmazására. Aláhúzta, hogy „Bartók emberként és zenészként mindenekelőtt az igazságot és a szépséget kereste”.⁸

Írásaiban Bingulac sok helyütt foglalkozott azzal, hogy Bartók hányféleképpen hatott a nálunk alkotó zeneszerzőkre.

Észrevételekben különösen gazdagok a Josip Slavenskiről írt szövegek, amelyekben ismételten rámutatott a nagy magyar zeneszerző alkotásaival való összefüggésekre. Érdekes összehasonlítás a népzenehez való viszonyulásuk, külön pedig a népdalok feldolgozása tekintetében. Megállapítást nyert, hogy mindkét szerző alkotási ihletének forrása a pentatonika, amelynek alapja annak a népnek a dalai, melyekből a két zeneszerző ered.⁹ Jelentős útmutatást nyújt a kamarahanghoz való viszonyulásuk összevetése. Slavenski kamarazenéjét vizsgálva Bingulac leszögezi: „vonósnegyesei és szonátái ékesen bizonyítják, hogy ő, akárcsak Bartók Béla, szerette ezt a meghitt kamarahangot, valamint a szabadabb szerkesztést, ám – mondhatom – még inkább a kamarazene bensőséges, kifejezőbb tónusát, amely minden pillanatban fokozottabb spontaneitást és rögtönzést tesz lehetővé”.¹⁰ Igen szubtilis kapcsolat észlelhető a dallamvonal alakítása tekintetében is. Egybevetve Josip Slavenski kétszólamú kórusait (főleg a *Čapljanski tatari* címűt) és Bartók Béla két hegedűre írt duóit, Bingulac rámutat a dallamvonal mesteri és ihletett vezetésére, s hangsúlyozza, hogy ezeket a műveket „figyelmesen kellene olvasniuk mindazoknak, akik a szabad melódiák könnyű, rugalmas és élénk egybefonódását szeretnék elérni”.¹¹ El kell mondani azt is, hogy Bingulac bizonyos összefüggést talált Bartók alkotása, valamint Vlada Milošević és Rudolf Bruči művei között, jöllehet ez kisebb mértékű, mint Slavenski esetében.¹²

A zenezakértők számára igen érdekesek voltak Bingulac megállapításai, miszerint Bartók alkotása bizonyos mértékben rokonságban van a többi zeneszerző világnagyság műveivel. Eközben nem felszínes és mellékes megállapításokra támaszkodott, hanem rendszerint a finom és kevésbé szembe-tűnő hasonlatosságokra tért ki. Érdeemes megemlíteni következő észrevételét: „Sztravinszkij és Bartók egyik összehasonlításakor megállapítottuk, hogy nagyon nehéz osztályozni műveiket, valamint azokat meghatározott alkotási időszakokba sorolni, ám (furcsa ellentmondás!) éppen az ellentétes

⁸ Uo. 376.

⁹ Uo. 162., 195.

¹⁰ Uo. 226.

¹¹ Uo. 202.

¹² Uo. 258., 306.

okok miatt! Ugyanis Sztravinszkij egész alkotó tevékenységében mindig is, két egymás utáni időszakban is, az akkor keletkezett műveiben olyan éles stílusfordulatot tesz, hogy nehéz eldönteni: az egymást követő állandó stílusváltoztatás folyamatában mi is a sorsdöntő és végső fordulat, mi pedig az ideiglenes eltérés. Ezzel szemben Bartók csendes és fokozatos fejlődése a lassú érlelődés jellegét viseli magán, és jóllehet nyilvánvaló az egymástól távoli időszakokban keletkezett művek közötti eltérés, nem egykönnyű meghatározni, hol is van a későbbi alkotásokban már nyilvánvalóvá vált új stíluselemek kezdőpontja.¹³ Érdemes megemlíteni azt a megállapítást, hogy a népzenehez és a zongorahanghoz való viszonyulással kapcsolatosan milyen hasonlóság van Bartók és Karol Szymanovski között¹⁴, de Bartók és Bohuslav Martini között is a koncerthangzás esetében.¹⁵

A szóban forgó másik időszakra vonatkozóan fontos megemlíteni Bartók műveinek elbírálását és ismertetését, amit Stana Đurić-Klajn¹⁶ vetett papírra, és pedig ihletten és tartalmasan. *A csodálatos mandarin* belgrádi bemutatójáról írt szövege igen hatásos, és hozzáértését tanúsítja.

Az előadás fő jellegzetességei a díszletek (Dušan Ristić), a koreográfia (Dimitrije Parlić), valamint a nagy magyar mester zenéjének stílusos összhangja. D. Ristić scenográfiai megoldásainak igen ötletes színpadi és képzőművészeti elemei sikeresen elénk varázsolják a nagyvárosi légkört és a modern idők hangulatát, egyúttal pedig a történések meghatározatlan helyét is. Ugyanakkor díszletei visszavezetnek bennünket Bartók műve keletkezésének idejébe, azokba a háború utáni évekbe, amikor is a futurizmus és a kubizmus, melyek az első világháború idején lappangtak, teljes erővel előretörték sok művészeti ágban. (Bela Bartok: *Čudesni mandarin. Politika*, 1957. február 14.)¹⁷

¹³ Uo. 380.

¹⁴ Uo. 387.

¹⁵ Uo. 404.

¹⁶ Stana Đurić-Klajn zenetudósról a róla készült monográfia előszavában Roksanda Pejović (lásd a következő lábjegyzetet) a következőket írta: „A Stana Đurić-Klajnról szóló monográfia a korszerű szerb történetírás pionírja, az első szerb zenetörténet szerzője a Belgrádi Zeneakadémia, illetve Zeneművészeti Fakultás soknemzedékű hallgatóinak tanára iránti tisztelet jegyében íródott. Érett egyéniségű tevékenységét nem csupán a belgrádi muzsikuskok, kollégái, hanem a népzene-történeti, későbbi zenetudományi hallgatói előtt fejtette ki. A belgrádi és jugoszláv zenei nyilvánosság érdeklődéssel olvasta a Nemzeti Színházban tartott opera- és baletttestekről írt kritikáit, melyek az irodalmi és más folyóiratokban, valamint az újságokban jelentek meg, megismerkedett zenei cikkeivel, melyek különkiadványokban kerültek az érdeklődők elé, majd 1962-ben *Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji* című munkáját nagyra értékelte, annak tudatában, hogy ez a szerb zene első története.”

¹⁷ Roksana Pejović: *Stana Đurić-Klajn zenetudós történetírási, esztétikai és kritikus munkássága*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1944, 151.

Bartók halálának huszonötödik évfordulója alkalmából Enriko Josif¹⁸ ihletett esszét írt, melyben Bartókot összehasonlítva a zenei múlt nagyjai-
val, rámutatott komponálási módszerének lényegére, belemélyedt zenéjének
folyamatosságába, megvizsgálta a népzenehez való viszonyulását, kiemelte
a nagy zeneszerző etikáját, hogy aztán lelkesen leszögezze: „Napjainkban,
ahogy múlik az idő, egyre inkább a legendák óriására hasonlít, aki a magá-
nyosság letarolt hegyeinek magasságából leszállt a mi időnk forrongó nyüzsz-
gésébe. Áthaladt emberfajunk raján, felszipantott bennünket, itthagya
önmagát, megmozgatva, fellelkesítve, megihletve bennünket.” (A Belgrádi
Rádió harmadik programján közvetített szöveg, 1970-ben.)¹⁹

A huszadik század utolsó évtizedében és az új, 21. század első esztendei-
ben szövegek jelentek meg, amelyek Bartók Bélával a zenetudomány szem-
pontjából foglalkoztak, és felmérték a népzenehez való viszonyulását, de
felvetették a műveinek megértésével és magyarázatával kapcsolatos különféle
kérdéseket is (a zenemű formálásának folyamata, a forma alakításának módo-
zata, a kompozíciós szerkesztés sajátosságai és hasonlók). A jelzett időszak-
ban keletkezett írások a hazai folyóiratokban, vagy pedig a nálunk tartott
tudományos tanácskozásokról kiadott gyűjteményekben jelentek meg.

Bartók népzenei gyűjtőmunkája, valamint a gyűjtött anyag rendszerezése
fordított erőfeszítése állandóan újfent felkeltik a kutatók figyelmét. A *Novi
Zvuk* folyóiratban megjelent több írás is, amely a nagy zeneszerző halálának
ötvenedik évfordulója alkalmából jelent meg, újabb ismeretanyagot közölt
Bartók munkásságának erről a részéről. Dragoslav Dević²⁰ írását, melyben
felméri Bartóknak az akkori Jugoszlávia területén folytatott tevékenységét a
népdalok gyűjtése terén, egy idézettel kezdi, melyben Bartók kifejti egyéni
álláspontját ezzel a tevékenységgel kapcsolatban: „A népzenei gyűjtés rend-
kívül nehéz munka volt, lemondással, áldozattal járt. Mit gondolhatnának,
ha azt mondanám, hogy az erre a munkára fordított idő életem legszebb

¹⁸ Enriko Josif (1924–2003) azok közé a szerzők közé tartozik, akik alkotómunkája jelentő-
sen hozzájárult a szerb zene fejlődéséhez. Zeneszerzést tanított előbb a Zeneakadémián,
majd pedig a Zeneművészeti Fakultáson. Sokféle műfajú alkotását nem egyszerű felmérni.
„Josif műveiben több stílusforma iránti, egyidejű affinitás mutatható ki: egyrészt a robusz-
tus, korszerű kifejezési forma iránt (az avantgárd kísérletezés nélkül), valamint a barokk és
más korábbi korszakok zenei hangzása iránt. Az időnkénti kontaktus a nemzeti sajátossá-
gokkal, valamint a nosztalgikus ráemlékezés az impresszionizmusra az összképét még sok-
színűbbé teszi. Heves temperamentuma, mely az eredeti dallamgazdagságban, szertelen
ritmusban és harsány zenei hangzatokban nyer kifejezést, mindezekre az eltérő elemekre
rányomja a szerző eredetiségének jegyét.” Vlastimir Peričić: *Muzički stvaraoči u Srbiji*.
Beograd, 1968, 151.

¹⁹ Enriko Josif: Bartók Béla emlékére. *Muzički talas*, 2003, 32–33., 88.

²⁰ Dragoslav Dević: Bela Bartok i jugoslovenska narodna muzika. *Novi Zvuk*, Beograd, 1995,
6., 17–37.

időszaka volt, és a világon semmi sem pótolhatná.²¹ Nice Facile²² írásában Bartóknak a román zenei hagyomány kutatására irányuló tevékenységével foglalkozik, s megállapítja: „Jóllehet a román zenei hagyományt csupán Románia némely részein tanulmányozta, Bartók a világ színe elé tárta a román népzene gazdagságát, sokféleségét és értékét, bemutatta az addig ismeretlen román zenei stílusokat, és idegen létére elsőként fogalmazta meg a román népi verselés törvényszerűségét.”²³ Fontos rámutatni Alois Mauerhofer²⁴ írására is, melyben szisztematikusan tanulmányozza Bartók kutatásának határfokát a német nyelvterületen, s rámutat arra, hogy „Bartók tudományos munkásságának feltárása az ő életében igen szerény keretek között folyt, s csak az évszázad másik felében kezdett nyilvánvalóan fokozódni. Rendszerint csak részlegesen átvették Bartók gondolatmenetét a népzene jelenségéről, a kutatási szempontokról, valamint a kutatási módszer kérdéseiről a terepen való vizsgálódással, a fellelt anyag feljegyzésével, rendszerezésével, leírásával és kiadásával kapcsolatosan”.²⁵

Az említett írások rámutatnak Bartók Béla felmérhetetlen hozzájárulására az etnomuzikológia fejlesztéséhez. Nem csupán a magyar népdalokat gyűjtötte, hanem ezt megtette sok más nép kincseivel, abban a meggyőződésben, hogy éppen ez a lépés sorsdöntő egy meghatározott kulturális térség fennmaradása, de egy fontos tudományág, az etnomuzikológia rendszeres fejlesztése érdekében.

Ennek értelmében igen fontos és különös értékű Bartók Béla írása, amely ugyanebben a folyóiratban jelent meg. Ebben megtalálható Bartók elsődleges álláspontja, hogy miért és hogyan kell gyűjteni a népzene.²⁶ Igen részletesen elmondja, mit szükséges okvetlenül megtenni a zenei anyag gyűjtése érdekében, hogyan foglalkozni magával az anyaggal, miként megnyerni az előadók bizalmát, továbbá sokféle gyakorlati tanácsot ad, aminek hasznát lehet venni ebben a munkában. Jelentős segítség Bartóknak azzal kapcsolatos álláspontja, hogy mi is a célja a kutatómunkának, s milyen módon kell megszerezni a gyűjtött anyagot.

Az etnomuzikológia hathatós fejlesztését elősegítő tevékenységét méltató munkákon kívül rá kell mutatni azokra a szövegekre is, melyek behatóan elemzik Bartók műveit. Ezek elősegítik zeneszerzői alkotása elméleti, tudo-

²¹ Dragoslav Dević, uo. 17.

²² Nice Facile: Tragom Bele Bartoka. *Novi Zvuk*, Beograd, 1995, 6., 37–49.

²³ Nice Facile, uo. 43.

²⁴ Alois Mauerhofer: Na travovima recepcije istraživanja u etnomuzikologiji nemačkog govornog područja. *Novi Zvuk*, Beograd, 1995, 6., 49–61.

²⁵ Alois Mauerhofer, uo. 57.

²⁶ Bela Bartok: Zašto i kako treba prikupljati narodnu muziku. (Bartók Béla: Miért és hogyan gyűjtjük a népzene?) *Novi Zvuk*, 1995, 6., 123–137.

mányos felmérését. Ugyanakkor felfedik a nagy zeneszerző alkotói képzelőerejének sok törvényszerűségét. Így meghatározott mértékig megismerhetők a zseniális művész alkotási folyamatának titkai. Az ilyen jellegű írások igen fontos kérdést taglalnak, és pedíg azt, hogy az aranymetszés és a Fibonacci-féle számsorozat hogyan hat művei formálásának folyamatára.²⁷ Ennek a törvényszerűségnek létezését Bartók szerzeményeiben már régen felfedezték, és napjainkban sem csökken az ilyen jellegű elemzés iránti érdeklődés. Ezért egészen elfogadható a következő álláspont, mely szerint: „Lehetséges, hogy Bartók szerzeményei segítségével a zeneelméletben az aranymetszéssel és a Fibonacci-féle számsorozattal kapcsolatosan új határokat vonnak meg.”²⁸ A teoretikusok figyelmét felkeltették Bartók Béla szeriális kompozíciói is.²⁹ Érdeklődést váltott ki a tételek ciklikus formában való tematikus egybevonásának folyamatában jelentkező sajátosságok áttekintése is, főleg az első és a második hegedűversenyben.³⁰ Jelentős hozzájárulás Bartók alkotásának felméréséhez, hogy szélesebb körben milyen helyet foglalt el az az írás, mely *A kékszakállú herceg vára* című operáját összeveti William Paper hasonló tartalmú művével.³¹ Annak a jó hagyománynak a jegyében, amelynek lényege Bartók és a minálunk alkotó zeneszerzők műveinek egybevetése, két tanulmány jelent meg. Az egyik rámutat Bartók Béla és Marko Tajčević³² komponálásának lehetséges összehasonlítására, aminek külön jelentősége van, tekintetbe véve azt a tényt, hogy a szerb zene fejlesztésében Tajčevićnek hasonló szerepe volt, mint Bartóknak a magyar zenében. A másik tanulmány Josif Marinkovićnak a népzenehez való viszonyulásával foglalkozik, és összehasonlítást végez Bartók alkotásával.³³ Talán érdemes megemlíteni, hogy Bartók *Negyvennégy duó két hegedűre* szerzeménye annak a vizsgálódásnak a tárgya lett, amelynek célja volt meghatározni azokat a kompozíciós eszközöket,

²⁷ Kitűnik két szöveg: Tibor Bahman és Peter Bahman: Analiza muzike Bele Bartoka pomoću Fibonačijevog niza brojeva i zlatnog preseka. *Muzički talas*, 2003, 32–33., 90–94. i Anica Sabo: Posebnost Bartokovog odnosa prema zlatnom preseku u procesu oblikovanja muzičkog toka. *Izuzetnost s sapostojanje*, Fakultet muzičke umetnosti, Beograd, 1997, 131–140.

²⁸ Tibor Bahman és Petar J. Bahman, uo. 94.

²⁹ Anica Sabo: Serijalne kompozicije Bele Bartoka – Drugi koncert za violinu i orkestar. *Novi Zvuk*, Beograd, 1993, 1., 113–139.

³⁰ Anica Sabo: Bartokovi principi tematskog objedinjavanja ciklusa. *Novi Zvuk*, Beograd, 1998, 12., 91–105.

³¹ Albert van de Shot: Pisma koja ne umire – promenljivi simbolizam u interpretaciji dveju mračnih opera. *Muzikologija*, Beograd, 2005, 5., 57–84.

³² Anica Sabo: Bela Bartok – Marko Tajčević: *Delo i delatnost Mibajla Vukdragovića i Marka Tajčevića*. Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2004, 113–132.

³³ Anica Sabo: Bela Bartok – Josif Marinković: *Mokranjac* br. 5. Časopis za kulturu, Negotin, 2003, 44–50.

amelyeket Bartók az énekes hagyománynak a hangszerekre való átvitelekor alkalmazott.³⁴

A Bartókról szóló írások, amelyek helyet kaptak ebben a szövegben, arra a tényre utalnak, hogy a nagy zeneszerző alkotását mindig is jól és kellő módon fogadtuk. Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg zenéje iránt, s ennek eredményeként erről egyre több írás jelenik meg. Némely szöveg külföldi forrásból ered, vagy pedig idegen nyelven íródott, más írások pedig egyes itteni szakértők érdeklődésének eredményeként készülnek. Így a korszerű elméleti gondolatok egybefonódnak, s mindez hozzásegít ahhoz, hogy Bartók Béla alkotása állandóan jelen legyen ebben a térségben, és állandóan hasson ránk.

16. „Sepsői madjarok” (gajde) [danse - cornemuse]

Tempo giusto, $\text{♩} = 152$

M.F. 206/a, Sarafola (Torontal), un homme, XI. 1912.

³⁴ Anica Sabo: *Tretman folklornih napeva u 44 dua za dve violine Bele Bartoka*. Mokranjčevi dani, Negotin, 1997, 189–207.

Hogyan is állunk azzal a turullal?

*Hegyes fölött száll a TURUL,
Kéfélni jó, de háTURUL!*
(Virtuális délvidéki kis magyar rímes közmondás)

1.

Meleg van. Hűsülés közben az ember végre előveheti a félretett újságokat, lapkivágatokat, folyóiratokat, melyeket idő hiányában későbbre halasztott. Lássunk hát egyet ezek közül.

Kérdi például tőlem, s nyilván a többi olvasótól is, az egyik lap cikke: „Feltámad-e sírjából a hegyesi turulmadár?” (*Hét Nap*, 2006. május 31., 27.) Jó kis cím, érdemes rajta eltöprengeni. Megtudja a cikkből az olvasó: „Hatvanegy esztendő telt el azóta, hogy Kishegyesen a szocialista-kommunista eszmék meggyökereztetésén szorgoskodó elvtársak ledöntötték és elásatták az első világháború véres poklában hősi halált halt kishegyesi katonák örök álma felett őrködő turulmadár emlékművet.” Ha jól számolom, akkor ez a szomorú esemény 1945-ben történt. A Szerző azonban nem közli, hogy a nevezett turulmadaras emlékművet mikor állították föl. Gondolom, ezt sem ártana tudni, bár némi történeti ismerettel el lehet képzelni, hogy nem közvetlenül az első világháború után. E felemás adatokat azonban jól kiegészíti magának az emlékműnek a leírása, valamint a helyé, ahol állott: „A hegyesi turul szétterjesztett szárnyakkal virrasztott egy három-négy méter maga (sic!) fehér márványlapokkal borított talapzaton a kishegyesiek vasárnaponkénti egykori gyülekező terén, a mai Ady Endre iskola és a templom között elterülő parkocska nyugati, járda menti szegélyén.” Nagy kár, hogy a leírást fényképfelvétellel nem illusztrálja a cikk, bár a kortárs analógiák alapján el lehet képzelni.

Mielőtt azonban Szerző elképzeléseit is megfogalmazná „a sírjából kiemelt turulmadárral” kapcsolatban, egy nem is rövid bekezdés formájában

tájékoztatja a tájékozatlan olvasót (s nyilván a hegyesieket) arról, hogy mi is az a turul, s mi mindent cselekedett, illetőleg cselekszik a magyarok javára. Tekintettel arra, hogy élvezetes olvasmányról van szó, kiváltképp folklorista és művelődéstörténész számára, érdemes lesz a fejezetet mondatról mondatra, esetleg szegmentumról szegmentumra megvizsgálni, főképpen igazságtartalma vonatkozásában.

1. „A turul ősi magyar mondákban szereplő sólyommadár.” Hogy mit kell érteni ősi magyar mondákon, nem tudjuk meg. A turul szót 1237-ből ismerjük először, mégpedig helynévként, utána okleveles adat 1282-ből van (latin szövegbe ágyazva), melynek lényege, hogy Attila király olyan madár alakú jelvényt viselt, melynek magyarul turul a neve. A következő századokból előfordul pár helynév, melyben a turul szó sejthető, majd 1488-ban Thuróczy János (latin) krónikájában voltaképpen az előbb említett 1237-es adat ismétlődik meg: „Hadijelvényként [Attila] mind pajzsára, mind zászlajára egy turulféle madár képét festette, amely koronát viselt a fején.” Ennek alapján vert gyökeret az az elképzelés, hogy a turul Árpád törzsének totemisztikus szent madara volt. 1941-ben még úgy tudták, hogy a teljesen kihalt magyar szót, melyre egyetlen köznyelvi adat Kézai krónikája, a 19. században elevenítik fel. Kézai is voltaképpen ugyanazt mondja, mint Thuróczy: „Etele király címere, melyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve –, fején koronával.” Vagyis: néhány adattal képviselt, a középkor végére gyakorlatilag kihalt ótörök eredetű kifejezésről van szó, melynek totemisztikus konnotációja vonzó ugyan, de egyáltalán nem bizonyítható, a totemizmus ugyanis sokkal összetettebb rendszer, mint azt az elmondott (s később még mondandó) adatok alapján valószínűsíteni lehetne. A józanul gondolkodó kutatás ma már csak óvatosan említi meg „a magyar totemizmus” lehetőségét. Záradékol: „az ősi magyar mondákban” nem szerepel turul-sólyommadár.

2. „A monda szerint az egy olyan madár, amely segíti, bátorítja és kitartásra buzdítja a magyarokat, vigyáz rájuk, és őrökdi álruk felett.” Tehát nem kettő vagy több madárról van szó, hanem egyről. Ezt honnan tudja Szerző? Mivel mondákban a turul nem fordul elő, így a hozzá ragasztott attribútumok is: segítség, bátorítás, álruk felett való őrökdi, kitartásra való buzdítás is kitalált. (Nem később tapasztotta mindezt valaki a turulmadárhoz?)

3. „Így a honfoglalás előtti időkben megjelenik Árpád fejedelem édesanyjának, Emesének az álmában, és megjósolja neki, hogy a magyarok hamarosan útra fognak kelni, és új hont alapítanak a Kárpát-medencében.” Hát látnok egy turul lehetett, de oly szórakozott, hogy Álmos anyját jóslás közben összekeverte Árpád fejedelem anyjával. A földrajzot is gyanúsán jól tudta. Lássuk azonban a tudható tényeket. Az idézett szöveg mögött minden bizonnyal az Anonymusnál olvasható, s unalomig ismert és idézett „Emese

álma” betét sejlik föl. Persze pontatlan újracsocsálás képében. Vegyük hát elő Anonymust: „[Ügyek] Önedbelia fejedelmének Emese nevű leányát vette nőül Dentümgöyverben, s tőle született meg Álmosnak nevezett fia. Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reá szállván mintegy teherbe ejtette és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni.” Az idézet latinból vett fordítás, az eredeti szövegben szereplő *astur* szó lett turulmadárnak fordítva. Ami alapjában véve tetszőleges, hisz az *astur* kifejezés a magyarországi középkori latinban másutt nem fordul elő. Itt azt nem taglalom, hogy jelenthetett például szellőt is, s akkor a magyar totemizmus konstrukciója végleg vízbe esett. Továbbá az is bizarr, hogy fiziologice miként lehetett egy várandós anyát teherbe ejteni? Ha ehhez még hozzátesszük, hogy egyes értelmezések szerint az Emese név mögött a női ivarú sertés fogalma lappang, akkor válik csak igazán gyanússá az egész ügy. Szóval óvatosan a turullal és a totemisztikus eredetmondával. A hölgy méhéből fakadó forrás és az ágyékából születő dicső királyok kapcsán pedig nem árt tudni, hogy a nem túlművelt Anonymus ezeket a motívumokat is készen kapott toposzként vette át, mint a kutatás tudja, antik és más forrásokból. Persze ez akkor nem volt bűn: akkor mindenki mindenkitől lopkodott, másolt, ez még sokkal később is így volt. Annyi azonban elképzelhető, hogy az „Emese álma” történet egy korábban valószínűleg koherensebb mondaszerű történet kései lecsapódása már a magyar középkorban is. A honfoglalást és a Kárpát-medencét megjósoló turul tehát ebben a szövegben – mármint a Hét Naptól vett cikkben – teljes képtelenség: egyrészt mert turulról szó sincs, másrészt itt a csecsemő Álmos, nem pedig Árpád fejedelem.

4. „A turul vezette és segítette a honfoglaló magyarokat, a Szvatopluk morva fejedelemmel vívott döntő ütközet alatt is ott keringett a csatatér felett. A későbbi háborúk folyamán a magyar seregek gyakran hadi zászlaikra tűzött képmásával indultak a csatába, így vártak tőle támogatást, segítséget.” E ködlő szöveg elképzelhetően a „Fehérló-monda” többszörösen újracsocsált lecsapódása. Szó van erről az előbbiekben idézett Anonymusnál is, ámde inkább a Képes Krónikára lehet gondolni, ahol Szvatopluk neve is előfordul Árpád fejedelem mellett. Ezt most nem részletezve, (meleg van), megállapítható, hogy a honfoglalók hont akartak foglalni, Szvatopluk viszont beigyekvő földtúrókat látott a követekben. Ez aztán magával hozta a konfliktust, s így Árpád csatában legyőzte Szvatoplukot, s a magyarok beözönltek a Kárpát-medencébe. S csata közben semmiféle szárnyas jószág, még turul sem „keringett a csatatér felett”, legfeljebb dögkeselyűk, melyek prédára számítottak. Arról sincsenek adataink, hogy később zászlóikra tűzött turullal mentek volna a magyarok csatába. Akkor már inkább a „magyar földön” született

Szent Márton szerepelt a zászlókon, ami – ugye – nem éppen turulos, pogány előjelű. Szóval: a csatater felett keringő turul is nyugodtan leírható.

5. „A történelem folyamán a turul a magyarság egyik szimbóluma, eszményképe lett. A magyarlakta területeken ma a turulkultusz és -tisztelet igen jelentős.” Átütő erejűnek vélhető megállapítások, ámde igazságtartalmuk felettebb kétséges. Ugyanis a turul nem lett a magyarság sem egyik szimbóluma, sem pedig egyik eszményképe. Engem egyébként az is érdekelne, hogy akkor mi a magyarság másik, vagy többi szimbóluma és eszményképe! (A magyar trikolor a magyar államiság jelképe, akárcsak a Kossuth-címer, de mint tudjuk, más-más korszakokban volt Magyarországnak más címere és zászlója, olyan is, melyet például középkori magyar pénzermékről lehet eredeztetni, de olyan is, melyet rezsimpárti „művészek” alkottak meg, például véve a Nagy Testvér által kezdeményezett hasonló címerről. Példaként említhető az Árpád-sávós magyar lobogó, amelynek komoly középkori előképei vannak, ma mégis egyes csoportok idegbajt kapnak, feláll hátukon a szőr, kiveri őket a viszketeg, ha nyilvános megnyilvánulásokon lobogni látják. Még hozzá a hozzájuk tapadt vagy tapasztott történelmi jelentés miatt. Persze az Árpád-sávós magyar lobogó ebben a pillanatban kiváló eszköze [is] lehet a mimikrinek: Esztergom városának ugyanis hivatalos zászlaja a piros-fehér sávós lobogó, mely [hála istennek] vígan lobog a város közterein és -épületein, továbbá az esztergomiak, ha valahol csoporatíve jelen vannak, mintegy identitásukat jelképezve, vígan hordozzák és lobogtatják, például tömeggyűléseken. Persze azért nincs annyi tömeges összejövetel, ahol annyi esztergomi is jelen lenne, így elképzelhető, hogy a mimikri igen jó szolgálatot tesz. Ami pedig a Nagy Testvér árnyékában gyártatott címert illeti, a magyar kisember egészen más szimbolikus jelentést tulajdonított a benne szereplő kalapácsnak, két kéve búzának és búzakaralásznak, valamint a vörös csillagnak. Mivel meleg van, most nincs kedvem ezt itt elismételni. A magyar Szent Korona ugyancsak fontos dolog, sőt nagyon fontos dolog számos más szempontból is, mivel azonban könyvtárnyi irodalom íródott róla, ezt sem elemzem most, mert nagyon meleg van.)

Lássuk azonban, hogy a szimbolika és eszményképesség dolgában hogy is állunk azzal a szerencsétlen turullal. Ha valaki azt gondolná az eddigi citátumok virtuális másodlagos jelentése alapján, hogy ez a szárnyas a magyarság címerállata, megint ki kell ábrándítanunk. A magyarságnak ugyanis egészen a 19. század végéig nem alakult ki a nemzet egésze vonatkozásában érvényes, deklarált és elfogadott címerállata. Mint tudjuk, különböző szárnyas, sörényes, de egyéb jószágok is címerállatnak számítottak, sőt számítanak napjainkban is akár régebbi, akár napjainkban született vagy megszületni kívánó országok („nemzetek”) zászlajában, címerében, elképzeléseiben. Mivel meleg van, ezt a problematikát sem kívánom kellő és szükséges élvezettel körüljár-

ni, bár lehetne. A szárnyas jószágokkal kezdve: tudni lehet, hogy hányféle sas, kondorkeselyű, sólyom, ölyv, vércse, szirti sas szerepel egyes országok jelképében. Nem is beszélve arról, hogy ezek hány fejet visel(het)nek. Ezt sem részletezem: meleg van. Azt sem említem, hogy milyen mezőben milyen színűek. S ki kitől vette át. Rátérve a sörényes jószágokra: azt is tudni lehet, hogy hány ország szerepelteti jelképként az oroszlánt (a hím oroszlánt!) akár oldalnézetben, akár lépegetés közben, akár csak sörényes fejét, szigorúan szemlélve a nézőt. Ha nem lenne meleg, akkor boncolgatni lehetne a balkáni szárnyasokat és sörényes jószágokat is, hisz éppen legutóbb került egymás mellé két oroszlános ország, igaz, az egyik csak jellegzetes történelmű országrész, mely(ek)ben az egyik esetében évszázadok óta marcona képpel néz ránk három koronás Leó, a másikban pedig éppen nemrég óta kezdett el (újra) lépegetni. Van három, sőt több lépegető Leó is, de az másutt.

S mi köze mindehhez a turulnak? Például annyi, hogy a 19. század legvégén, amikor a nagy millenniumi eufóriában megszületett a millenniumi emléktornyok építésének elképzelése, igény mutatkozott címerállatszerű jelképre, mely a tornyok „birodalmi” marconaságát is hirdette volna (az akkor még) történelmi Magyarország végein. Így trónol a turul e tornyokon kiterjesztett szárnyakkal, például a zimonyin, ott – igaz – már csak trónolt. (Az eredeti torony több képes ábrázolása a Létünk legutóbbi számában vehető szemügyre.) Nem lehetetlen, hogy a felújított turul bizonyos mértékben opponálni is kívánt a kétféjű császári sasmadárnak. Tehát: jeles alkalmából kísérlet történt a nemzeti jelkép megkonstruálására, felhasználva olyan adatokat, motívumokat, melyek bizonyos – nem egy módon értelmezhető – korai előzményekre vezethetők vissza. E megszerkesztett jelképiség szándéka folytatódik aztán tovább, pár évtized múlva, amikor már a birodalom nyakában volt a világháború és a teljes összeomlás réme. (Ami persze be is következett.) A jelkép megszerkesztése azonban, végül is, nem sikerült: egyrészt már nem volt idő köztudatba ágyazásához, elfogadtatásához, hagyománnyá válásához. Hogy egy kompetens szakértőt idézzek: „Mit jelképez tehát végül is a turul, ha nem a feltámadás madara, nem is a győztes sas, nem is az aktív élet, nem is mítosz kifejezése? Voltaképpen egy furcsa kompromisszum eredménye, amely egyházi és világi, állami és helyi érdekek egymásmellettiségét, ugyanakkor összeegyeztethetetlen voltát bizonyítja.” Szóval megint ott vagyunk, ahol a part szakad. Az évszázadok óta elfeledett turul nem tudott eleget tenni funkciójának (melyet neki szántak), hisz ha a pogány magyarság jelképének szerepét szánták neki, akkor mi van a 19. században (is) hangoztatott keresztény nemzettel és Magyarországgal, a kereszténység védőbástyájával? Szóval a kísérlet nem sikerült.

Itt jutunk el újra a „szétterjesztett szárnyakkal” virrasztó kishegyesi turulhoz. S újra azt kell megállapítani, hogy a mi kis világunk, a „vidék”, sőt:

„Délvidék” eseményei, elképzelései, sorsa vastagon az országos, sőt nemzetközi trendek összhatásai mentén alakult mindig, alakul napjainkban és a jövőben is. Ez vonatkozik tehát a most fönnforgó turulra is. Lássuk azonban az első világháború utáni hősiemlékmű-állítás országos kontextusát, mielőtt még a mai tervezett turul-újraállítás kérdése kapcsán állásfoglalást kísérelnénk meg megfogalmazni.

Érdemes lesz itt újra idézni az előbb említett szakértőt, ahelyett, hogy újracsócsálnánk gondolatait: „A turul az Árpádok totemállataként hagyományozódik, új meg új életre kel, *amikor a társadalmi és művészeti érdek úgy kívánja*. (A kiemelés tőlem – J. K.) Az ezeréves Magyarországnak 1896-ban valóságos jelképévé válik, és nem csoda, hogy amikor szóba kerül az első világháborús hősök emlékművének terve, végül is a turul válik az állandó jelképpé, noha például az ágyú, sőt a kard, a babérkoszorú, a sírkereszt, az örökmécses, de még maga a harcoló katona is több joggal pályázhatott volna erre a szerepre. Újabb fordulatot vesz a turul sorsa azzal, hogy a világháborús emlékművek felállítására viszont csak az 1920-as évek elején került sor...”

Nagy kár, hogy az elemzés tárgyává tett kishegyesi dolgozat nem árulja el, hogy náluk mikor lett felállítva a turulmadaras emlékmű. Elképzelhető azonban, hogy nem az 1920-as évek elején, hisz akkor már egyrészt a Monarchia széthullott, másrészt pedig abban az utódállamban, ahová Kishegyes került, a szimbolikus térhasználat egészen más igényei és előjelei fogalmazódtak meg, nem csak elméletben, de a gyakorlatban is. Ebben a térhasználatban már nem a turul kiterjesztett szárnyai uralták a világot, még csak jelképi funkcióban sem, hanem egy másik szárnyas, a fehér, kétfejú sas. (Van kéznél heraldikai kézikönyv?) S aztán, mint a Hét Nap cikkírója elmondja, 1945-ben az elvtársak ismét csak másként értelmezték a szimbolikus térhasználatot, s az ő elképzeléseik szerint egyik említett szárnyas sem volt alkalmas az új uralkodó eszme szimbolizálására; helyette egy másik jelkép, a vörös csillag vált a szimbolikus térfoglalás, s egyben a fizikai térfoglalás eszközévé is. Szóval igen érdekes és összetett folyamatok játszódtak le Kishegyesen is, a térfoglalás minden vonatkozásában. A szimbolikus etnológia vizsgálatai ugyanis megállapították, hogy a fizikai értelemben vett térfoglalás eszközei mellett minden új hatalom él vagy élni szándékozik a szimbolikus térfoglalás eszközeivel is: azonnal vagy rövid időn belül meggyalázza, gúny tárgyává teszi, megsemmisíti azokat az építményeket, melyek az előző rendszer szimbolikus térfoglalásának megtestesítői voltak: a jelképeket vagy a jelképként értelmezett tárgyakat eltávolítja, a jelképhordozó építményeket (emlékmű, emléktábla, országzászló-alapzat stb.) ledönti, az utca- és térneveket eltávolítja, s helyettük újakat rendszerez, jobb esetben az emlékműveket sokkal jelentéktelenebb presztízsű településrészekre helyezteti át, az emlékmű mellé profán vagy megszegényítés eszközének is tekinthető építményeket

telepít stb. (Erre rengeteg példa van, akár napjainkban, de a közelmúltban is: gondoljunk csak a különböző mozgalmak zászlóvetései, -letépési, vagy -megtaposási akcióira, a forradalmak vöröcsillag-ledöntési tevékenységére, a legutóbbi balkáni törzsi háborúk templom-, kolostor- és dzsámileromboló mozgalmaira, a templom-, dzsámi- és monostorgyújtogatásokra stb.) Az csak a gyermeteg világértelmezés számára tűnhet felfoghatatlannak, hogy miért hajtottak, vagy öltek le sertéseket a mohamedánok szakrális helyének (és terének) számító dzsámikba(n), miért dúltak fel türbékét, miért ástak el például turulmadarat. A példákat hosszú sorban tovább lehetne folytatni.

A kishegyesi turulmadaras cikk a továbbiakban felsorolja azokat a háborúkat és háborús eseményeket, melyek áldozatul számos helybeli esett. S említ egy tervet, mely olyan emlékmű felállítását irányozza elő, „amely mindazoknak a kishegyesieknek nevét tartalmazza, akik életüket vesztették a múlt század véres eseményeiben”. S itt kerül újra elő a turulmadár: „Az emlékmű a Kálvária-temetőben, az 1848. július 14-ei kishegyesi csata márványobeliszkje tőszomszédságában lesz elhelyezve, rajta a sírjából kiemelt kishegyesi turulmadárral.” Az elesett hősokeket és áldozatokat eltemetni emberi kötelesség. Tudjuk, hogy ennek mellőzése vagy megtagadása milyen konfliktusokhoz vezetett a történelem folyamán, s itt nem csupán egyes görög drámákra lehet utalni, de győztes vagy vesztes ütközetekre is. A hősokeknak és áldozatoknak emléket állítani nemes gesztus, minden civilizált országban így szokás. Az már más kérdés, hogy milyen szimbolikus eszközökkel jelöli meg az emlékműállító a hősoke vagy áldozatok hovatartozását, politikai, nemzeti, vallási tekintetben. Nem vagyok biztos benne, hogy Kishegyes esetében a turulmadár lenne a legalkalmasabb erre.

6. „A kishegyesi turul feladata kettős: virrasztania kell azoknak a kishegyesieknek örök álma felett, akik áldozatul estek a huszadik század vérzivatarjainak, (sic!) és figyelmeztetnie kell az itteni népeket, hogy csak kölcsönös tisztelettel és békés egymás mellett éléssel biztosíthatnak maguknak és utódaiknak virágzó és gyümölcsöző jövőt.” Ez a kitétel arra utal, hogy az emlékműállító a sírjából kiemelt turul újbóli felállításának érdekében funkciójának újraértékelése (újrafogalmazása) irányában is elindultak. Tehát egyedinek tűnő interpretáció szándékának iránya mutatkozik meg az idézetben, ami arra utal, hogy legalábbis emlékművek esetében, a turul lehetséges attribútumainak fakultatív jellege tovább bővül. Magyarán: az eddigiekben elemzett turul-fenomént olyan funkciókkal véli felruházhatónak az illetékes, ami nem biztos, hogy része a turulról elmondottaknak: lásd az 1–5. pontban szereplő idézeteket és a hozzájuk fűzött kommentárokat. Ha tehát az itt idézett elképzelésekkel és értelmezésekkel kapcsolatban lehetne bármiféle meggondolandót szónak tenni, az abban lenne, hogy félreérthetetlen szimbólumokkal lenne alkalmas megjelölni azoknak a hősokeknak és áldozatoknak

hovatartozását, akiknek emlékére az emlékművet emelik: ha az illető, akinek neve szerepelni fog az emlékművön magyar, nyilván a kereszt vagy kettős kereszt, bár ez a második a Szent Istvánhoz való kötődés mellett ma már más is jelképezhet, lásd a szlovák címert és a francia ellenállás jelképét, de más is lehetne; ha az illető zsidó (vagy zsidó identitású is) volt, kézenfekvő a Dávidcsillag, de a menóra is. Persze a kereszt (és ma részben a kettős kereszt is) nem kizárólag a keresztény magyarokat jelképezheti. (A turul viszont egyáltalán nem jelképezi a *keresztény* magyarokat, hisz „jelképiségéhez” – mint a vizsgált cikkből látható – „pogány kori” tartalmak látszanak asszociálódni.) Gondolom: a hősök vagy áldozatok magyar neve s keresztény mivoltára utaló kereszt nem hagy kétséget arra nézve, hogy az illető hova tartozott. (Esetleges kompromisszumként a Szent Korona – akár kontúrszerű megjelenítése – sem elképzelhetetlen, a gyengébbek kedvéért.) Szóval mindezek az emlékműállítók eltöprenghetnek. Arról már nem is beszélek, hogy egy anyagi valóságában (egykor) manifesztálódott *köztéri* jelképhordozó, vagyis a többszörös szimbólumnak szánt turulmadár, újralesztése (és funkciójának újrafogalmazása) *temetőben* egy kissé csökkent elképzelés; nem a közösségi szimbolikus térhasználat újrafogalmazása, hanem a valós (és jelképi) térvesztés elismerése és bevallása. Jobb helyen lenne az a szerencsétlen turulmadár a padláson, esetleg a helytörténeti múzeumban.

Ami pedig „utódaink virágzó és gyümölcsöző jövőjét” illeti, ahhoz nem ártanának utódok is, akik valóságunk valós, tehát fizikai és szimbolikus tereit is használnák és belaknák. Ehhez nem elég a turul, bár a magyar népi fantázia odaasszociálhatná – a közismert *madár: madár* proverbium szellemében – a rézfaszú bagót is. Ebből azonban – mondanák az oxfordi műveltségű gombosi magyarok – nem gyün ki sëmmi. Ajánlanám inkább a hegyesiek figyelmébe e dolgozat mottójaként szereplő virtuális délvidéki kis magyar rímes közmondás második sorában mondottakat, az első sorban mondottakból ugyanis – mint az eddig kifejtettek alapján látható – nem lesz feltámadás. Az említett második sorban szereplő kommunikációs tevékenység azonban csak a szereptévesztő hüjemanciság és a kiskegyedes és hölgyvilágos világlátás és -lezabálás felülvizsgálatával kecsegtethet eredménnyel. Ha ugyanis az említett közlekedés csupán szórakozás, örömszerzés, élvezet és egészségügyi szükséglet funkciójában kerül megvalósításra, akkor már inkább jobb a turul. A tapasztalat ugyanis azt mondja, hogy – mondjuk – fejfájás ellen aszpirint tanácsosabb bevenni. A főtebb emlegetett virágzó és gyümölcsöző jövő utódaink által lehetséges. Ahhoz azonban nem árt tudomásul venni, hogy mottónk második sora sokkal fontosabb konnotációval (is) bír, mint amit az előbbieken felsorolt, bár alkalmoszerűen és egy ideig valóban kellemes tevékenység jelenthet.

2.

A fenti kommentárok megszövegezése után került elő, némi érdeklődés, kutatás, szerencse és baráti segítség jóvoltából, egy képeslap, amely a hegyesi turulmadaras köztéri építményt ábrázolja. Mivel másik hasonló hegyesi turulmadarról nincs tudomásom, a Hét Nap cikkírója sem tesz róla említést, úgy veszem, hogy – mint a cikkíró írja – „az első világháború véres poklában hősi halált halt kishegyesi katonák örök álma felett őrködő turulmadár emlékmű”-ről van szó. A képeslapon szerepel a „Kishegyes 1941. IX. 21.” dátum, tehát azt a felállítás időpontjának kell tekinteni. Ezzel fontos adatok birtokába jutottunk: tudjuk, hogy nézett ki az emlékmű, s azt is, mikor állítottatott, továbbá a cikkíró szövegéből kiszámíthatóan azt is, hogy mikor döntötték le. Mindezek a szimbolikus térhasználat vizsgálata szempontjából alapvető adatok. A Hét Nap cikkírójától – mint azt e kommentárok elején egyszer már idéztem – megtudjuk még az alábbiakat: „A hegyesi turul szétterjesztett szárnyakkal virrasztott egy három-négy méter maga[s] fehér márványlapokkal borított talapzaton a kishegyesiek vasárnaponkénti egykori gyülekező terén, a mai Ady Endre iskola és a templom között elterülő parkocska nyugati, járda menti szegélyén.” A leírás és a képeslap egybevetése alapján valószínűsíthető, hogy ugyanarról az emlékműről van szó. Hozzá lehet tenni azonban, hogy a képeslap ábrázolta emlékmű sokkal több információt tartalmaz, mint amennyi a leírásból megállapítható. (Itt újra el lehetne elmélkedni az emlékezet megőrizte adatok és a tényszerű adatok közti virtuális eltéréseken; mivel azonban most is nagyon meleg van, ezt nem érintem.) A képeslap szerint az emlékmű összetett szerkezetű együttest alkot, amely három részre bontható: 1. Az építmény mögött magas és masszív zászlórúd látható, mely jóval magasabb lehetett az előtte álló két építménynél; a képen csupán részlete látható. A rúdon, csigavonalszerűen, a nemzeti trikolor három színe, a piros-fehér-zöld, halad felfelé. Ez a megoldás általános lehetett az adott időben, számos analógiája ismeretes. Hogy ez külön talapzaton állt-e, a kép alapján nem állapítható meg. Úgy vélem, a felvétel pillanata (amikor a fénykép született) nem a szakralizált tér valamelyik szakralizált időpontjában készülhetett, mivel felvont zászló nem látszik rajta. Ha az lett volna, azt a képeslap külön hangsúlyozná; a képeslapon egyéb elemek is megállapíthatóak, amelyek hangsúlyozni látszanak az építményegyettes megállapodott hétköznapi „használatának” örökkévalóságát, beágyazottságát a falu mindennapjaiba, köztudatába. (Minden hatalom így képzelte és képzelni legitimálni önmagát és jelképeinek rendszerét a „szakrális terek” mindennapi funkciójának vonatkozásában.) Mint majd később utalok rá, a képeslap egésze a békés hétköznapi hangulatát és valóságát látszik megfogalmazni, a vitathatatlan szakrális és szimbolikus jelentés mellett.

2. A zászlórúd előtt áll a voltaképpeni „turulmadár emlékmű”, amely a képeslap szerint sokkal gazdagabb és összetettebb építészeti megoldású, mint az a Hét Nap cikkírójának leírása alapján elképzelhető. Az építmény valamennyivel több mint egy harmadát képezi a tulajdonképpeni alapzat, mely hatszögűnek vehető ki, s amely kocka alakúra faragott (nagyolt) terméskőből épült. Állaga valószínűleg mészkő, esetleg jobb minőségű homokkő lehetett. Ez mintegy méternyi magasságúnak becsülhető. Ebből emelkedik ki az ugyancsak nagyolt kőkockákból épült rész, amely, fehérmárvánnyal borított, mintegy három méter magasságúnak becsülhető építményt hordoz, s

ennek felső részén trónol a turulmadár. Az alapzat második (felső) természetes része, mely az ünnepélyesebb, tehát márványlapokkal borított ugyancsak hatszögletűnek látszó részt hordozza, csaknem másfél méter oldalszélességű hasábnak vehető ki; az egész építmény, beleértve az alapzat két fokozatát és a márvánnyal fedett részt a turulszoborig, négyméteres magasságot meghaladónak képzelhető el. Az építmény tetején álló turulszobor láthatólag kőből faragott alkotás, amely maga is kisebb alapzaton áll, amelynek részletei a képeslap alapján nem állapíthatók meg. Tehát nem tudjuk, hogy a turul tart-e valamit karmai között, avagy áll-e valamin (analógiák alapján lehetséges változatok: földgömb, királyi korona stb.), aminek ugyancsak lehettek (?) szimbolikus funkciói. Nem tudom, hogy a képen látható turulmadár valóban azt a szobrászati megoldást reprezentálja-e, amelyet „szétterjesztett szárnyúnak” kell tekinteni, ahogy a Hét Nap cikkírója megállapítja. Mindenesetre ez nem az az állapot, melyet a millenniumi tornyok szétterjesztett szárnyú érciturulja – lásd a zimonyi példát – képviseli. A hegyesi turulszobor madarának, illetőleg helyzetének és mozdulatának pontos leírása a következő: a szobormű hármas fokozatú, felfelé kisebbedő, tehát gúlára asszociál, a szoborral szerves egységet alkotó saját talpzata fölött álló turult mintáz meg, melynek szárnymozdulata (szárnytartása) vállból emelt állapotot fogalmaz meg, azzal, hogy a madár két szárnyának vége a szobormű alapzatába ér, a karmoknál kissé lejjebb. Tehát nem „szétterjesztett szárnyú” turulról van szó. Ami egyáltalán nem negatív megállapítás, csupán a tényt rögzíti, hisz hasonló megoldásra más példák is ismeretesek. Mivel a szobormű nem ércből készült, hanem kőből faragott(nak vehető), ennek nyilván statikai összefüggései is lehettek, hisz a kőanyag sérülékenyebb, mint a bronz. Ez az ikonográfiai megoldás már a római cohorsok hadijelvényeinek leírásaiból is ismert: azonos szárnytartású sasmadarak szerepeltek a menetelő légiók élén vitt jelvényhordozó rudak csúcsán. Ebből is látható, hogy a turul – ikonográfiai vonatkozásban is – szépen belesimul az egyetemes európai hagyományba. A turult hordozó oszloptömb – már anyagának minősége (márvány) folytán is kiemelt fontosságú része – elvileg is, de a kishegyesi példa esetében is, szöveges üzenetet tartalmaz. Ugyan a képeslapon ott látszanak a szöveg kontúrjai, legalábbis a kiemelt fontosságú üzenetek számára fenntartott előképen, de nem olvasható el. Bizonyos nagyítási eljárásokkal ez megoldható lenne, továbbá a felállítás időpontjának ismeretében ez nagy valószínűséggel elképzelhető. Tekintettel arra azonban, hogy a Hét Nap cikkírója szerint háborús emlékműről van szó, legfeljebb azok a szöveges részek érdekelhetnének bennünket, amelyek ezzel összefüggésbe hozhatóak. Ezek azonban a képeslapon nem láthatóak, s nem tudom, hogy a nem látható három oldalon a hősök vagy áldozatok névsora, vagy más szöveg, szerepelt-e. Leszögezem továbbá, hogy ezek a kommentárok és az egész dolgozat a turullal kapcsolatos elképzeléseket és hegyesi

vonatkozásait tárgyalja, azt is elsősorban (virtuális) mitológiai, ikonográfiai, heraldikai és a szimbolikus térhasználattal összefüggésbe hozható konnotációi mentén, a kishegyesi turulos emlékmű egyéb vonatkozásai nem képezik vizsgálatom tárgyát. Aki ilyent keres, azt más kutatásterület(ekhez) tartozó lektűr olvasgatására tudom biztatni.

3. Az emlékmű turulmadarat hordozó építménye előtt – a képeslap szerint virággyással elválasztva – áll egy ugyancsak terméskőkockákból rakott fal, mely kétoldalt és legfelül is márványlappal szegélyezett. Előtte két kőkockából rakott oszlop áll, közte ívben meglógó láncsal. A kép szerint a lánc egy félig kivehető harmadik kőoszlop irányába is folytatódik, további részei, ha voltak, nem látszanak. Nem lehet megállapítani, hogy az emlékmű mindhárom része be volt-e kerítve az említett lánc (virtuális) további részével, vagy csupán az említett fal előtt kötött össze néhány kőoszlopot. Mindkét megoldásnak jelentést lehetne tulajdonítani. Úgy tűnik, hogy a turult hordozó oszloptömb előtt álló fal jelentette a kiemelt fontosságú üzenet- és jelentéshordozót abban a szakrális térben, ahol az emlékműegyüttest felállították. Ezen a falon áll, a szemlélőtől láncsal elválasztva, a magyar középcímer, rajta a ferde kereszt magyar Szent Koronával. A középcímer mellrészét a magyar nemzeti címer képezi, a mellette sorakozó heraldikai jelképek sorra azonosíthatóak, talán a középcímer-csúcs jelképeinek kivételével, azokat azonban a heraldikában járatosak úgyis tudják. Egyszóval: a Monarchiában elfogadott középcímer és az első pontban tárgyalt zászlórúd (és a rajta kígyózó trikolór) nem hagy kétséget afelől, hogy mely nemzeti jelképek által kifejezésre juttatott szuverenitás artikulációja jelentésében kerülhetett sor az emlékműegyüttes eszmei megalkotására és megvalósítására. Ha most felidézném az e dolgozat első részében mondottakat a turul kapcsán, azt kellene mondanom, hogy a turul jelképisége igen kis intenzitásúnak volt tekinthető az emlékmű felállításának időpontjában, ha a kor (és a 19. század) legfontosabb és legkifejezőbb, államiságra utaló szimbólumaival kellett megerősíteni, sőt túlerősíteni. Hogy a kishegyesi turulszobor büszkén tartott feje keletre (jobbra), s nem nyugatra (balra) tekint, ebben is jelképi jelentést lehetne megállapítani, mint állapították meg e fejtartás számos analógiája alapján, de ezzel sem foglalkozom, mert nagyon meleg van, s ez (is) olyan járulékos, s később hozzáragasztott jelentésmező irányába fordítaná tekintünket, amerre nem érdemes elindulni.

Az emlékműegyüttes és részeinek vizsgálata után vessünk egy pillantást azokra – az első pillantásra lényegtelen és járulékos – elemekre, melyek a képeslapon jól kivehetőek. A zászlórúddal kapcsolatban az 1. pontban már utaltam arra, hogy a felvétel nem szakralizált időpontban készült, mert akkor a nemzeti trikolór és lobogása is látszott volna. Arra is utaltam, hogy a képeslap a megállapodott köznapi szimbolikus térhasználat örökkévalóságát (illú-

zióját) kelti a szemlélőben. Mindezt kitűnően megerősítik azok az elemek (szakszerű, piáros „motívumok”?), amelyek a képeslap bal oldalán látszanak, szinte a középcímer mellett. Ha a nagyítóüveget is kézbe vesszük, láthatóvá válik, hogy az egész képeslap által sugallt fennköltség és szakralitás mintha egy pillanatra kisiklana: valami egészen profán „jelenet” látható: a turulos oszloptömbtől távolodóban öregasszony kontúrjai vehetők ki, kezében félreérthetetlenül azonosítható locsolókannával, előtte kacska (fehér tyúk?) áll. Szinte idillikus falusi jelenet: a virágait locsoló öregasszony, előtte szárnyas jószágával. (Némi fogcsikorgató gonoszkodással: ahogy a székesfővárosban elképzelték a délvidéki békés idillt, amint a turul fejük fölött széttárja óvó szárnyait.) Ha valaki arra gondolna, hogy mindez véletlen, nem lehet benne szimbolikus jelentést látni, akkor emlékeztetnem kell arra, hogy a felvétel hol és milyen időpontban készült, s teljes ikonográfiájával mit legitimált. Akkor nem voltak véletlenek.

Zárva tehát e dolgozat második részének gondolatmenetét: igazi szerencse, hogy a kishegyesi turulos emlékművet ábrázoló képeslap előkerült, így alkalmunk volt egyrészt teljes ikonográfiai, szimbolikus térhasználati és más (rejtett) jelentéseit is elemzés tárgyává tenni. S ez az elemzés nem hogy kétségbe vonná az első részben megállapítottakat és mondottakat, hanem azokat erősíti több emelettel. Ha valaki úgy vélné, hogy ez az egész dolgozat kánikulai szarakodás következménye, akkor az vagy hüle vagy pedig fősti magát, ahogy mondani szokták az oxfordi műveltségű magyarok. Sem a kishegyesi turult, sem az újraállítók elképzeléseit nem kívánom sem meggyalázni, sem pedig más módon megalázni. A tények azonban makacs dolgok, s a tudományos gondolkodásnak éppen a tények után kell erednie, különben nem ér egy pipa dohányt sem. A hegyesi turulon tehát érdemes lenne még egyszer elgondolkodni.

Az afrikai vadász

...És ne feledd a sorrendet, unalmaskodott a Síp utcai onkele, Schein Ármín, egykor bácskai téglagyáros, majd kisegítő alkalmazott a Baross téri fotószaküzletben, jegyezd meg, ismételte el a Keleti pályaudvaron is, megmondod, ki vagy, s hogy én küldtelek, azután kérdezd, milyen volt a búzatermés, nem verte-e el a jég, s ha a válasz kedvező, és hosszúra nyújtja, akkor tuti, hogy ő az, de te hagyd beszélni, ámbátor vágj közbe, ha a gyenge hozam miatt olyan szívsebhető a hangja, mint gyászkarban szól az oboa, akkor nyomban csapj át más témába, azaz hozd elő a klinkertéglát, s ha töviről hegyire leadja az agyag zsugorításának egyszerű és olcsó módját, azt jelenti, hogy csakugyan más nem lehet, mint ő. Minden szavadra nagyon ügyelj! Könnyen meglehet, hogy elutasít. Kórosan bizalmatlan. Egyetlen gyanút keltő hibás szó meghiúsíthatja szándékunkat.

A forróság a fülke minden lerakódott szagát felszabadította, s ha megállt a vonat, elkezdődött a porszemcsék keringése a foltos vászonredőnyök pereménél szüremelő fénycsíkban, tempósan járták körül egymást a ragyogó parányok, ám lélegzetre, emberi mozdulatra, vonatmoccanásra felgyorsult a pergés, fűrgébb lett a serengés. Látványuk eszembe juttatta Iván kerengő filuménácskáit, kik a világmindenséget belakják, és zengésüket csakis ő hallhatja, úgy mondta, a Nagy Mindenség nem szakadó harmóniáját, de jutott eszembe Iván határtalan kétkedése is, aminek számtalanszor hangot adott, hiába kutakodsz, ideleenn már senkit se találsz közülük, hajtogatta reá nem jellemző kegyetlenséggel, igyekeztén előlni bennem a vágyakozást az enyém után. Ahogy közeledett a zenithez a Nap, a csík egyre rövidült, s délben eltűnt. Kellemes homály telepedett a fülkébe, s úgy tűnt, a nap néhány órával megrövidült, beesteledett.

Megkeresésük gondolata Sámuel bácsi Orgona utcai házában kezdett foglalkoztatni, azaz még jóval előbb, a kenderáztató feletti repdesésemkor,

amidőn a látomás – nem más volt, mint Sára anyám, ki belehalt a születésembe – félreérthetetlenül tudtomra adta, bár okát már el nem mondhatta, a magasztos célú kutatás fontosságát. Miután Sámuel bácsiék és az Orgona utcában megismert rokonok is eltűntek a jón-tengeri hajókatasztrófában, maradék véreim megismerésének vágya egyre erősödött. Készséges szövetségesre leltem Schein Árminban, anyám Kamencről még a századfordulón, kisdéd korában elszármazott távoli rokonában, kit véletlenül ismertem meg a pesti fotószaküzletben az általam a Bácskaság néhány jelentősebb helységéről készített fotók kidolgozásakor, s aki egy pesti lapban közölt terjengős riport-alanyában felismerte unokaöccsét, anyámmal közös rokonát, a peremréti úribirtokost – vezetékneve elé a hangzatos Peremréthy-t is odaírta, lévén, hogy anyai nagyapja császári kegyben nemességet nyert –, a kitűnő érdemű embert, az úri körökben méltó tekintélynek örvendett afrikai vadászt, felismerte a fényképről, amelyen varacskos disznó metszős fogakat villogtató hatalmas feje alatt pózolt khakiszínű vadászruhában, homlokfedő furcsa fejdíszszel, talán néger viselet tartozékával. A vaddisznó valamennyi fáját felölelő kétkötetes tudományos munkája még ma is aktuális: vérbeli vadászok sokat forgatott kézikönyve. Schein Ármint azonban rokona vadászszenvédelye és tudományba temetkezése nemigen érdekelte, annál inkább a téglagyártás, amelynek ők ketten a Schein Fivérek Téglá- és Díszcserépető Nagyvállalkozói Cég élén koronázatlan királyai voltak a Bácskaságban, s egyes cserépfajták előállításának titkát még atyáik rejtjeles írással egy igénytelen külsejű füzetkebe rótták – a megfejtésre a tudományra hajló Peremréthy Schein volt egyedül hivatott –, mely füzetkét nem sikerült elsuvasztaniuk a patymagi téglagyár kapuját berúgó német katona elől, aki képtelen volt az írást ott helyben kibetűzni, kémjelentésnek vélte, s az irodában talált néhány apróbb értéktárggyal együtt a zsebébe csúsztotta. A cserépgyártás és zománcozás családi titka, úgy tűnt, akkor örökre odalett, Schein Ármin pedig attól a naptól kezdve az említett riport olvasásáig holtnak vélte rokonát.

A másik Schein nem tűnt valami kellemes embernek, jóllehet a pesti onkele nem győzte dicsérni, hogy micsoda nyájas úr, micsoda tám, meglátod, ha a lelke közelébe férközöl ügyesen, s már el is képzeltem, amint arcáról eltűnik a borulat, mint bűzös füst száll fel a gyárnegyed kertjeiből, midőn meglegyinti a böjti szél. Apró szeme örökké keresett valamit, szétfelé tekingetett riadtan, akár a csapdába szorult vad, miközben halkán beszélt és archaikus és latin szavakat használt, például a termést természetvénynek, a keletet ázsiónak mondta, a hízelgőt szikofantának. Tehát in facto filosz vagy, in facto örülünk, hogy eljöttél, in facto nálunk semmi újság, in facto... Schein Ármin nevét és a bűzatermés felőli érdeklődésemet meg se hallotta, valami örömféle vette hatalmába, amit, ha jól sejtettem, a jelenlétem váltott ki. Élénk tagjárással kísért hosszú magyarázattal mutogatta a fontos épületeket, írók,

jeles emberek nevét sorolta, azután hosszasan beszélt a háborúkról, majd a névnap tortáról, ahogy a városházát nevezte, a sárgára meszelt krémesekről, a homlokzat színezéséhez használt sokféle kulórról, a rózsaszínű és barnával cirkalmazott minyonokról, az egykori barhesz helyén marcipánból épült ékes Salamon-kalácsról, mirum videtur mihi, csodálkozom, valahányszor látom, mondta, s hangja erőre kapott olyannyira, hogy mire a villamos a tóhoz ért, már túl hangosan is beszélt, mint a türelmes hallgatóságra lelt magányos emberek általában.

A lugasban terítettek meg, barna szőlőfürtök alatt, többszín levélkörítésben. A szegfűs mintázatú vakító fehér damaszt a ragyogást az arcokra visszaverte, minék folytán nyaktól szemig fehér volt mind, a haj és a homlok viszont a leveleken átszűrődő kora délutáni fénytől zöld színt kapott, mely alatt a szemüreg mint löszbe vajt gádor sötétlett, mélyén láthatatlan világ derengett. – Jé, a mi kis rokonunk! Hogy megváltozott! Alig ismerünk rá – ugrottak fel az asztal mellől, és szemük és arcuk színe emberivé vált. Kérdeztek, és én fulladoztam a válaszoktól. Hogy anyád micsoda szépség volt! Cipóra, a nagyanyád, tudod-e, először egy bécsi spiszbürgerhez ment, de tőle megszökött, s rengetegbe került a házasság felbontása, de szerencsére volt miből fizetni, nagy bírvágyú dédapád módos volt – közismerten knikker, a húszas években mégis bankrottá lett –, a nagybirtok mellett akkor még három városban kóser vendéglője... alig győzte... Apádról keveset tudunk, úgy hozta őket össze a pemetasszony, és ne is haragudj, de amellet, hogy goj volt, a mi családjában habagajsz egy embernek tartották... A vizek ura volt, mentegtem, mire ők: igen, kútásó, el is nyelte a mély... Úgy hallottuk, folytatta egy vékony torok, Pálvölgynél elmerült, mert italos volt, és a lába görcsöt kapott odalenn, s egy hétre rá a folyó Sebesnél kivetette... Dédanyád pedig, a bácskai Gorgó, még nászra se léptek, eltorzult ábrázattal, két kézzel átkozódva kiabálta végig a főutcán, hogy anyád, a mi hugicánk, megbabonázta az ő mit sem sejtő unokáját, mert ő a saját szemével látta, hogy a retikülje telis-tele volt halpikkellyel... Nahát, muszáj most erről beszélni? Éhen halunk! Hozd a levest, Böske! – vágott közbe a ház asszonya, s a konyha felé fordult, miközben Zita nevű édeshúga rózsaszínű krepdesin szoknyáját meglebbentette a szellő, combja elővillant, s az úr, a másik Schein, ki a Peremréthy nevet is viselte, odanézett, és tekintetét onnan sokáig el nem térítette. Túl sok benne a sáfrány, elvész tőle az igazi íz, szólalt meg a kanalizók közül valaki. Dehogysis, éppen így jó, csettintett a velem szemközt ülő sörhasú férfi. Ja kérem, a levesről ismerzik meg a jó szakács, s az ízlésről, hogy ki milyen úr... Na ne túlozz, Gyula, *ott* nem lehetett válogatni... Margó, te hallgass, nem is voltál *ott*! Álnévvel bujkáltatok ti négyen, a tatát meg Pesten hagyátok. A csontokat ide kérem! – állt fel a ház asszonya, az enyhén görnyedt hátú Ada vagy Adalberta. A sörhasú Bertinek szólította. Most mesélj magadról, édes,

fordította felém fonnyadó arcát Margó, hosszú fülönfüggője nagyot lengett, miközben mélyen a szemembe nézett. Úgy gondolom, neked sem volt valami fehéreneműs szép lányságod, akárcsak Miminek. Itt szültem a szomszédban, a Felhő utca hétben. Elvesztettem a bujkálás közben. Húszéves volt, tifuszt kapott – tette hozzá, s tekintetét körbehordozta az asztaltársaságon. Mindannyian némán, lehajtott fővel babráltak az ételükben. Akkor véletlenül az abroszra csöppentettem a mártást. Semmi vész, előfordul, nevetett Judit, s vele együtt nevetett hitvese, a szép Géza – kishegyesi parasztcsalád rejtegette, de akkor csúf volt és vézna –, ki Margót tantinak hívta, s rendületlenül egrecírozta a gyerekeket. Hányan is voltak? Inci, Bálint, Béla, kinek arcát a macska jó előbb összekarmizsálta, Rebeka, Imris, Léda. Végre elfogytak a húsok, a saláták, a homoki bor, a szóda, a jégkrém és a torta, és Böske asztalt bontott. Fanyarédes illatú, sárgászöld fényű kertben sétáltunk, és lopva vizsgáltuk egymást a család és én, és időnként összemosolyogtunk, miközben virágjait dicsérte Adalberta, Mengele kórházának ápolója, látod, mily szemtelenül piros ez a zsálya, dáliából a legszebb a bordó és a sárga, a kedvencem mégis a rézrózsa! Fölöttünk birsalma fehérlett, Peremréthy felmutatott rá, ujját sokáig magasra tartva: Újféle fajta, cukorban főzve in facto exima bellaria! – Azt tudod, hogy anyádnak volt egy öccse, Ábele, valóságos kis hücpe, karolt belém Margó. A tóparton a vasútvonal, ott szeretett játszani. Azt mondta, ez a sín a világ végéig vezet. Egyszer csak elindult rajta, a pályamunkások ráijesztettek, vigyázz, öcskös, itt a mozdony, de hiába, talpfáról talpfára lépegetve messze tűnt a szemük elől. El mindenki szeme elől, örökre. – Még mindig jobban járt, mint mások, akit az a... she yimhok shemo, hogy a neve legyen eltörölve... – folytatta volna Adalberta, ám Géza ingerülten felkiabált: Nem megbeszéltek, hogy erről egy szót se, ölötte se, magunk között se?! Megtörtént, elmúlt, kész. Megmaradtunk. Élnünk kell! – Asztalon a kávé, szólt ki a lugasból Böske, s mire odaértünk, a csészéket még egyszer végigtörölgette. Letelepeltünk, ki-ki a maga helyére. Tűrhetetlen volt a tücskök ciripelése. Ábele csínytevésai híressé tették a családot, szólalt meg most Schein, a Peremréthy, s hogy Géza nem figyelt rá, kisvártatva így folytatta: Midőn apám belátta, hogy jogtudor sohase lesz belőlem, beleegyezett, hogy a Gerbeaud inasaként még néhány évet Pesten töltssek, s hogy a tirocinium ideje letelt, cukrászdát nyitottam a Galambközben. Ábele folyton ott sündörgött a sütőében. Amint elfordultak vagy egymás ugratásával voltak elfoglalva a segédek, elcsaklizott valahány süteményt, persze tagadta, ám a maszatos arc elárulta. Gyere csak, öcskös, szólítottam magamhoz, s orrától ajkán át egészen az állig vastag piros csíkot húztam kabesszófestékekkel. Ezentúl csak így kifestve léphetsz be. Bármelyikbe is harapsz, letörli ezt a csíkot, és nyakon csípünk, ijesztettem rá. Másnap próbára tettük. Cukros vízbe mártott ujjal húztam a vonalat. A segédek hajcihót színleltek, minek végeztével Ábelére

néztünk: arca nemcsak hogy csokoládés volt, hanem vékony csíkban folyt orrától nyakáig, s annál is lejjebb, ingescskéjére a málnalé.

Sötétedett. Elnémultak a tücskök. – Tehát nem a téglagyáros Scheinék vendége vagyok? – szólaltam meg végre. – Miféle Schein, hallottuk ugyan a nevét, de nem ismerjük – meresztette rám a szemét Adalberta. – Peremréthy sem, az afrikai vadászt? Könyvet is írt... és a klinkertégla... s én pedig a kamenci Sára lánya, Schein Ármin kishúga vagyok, ő meg pesti foto... – Miket handabandázik ez a lány? Nem vagyunk sem Scheinek, sem Peremieik, vagy hogyan mondtad, nézett össze az asztaltársaság... – Égbéli Atyám! A valódi rokont meg a pályaudvaron hagytam! – fejét fogta s imbolygatta a szikár úr, a cukrász, ki mindaddig a híres rokon, a klinkergyáros Schein, a Peremréthy volt, a téglagyártók titkos írásának hivatott megfejtője.

Mint madárraj ha rebben, s társát odahagyva messzire veszi repülését, úgy felejtett engem a lugasban az idegen mispóche. A váróban értem utol őket, hol szertefutottak, kiáltoztak, fellökdösték az utasokat. A lányt előbb láttam meg, mint őket. Szakasztott én voltam.

Akkorára besötétedett. A vonatok mind kifutottak, az állomás elcsöndesedett. Az afrikai vadász ott állt a lépcsőkön, elfelé, a városnak fordulva, s úgy tűnt, a lámpafénynél, ki tudja hányadszor, Schein Ármin levelét olvassa. Észrevett. Ajvé! A kamenci Sára lánya! – kiáltotta. A termés... a klinkertégla... Schein Ármin pesti fotográfus, soroltam. Nem hallotta. Sokat és megszakítás nélkül beszélt. Kirjat Anavim csirkefarmjáról és ültetvényeiről, a szentföldi hajnali harmat táperejéről, a sivatagi napnyugtáról, a hazai földgöngy frissen darált mákszagáról, a bácskasági agyag édes illatáról, ami tégláégetéskor, sajnos, elvész. Jó sok időre rá, az első éjjeli ködben, mint bűvár, ha a mélyből partra emeli kincsét, elővettem a berlini ipartörténeti múzeum levéltárában a Ziegelfabrik/Patschmach/5987/44 jelzetű füzetben őrzött rejtjelek másolatát. Orrához emelve betűzgette a gyenge neonfényben: akrábé-máse te-kiré hupér-te-te váldó homá-sé... De hiszen ez a tintinbula téglá és cserép gyártásának titka! – sivította tiszta kiáltással. – Milyen tégláé? – kiabáltam én is, de hangom azon nyomban halkra fogtam: Miféle cserépfélesége? – Hát a tintinbuláé, a zenélő tégláé. A békés időkben szellőjáráskor zenélő tégláé. Szellőben csilingelő cserépe. A városok és minden házak falainak és tetőinek – csak ha nagyon odafigyelsz, akkor is alig hallható – muzsikájáé. Eddig sose hallott hangkellémű harmóniáé! – Éppen ideje, hogy halljuk! – szóltam közbe. Nem felelt. Ismét a fény felé emelte a papírt, forgatta, mint kaleidoszkópot a gyönyörködő gyermek, és egyre csak csodálta, s úgy tűnt, elmarad a válasz. Hosszú idő után végre megtörte a csendet: Még nincs itt az ideje, s visszaadta a titkos jeleket. Őrizd meg, tette hozzá fojtott hangon. Egyszer visszajövök érte. Egyszer biztosan... – és eltűnt az állomáspark ködös hűvösében.

Novák Mihály: Ecce homo

Szilveszter Szilveszter

avagy egy igazi hős születése, élete, halála és dicsőséges föltámadása
megtagadásának *hiteles* története

II.

32.

1929. február 1-jén kilencvenkilenc éves korában meghalt az Ezredes Úr, Szabadka nagy fia. A városban és környékén mindenki ismerte, mert ő volt az utolsó Kossuth-katona. Résztvevője volt a kaponyai győzedelmes csatának meg más nevezetes ütközeteknek is. Hadnaggyá léptették elő, s ott volt Világosnál is, ott is marasztalták aztán a sógorok, mert közlegényként bevonultatták. Szerencséjére hamarosan katonai akadémiára került, gyalogsági tiszt lett, részese a nagy osztrák vereségeknek. De nem múltott rajta semmi, őt bizony e vereségek után is többször kitüntették. Mert a vesztes félnek is vannak hősei. Königrätznél őfelsége I. Ferenc József osztrák császár (később magyar király is) személyesen tűzte mellére a nagykeresztet. Villámgyorsan haladt a ranglétrán, s végül 1875 őszén érdemei, szolgálata és feltétlen hűsége jutalmául kinevezték a szabadkai nyolcvanhatos gyalogezred parancsnokává, ezredesi rangban. Várható volt, hogy hamarosan tábornokká léptetik elő, mert sok pártolója, barátja és támogatója volt. Azonban közbejött Bosznia-Hercegovina kérdése. Vehemensen ellenezte a Monarchia bármilyen szerepét a Balkán térségében. Azt követelte, a Monarchia segítse fegyverrel és utánpótlással a szerbek nemzeti felszabadító küzdelmét, hiszen a végleges megoldás a forrongó Balkán stabilizálására egy erős szerb hercegség vagy királyság. Ilyen kritikát nem tűrhetett a hadvezetés! Az Ezredes Urból nem lett tábornok, lett belőle 1879. január 2-án felmentett, 1882. január 1-jétől meg nyugdíjas, aki most már kedvére dohoghatott, amennyit akart. Behúzódott a Halasi úti szülői házba, ott élt húga családja körében szeretetben, megbecsülésben. Vasárnaponként a honvéd veteránokkal felvonult a Szent Teréz-templom előtt, nagymisére, de elfogytak lassan mellőle a társak, egyedül maradt.

Szilveszter Szilveszter az Ezredes Úr családja kívánságára elvállalta, hogy katonai temetést rendez a megboldogult tiszteletére. Felkereste Jakovljević Milan ezredes urat, Szabadka másik nagy szülöttét, az első balkáni háború egyik hőst, a Monarchia volt alezredesét, a Szerb Királyság ezredesét, az Ezredes Úr feltétlen hívét és csodálóját, hisz 1876-ban ő indította el Milan úrfit a katonai pályán, és tanácsot kért tőle, mit tegyen? Ezredes úr Jakovljević, aki fél lábát Drinápoly alatt hagyta, s ezért őfelsége I. Péter szerb király 1913 januárjában személyesen nyújtotta át neki a legmagasabb katonai érdemrendet és a leszerelő levelet, amelynek megfogalmazásában egyetlen mondat keretében foglalták bele ezredesi kinevezését és obsitját is; szolgáját Turanov főfelügyelő úrhoz szalasztotta, aki legott meg is jött N. őrmester társaságában. Az ezredes úr arra kérte Turanov urat, hozza össze őt a város katonai elöljárójával. A helyőrségparancsnok az 1917-es szaloniki áttörés hőse, akkor kapitány, 1921-től tábornok, elhíresült pedig arról, hogy ezredeskorában, 1919-ben, csak a francia katonai túlerő nyomására vonult ki Temesvárról, az evakuációig azt hangoztatta, hogy Temesvár ősi szerb város, a Szerb Vajdaság fővárosa, amit a Habsburgok is mindig elismertek, szerb pravoszláv püspöki székhely, s a győztes hatalomhoz, a Szerb Királysághoz csatolandó. Turanov pattogó parancsot adott, N. őrmester, futólépésben irány a Bárány vendéglő, mert ilyenkor, dél körül, ott gyülekeznek a város főbb katonai parancsnokai, korty pálinkára, kispörköltre, pikoló sörrre! – Lihegve jött vissza N. őrmester, hogy Jakovljević ezredes urat és Turanov főfelügyelő urat várja a tábornok úr. Átfiákereztek hát a Bárányba, ahol hősünket hellyel sem kínálták, ott állt egy oszlop mellett, megszegyenülten, leforrázva, kiszáradt szájjal és föl-puffadt nyelvvel, páriaként kitagadva. A tábornok úr figyelmesen hallgatta ezredes úr Jakovljević mondókáját, egyszer csak bólintott, a detektív meg intett hősünknek, jöjjön közelebb. Szilveszter megállt az asztal előtt, kicsit katonásan, meghajolt. – Egy magyar ezredesnek akarsz te katonai temetést? – Szilveszter köhintett. Szája már szóra nyílt volna, amikor a tábornok úr megkérdezte, harcolt-e a megboldogult a szerbek ellen? – A kaponyai csatában, itt a várostól nyugatra, 1849-ben. – Ki győzött? – A szerbek elhagyták a csatateret. – Vesztettek? – Életben maradtak. – És most mi temessük el katonai tiszteletadással az ellenségünket? – Jó volt a kérdés, hősünk megragadta a lehetőséget. – Méltóságos tábornok úr, ő nem volt ellensége a szerb népnek. Éppen emiatt nem lett belőle tábornok. Kényszernyugdíjazták. – És elmesélte az Ezredes Úr történetét, Bosznia-Hercegovina megszállása iránti rosszállását, a szerbek török elleni felszabadító harcának megsegítéséről és az erős szerb királyság megalakításáról szóló tézisét. Erélyesen kikelt az Ezredes Úr 1908-ban a boszniai annexió ellen is, de akkor már nem hallgatta őt senki. – Ezredes úr Jakovljević, aki a boszniai annexió elleni tiltakozása miatt lett nyugdíjas alezredese a Monarchiának, s tért haza agglegényként a pesti

Ludovika tüzérségi katedrájáról Szabadkára, a szülői házba, megerősítve hősünk minden szavát, bólogatott. Aztán maga is regélt arról, hogy az Ezredes Úr biztatására jelentkezett 1912-ben, közvetlenül a Cuvaj bán elleni merénylet után, a szerb hadseregbe önkéntesnek, nemzeti felszabadítási harcot folytatni a török ellen, aztán a szerb tüzérség modernizálója lett, és kidolgozta a fegyvernem háborús doktrínáját is. – Emiatt volt jobb a mi tüzérségünk 1913-ban a bolgárokénál. – A tábornok úr töprengett, nehezen nyögte ki, jól van, legyen. Nemes ellenfél volt, egy szerb hős atyai barátja, megérdemli a díszlövést meg az ágyútalpat. De katonai kíséretet nem adok. A katonák a sírnál csatlakoznak, őrmester vezeti őket, a lafettáért gyertek holnap reggel! – Hősünk köszönete jeléül pezsgőt bontatott, a tábornok úr, az ezredes úr, a tiszt urak ezt lelkesen elfogadták, ő pedig elindult megvinni a jó hírt a gyászoló családnak. Turanov azonban utolérte. – Nem gondoltam, hogy sikerülni fog, mondta, s kifejtette, a január 6-án elhangzott királyi szózat után ez szinte hihetetlen. – Miért? – kérdezte Szilveszter. – Őfelsége és szeretett népe között nincs már olyan hiteltelen közvetítő, mint egy széthúzó, államot eláruló parlament, amelynek tagjai, a tisztelt képviselő urak, csak egymásra acsarkodnak, és elinnák az orrukat is a szemük közül. Őfelsége által megújított, egészséges korszellemet mai tetteivel a legteljesebben demonstrálta a tábornok úr. Fogadta a nép egyszerű fiát, meghallgatta őt, és kérését teljesítette. Legyen áldott őfelsége is, a tábornok úr is, ezredes úr Jakovljević is, és hálás köszönet önnök is, főfelügyelő úr, mert az ön önzetlen segítsége nélkül nem mentem volna semmire.

Másnap az egész város ott volt a temetési vonulásnál. Csodálkozott is mindenki, hogy a katonaság ágyútalpat biztosított a koporsó alá, amely művészi megfaragott diófából készült, s amelyet nemzeti zászló helyett, ahogy illenék, fehér selyemlepel borított, tetején meg Ezredes Úr aranygombos veteráncsákója ült, mint pacsirta a fészken. Futótűzként terjedt valamely locsogó forrásból a jól értesült suttogás a sír mellett eldördülő díszlövésekről is. Ott volt a teljes tűzoltózenekar, a lövegtalp előtt tizenkét gyászhuszár lovagolt, oldalról négyen-négyen lépkedtek, fekete atillában, zsinórosan, tükörcsizmásan. A lafettát hat ló húzta, a hátsó pár tomporával párhuzamosan menetelt méltóságteljesen Szilveszter Szilveszter, levett kalappal, fekete télikabátján háborús kitüntetésekkel.

A temetési menet élén, a hadastyán végakarata szerint, Rozmayer Antal szabómester, örökös dalostársa lépkedett, vállán az Ezredes Úr fejfájával, mögötte díszes, templomi gyászlobogókat hordoztak, aztán a rezesbanda. A tűzoltózenekar után, a gyászhuszárak előtt, a püspök úr fiákere ringatózott, mögötte még két fiáker, benne plébánosokkal, a kisüléseken káplánokkal, a bakokon, kocsis mellett, ministránsokkal. A plébánosok a háznál mondtak imát, a temetési szertartást a püspök úr vállalta. A plébánosok mögötti

fiákeren a szabadkai meg a sándori pópák ültek, aztán a szabadkai főrabbi következett, majd a protestáns nagytiszteletű urak, utánuk pedig szerb ezredesi díszruhájában, mellén minden katonai kitüntetésével (volt jócskán, hiszen két impériumot is szolgált!) ezredes úr Milan Jakovljević, akinek fiákerét Szabadka legszebb két kancája húzta. (Ez hősünk érdeme volt.) A katafalk mögött a rokonság lépkedett, aztán a kísérek. Közülük sokan, akár hősünk, háborús érmeiket kabátjukra biggyesztették. A sírnál ott vártak már a jugoszláv királyi katonák, egy tized, a lehető legalacsonyabb szint, őrmester vezényelt, de mégis hálás volt érte Szabadka teljes társadalma, mert igazi díszsortűz volt ez, akármilyen szerényre is méretezték, és oly nagyot durrant, elhallatszott Belgrádig is, hiszen valaki azonnal besúgta a legfőbb parancsnokságon a *magyar* ezredes búcsúztatására végrehajtott *jugoszláv* katonai tiszteletadást. – Titkos nyomozás lett miatta, még őfelségénél is be akarták mártani a tábornok urat, de őfelsége, miután mindenről értesült, mert valakik azért becsületesen is beszámoltak az eseményekről, mégis állomáshelyén hagyta a mi vitéz parancsnokunkat, hiábavaló volt az ellene való áskálódás. – Így mesélte el a legújabb titkokat Turanov főfelügyelő úr Szilveszter Szilveszternek a Bárány vendéglő szeparéjában. (Ám 1930 tavaszán derült égből villámcsapás: indoklás nélkül mentette fel és nyugdíjazta volna őfelsége I. Karagyorgyevics Sándor, az országegyesítő király a tábornok urat, de ebből semmi sem lett, mert igazi hős módján, a helyőrségparancsnok a *fermán* kézhezvétele után szájába dugta pisztolya csövét.) Meg azt is mondta Turanov úr abban a bizonyos szeparében, hogy a temetés éjszakáján valamely suhancok kivonultak az Ezredes Úr sírjához, gyertyát gyújtottak, egyetlen szálát, és elénekelték a magyar himnuszt meg a Kossuth Lajos azt üzente kezdetű nacionalista nótát. Mindkettő halálos bűnnek számít, és mindkettő éneklése ezerszer is tiltva van. Ezt az egész világ tudja.

33.

A Sztójay-kormány idején, amikor elszóllítatik e világból ezredes úr Milan Jakovljević, Szilveszter Szilveszter a család kívánsága szerint olyan temetést szervezne, amelynek része a katonai tiszteletadás. Azt hiszi, könnyű dolga lesz, hiszen a megboldogult a Monarchia alezredese volt, de a kaszárnyában az ügyeletes tiszt elé sem engedi őt Kovács XII. János őrmester, a kapuőrség parancsnoka, aki kikelve magából ordítani kezd hősünkkel, mit képzelsz, rohadt csetnik, egy szarházi rác temetésére vonuljon ki a magyar katonaság? – Hősünk magyarázni kezdené a Monarchiát meg a Ludovikát, de Kovács XII. János őrmester feláll az íróasztala mellől, és akkora taslit kanyarint Szilveszter Szilveszter képébe, hogy hősünk taknya menten körülcsavarodik bal füle cimpáján. Kapna még egyet a képébe, emeli már az őrparancsnok az öklét, de hősünk ekkor felkiált, én vitéz Szilveszter Szilveszter vagyok! – Őrmester

úr Kovács XII. János erre visszafogja magát. (Ezen elmaradt pofon volt Szilveszter Szilveszter vitézségének egyetlen haszna. Nagyezüstje miatt, akarta, nem akarta, 1941-ben a Kormányzó Úr Őfőméltósága vitézséget adományozott neki, mert az a fennálló előírások szerint járt is neki.) Fúj egy nagyot a hadfi, hörög, torkát köszörüli, zubog benne a tesztoszteron, odaköpi a szoba sarkába, no, beszélj, csetnik! Még egyszer mondom, egy rohadt rác miatt magyar katonaság ki nem vonul! – Szilveszter nézi az őrmester véres szemét, majd megkérdezi, tudja-e, őrmester úr, ki a miniszterelnöke? – Mert hősünk még emlékezik arra a korszakra, amikor az említett illetőt, akinek neve a túlhevült Kovács XII. János őrmester úrnak *momentán* nem jut eszébe, Sztójákovics Dimitrijének hívják (s lett belőle Sztójakovics Demeter, majd Sztójay Döme, no, ilyen kacskaringósak az Úristen rejtett ösvényei!), hiszen egykor, az előző nagy háborúban, vagy négy hónapon át mindketten ugyanabban az ezredben szolgálnak, egyikük ugyan közlegény, a másikuk törzstiszt, de mit tesz isten, azért személyesen is találkoznak, beszélnek is egymással, nem csak magyarul. A történet vége, hogy hősünket kidobják a helyőrségi laktanyából, a Palicsi úti első kaszárnyából, a Városi Honvédelmi Hivatalból, a kaszárnyákban kap még két pofont, az orra vére is elered. Senkihez sem sikerül bejutnia, elakad az őrparancsnokoknál, portásoknál, ajtónállóknál, úgyhogy hiábavaló a család kívánsága, nincs a sírnál katonai díszlovás. De kivonulnak a szabadkai vadászok, több százan, mert a megboldogult ezredes úr Milan Jakovljević 1910-től 1935-ig elnöke, majd haláláig tiszteletbeli elnöke a szabadkai vadászegyesületnek. Ez a negyven vadászfegyverből leadott díszsortűz is, miként az Ezredes Úr énekében, 1929-ben, messzire elhallatszik, egészen Budapestig, mert beárulja valaki a vadászegyesületet, nyomoznak titkosan ezúttal is, hősünket többször is kihallgatják, meg is fenyegetik, hogy eljárást indítanak ellene, mert a temetés megszervezésével provokációk sorát indítja el, és emiatt nagyban megromlanak a közállapotok Szabadkán, de a mindent átfogó, szigorú nyomozásnak az lesz a vége, hogy kétheti laktanyáristomra ítélik Kovács XII. János őrmestert, mert illetlenül viselkedett egy vitéz magyarral szemben.

Szilveszter Szilveszter díszes halálkocsijában kísérik utolsó útjára az elhunyt ezredes urat, a Monarchia alezredesét, a hadviselő magyar haderő tüzérsége egyes főtisztjeinek kedves tanárát, mert lafettát nem kaphat. Most nem Rozmayer viszi elől vállán a keresztfát (hol van ő már?!), hanem Đorđe Barjaktarović, mellette jobbról Beretka Dániel, balról meg Ivan Vojnić Tunić, a szabadkai borászok doyenjei, ezredes úr Jakovljević legkedvesebb vincellérei, mintha testvéreim volnátok, mondogatta nekik a hadastyán; elhoznak minden templomi lobogót a szabadkai és a sándori pravoszláv hitközségekből. A lobogók után hosszú fiákersor következik, majd a teljes tűzoltózenekar, aztán a tizenkét gyászhuszár, a halálkocsi előtt meg ott lépdel hősünk méltó-

ságteljesen, levett kalappal, mellén minden háborús kitüntetésével. A háznál a szabadkai és a sándori pópák mondanak imát, a görögkeleti temetőben a sírnál meg a szentendrei szerb pravoszláv püspök. De a temetési menetben ott vannak a szabadkai katolikus és protestáns egyházak papjai és a püspök úr is, aki magyar, bunyevác meg szerb nyelven is imát mond az örökkévalóság gödre előtt, amelybe majd a faragott díófa koporsót leeresztik. – Ilyen szép koporsója csak az Ezredes Úrnak volt, 1929-ben, mondják sokan, akik még emlékeznek *arra* a temetésre. A koporsót kísérők is több ezren vannak, s kabátjukon ott viselik háborús kitüntéseiket. Vannak közöttük fiatalok is, féllábúak, félkezűek, akik már e folyamatban lévő háború vesztesei. Valamilyen jelentés szerint a sírnál, az elhantolás után, elénekelik a Bože pravde kezdetű dalt, amely a szerb himnusz (szövegét a zentai Jovan Đorđević írta, még a Monarchia korában, és akkor nem is volt tiltott nóta); és a gyászolók, származásukra és vallásukra való tekintet nélkül, úgyszólván mindannyian tudják is énekelni; de mindannyian elénekelik a magyar himnuszt is meg a Kossuth Lajos azt üzente nótát is. Meg ott vannak Hajo Tumbas tamburásai is, és a sír mellett a Višnjičica rod rodila kezdetű szerb népdal után Dankónótát is pengetnek, Most van a nap lemenőben... Fiatal hadnagyként Szege-den szolgált az ezredes úr, suttogják a jól informáltak.

34.

1931 tavaszán üzenet várta hőünket a Pohárkovics-kripta lámpájában. Téged figyel a rendőrség. S valóban, észrevehetően többször járőröztek a rendőrök is a határzónában, különösen N. törzsőrmester volt hiperaktív. Négy szemközti beszélgetésben ki is fejtette Szilveszternek, hogy a magyarok mindnyájan megbízhatatlanok, Nagy-Magyarország feltámasztása érdekében munkálkodnak, mindannyian kémek, árulók, de elbánunk veletek! – vette fenyegetőre. – Én leszek az első, aki késemmel elvágom a torkodat, ha eljön az ideje. Kiképeztek az ellenfél ilyenemű megsemmisítésére. Egyetlen húzás, bal kézzel (mert N. suta), egészen a csigolyáig, felkanyarítva a bal fülig. Fájdalommentes metszés. – Szilveszter beszámolt Turanovnak N. fenyegetéséről. – Hagyja őt a fenébe, Funero úr, csahos kutya, a csetnikszervezet beszél belőle. Említésre sem érdemes!

35.

1931. május 29-én játszotta életbevágó mérkőzését a Vasút FK a belgrádi Jugoszlavija ellen. Győzelem kellett, hogy a szabadkaiak megőrizhessék első osztályú státusukat. A féldíő a belgrádiak egygólos vezetésével zárult. Szilveszter Szilveszter a szünetben megjelent a Vasút öltözőjében, s felajánlotta a játékosoknak ugyanazt, amit annak idején a Jaszibara SC csapatának, ráadásul a vezetőség által kiválasztott legjobb játékost meghívta Pestre, a Conti utcába.

Csoda történt, fordított a Vasút! – ilyen címmel jelent meg másnap a belgrádi Vreme napilap sportoldala.

Madám Kátó műintézetében meg reggelig tartott a viháncolás, gyönyörök kertjében éltek a hegyvidékekről származó focisták, hősünk vendégei, s a helyi sportbarátok nyíltan dicsérték Funero urat. Újra bizonyosságot nyert, hogy az Úristen a nőkben rejtette el a férfinép leghatásosabb doppingszerét.

Azonban két nap múlva a belgrádi Vreme az első oldalon, szalagcím-ben közölte, Tisztátalan viszonyok futballberkekben Szabadkán! Név szerint ugyan nem emlegettek senkit, de beszámoltak arról, hogy egy helyi vállalkozó a Jugoszlavija feletti győzelmet a Polikárp utcai nyilvánosház művésznőinek kegyeivel honoráltatta. A mérkőzés legjobbját meg Pestre invitálta, egy ottani reprezentatív bordélyba. Miért nem Belgráddal jutalmaz a szabadkai vállalkozó? – tette fel a kérdést a cikkíró.

36.

A kiválasztott balszélsőnek, valami Milivoje Jovićnak (aki melleleg nem volt a sorsdöntő meccs legjobbjá, de tagja volt a csetnikszervezetnek), N. törzsőrmester hozta meg az útlevelet Belgrádból, példásan gyorsan elkészült a dokumentum: két nap alatt. A balszélső feladatul kapta N.-től, hogy mindent alaposan figyeljen meg, Szilveszter minden lépéséről tudjon, mert hazatérvén be kell számolnia a történetekről, ez hazafias kötelességed! – biztatta őt N., amikor a legény arca e felkészítés során arról árulkodott, legjobb lenne sehova se menni.

Pedig nagy élmény volt Milivoje Jović számára a pesti kirándulás. Lelkesen számolt be hazatértekor N. törzsőrmesternek, aki arról bizonyosodhatott meg, hogy az átszállított szemfedőket (hősünk kéthetente ezer szemfedőt szállított Pestre egy ottani vállalkozónak, ez legális üzlete volt) rendben áadták egy zsidó kereskedőnek, utána felmentek a budai várba, ott ebédeltek egy előkelő étteremben, és felsorolta N. törzsőrmesternek pontosan, mit; nagyon jó volt, zárta az ebédről szóló beszámolót a balszélső. Aztán lefiákeraztek a Szarvas térre, a Szarvas vendéglőbe, itt lakott, dolgozott és étkezett annak idején Vuk Stefanović Karadžić, a szerb hősi énekek begyűjtője és a szerb cirill írásmód megteremtője, amikor Budán élt, mert Szerbiából elüldözték, e tudós embernek hazájából el kellett menekülnie. Tudja ezt maga, törzsőrmester úr? – kérdezte Jović. – Aztán kimentünk Szentendrére, ahol több gyönyörű szerb templom van, egy meg püspöki templom, és találkoztunk a pravoszláv püspök úrral is, mindketten kezet is csókoltunk neki, Szilveszter elsőnek, ő mutatta, mit kell tennem. A mi ottani püspök urunk, aki érkezésünkkor megáldott mindkettőnket, jól ismeri Szilveszter urat, mert egyszer valami fontos javítást végzett az ottani püspöki templom ikonosztázán. Gyönyörű a templom ikonosztáza, mesések azok a képek, törzsőrmester úr! Nagyon ba-

rátságos volt Szilveszter úr irányában püspök urunk! Törzsőrmester úr, tudja maga, hogy Szentendrén valódi szerb püspökség van? – N. kezdte elveszíteni a türelmét. – Arról beszélj, te gányó, biztatta, kikkel találkozott Szilveszter a magyarországiak közül? – Senkivel, mert kegyelmes püspök urunktól, aki távozásunk előtt újra megáldott és homlokon is csókolt minket, egyenesen a kuplerájba mentünk. Ott vacsoráztunk, s megint felsorolta a balszélső színt a teljes étlapot, ültünk az asztalnál, beszélgettünk, csak akkor váltunk el egymástól, ha kimentünk hűgyozni. De hát annyit ittunk, csodás borokat! –, hogy néha ki kellett menni. Aztán lányt választottam, nagyon szép lányok voltak ott, törzsőrmester úr, és reggelig vele voltam. Szilveszter úr pezsgőt hozatott nekem meg a lánynak, én voltam a *harambasa!* A mellettem lévő szobában meg ott időzött Szilveszter úr, szintén egy csinos lánnyal, hallottam dörmögő hangját, aztán meg a horkolását. Kegyetlenül horkolt, biztosan a sok bortól, amit magába döntött, mert ittunk becsülettel, én kettő helyett is. Reggeli az állomáson, a restiben, de ez nem egyszerű resti ám, mint a mieink, hanem tiszta, mint a patika, valódi étterem, cigányok muzsikáltak benne! Aztán fölültünk a vonatra. Ott Szilveszter úr azonnal elaludt, fújta a határig, nekem kellett ébresztenem. Ennyi.

37.

N. törzsőrmester jelentésébe belekomponált némely imaginárius adatot is, de kapott is emiatt nagyokat az orrára a titkos felettesétől, így meggyőződhetett arról, hogy a balszélső Milivoje Jovićot mások is kihallgatták. Különösen fájdalmas volt a törzsőrmester számára az a felettes figyelmeztetés, vigyázz, el ne veszítsük a bizalmunkat irántad! – Mentegetőzni sem mert, csak lehajtott a fejét, forrt benne a méreg, Szilveszter Szilvesztert legnagyobb ellenségének érezte, halálos ellenségének. Vagy ő, vagy én! – hajtogatta a hazafelé vezető úton.

38.

Nem tudjuk, hány embert csempészett át hősünk a határon, de egy ilyen esetről az államelnök beszélt az állami televízióban, egy életrajzi műsorban, nyolcvanéves korában. Akkoriban sok ilyen műsort sugárzott a nyolc állami televízió közös programja, s akkoriban kezdett fogadkozni nyilvánosan mindenki, az elnök életművét közösen fogjuk őrizni, nem tántoríthat el bennünket semmi ez utunkról, mert eltökéltek vagyunk, sziklaszilárdak leszünk, amíg világ a világ.

39.

Nehéz volt akkoriban a határátlépés, mert közvetlenül a király elleni merénylet után voltunk, fokozottan ellenőrizték a határokat. Nekem az elvtársak, az országos pártvezetőségben, azt mondták, nyugodt legyek, a szabadkai

a legjobb magyarországi kapcsolatunk. Igaz, a pártszervezetben senki nem tud róla semmit, de mindegyik küldeményünk elérte célját, amit rajta keresztül juttattunk át, s amit hozzánk címeztek, és ő közvetítette, az is. Ritkán vállal embercsempészést, de az eddigieket akadály nélkül lebonyolította. Azért engem szorongás környékezett, míg Pestre nem értünk, ez az igazság. Szabadkán a helyi elvtársak fogadtak, ott időztem körükben négy napot, aztán az ötödik reggelén a palicsi víztoronynál ott hagytak magamra, mondván, jön majd valaki értem, mert itt kezdődik a teljes konspiráció. Egy tizenhárom-tizennégy éves gyerek jött értem, igen jól nevelt fiúcska, elvezetett a palicsi temető mögé, ahol egy parasztkocsira kapaszkodtunk, voltak már rajta vagy nyolcan-kilencen, szőlőmunkások. Még daloltak is a kifelé úton, nem tartottak senkitől, pedig két járőrrel is találkoztunk útközben, akik nem igazoltattak bennünket, de jó nagyokat húztak a pálinkásbutykosból, amit a gyerek kínált nekik. Igen jól ismerhették a gyereket, mert jó hangosan mondogatták neki, idén kiváló pálinkát főzött az apád! Egészen a határig mentünk a kocsin, ott volt egy tanya, körötte hosszan szőlősorok, arrább akácos. Közel, szemben is volt egy tanya. Az már a határ túloldala volt. Odaérkezvén reggelivel vártak minket, ősz volt már, takarták a szőlőt. Nem volt ismeretlen előttem ez a munka, gyerekkoromban otthon, Kumrovecen, nekem is volt részem benne. Derekasan dolgoztunk egész nap, közben vagy kétszer láttam a határőröket is, járőröztek, de nem foglalkoztak velünk, nem is érdekeltük őket. Jó ebédet kaptunk, jó vacsorát a végén. Engem vacsora közben elhívott a fiú, be a házba, és a kemence belsején keresztül a kemence alatti verembe irányított. Leborította a lejáratot, s hallottam, utána azonnal tüzet gyújtottak a fejem felett. Jó volt a szigetelés, mert nem lett kibírhatatlanul meleg a kemence tüzétől. A verembe igen jól lehallatszott mindaz, amiről a szobában beszéltek. Egy erélyes hang kérdezte, miért ég a tűz estefelé a kemencében? – Kenyeret sütünk, hallottam. – Az öregasszony már bedagasztotta, nemsokára bevetjük, mire visszafelé jönnek, törzsőrmester úr, kisül a lángos, tiszteljenek meg bennünket! – Képzeljétek! A fejem fölött sült ki a lángos is, a kenyér is, azok meg visszatértek lángosra, a hangoskodó is, meg egy vidám hangú csoport. Ittak, ettek, még daloltak is. Igencsak jó hangulatban voltak, mert nemsokára valami szamarat vezettek be, akivel vödörből bort itattak. Berúgott a szamár, mert a szobában hamarosan ordítózni kezdett. Azok ott fent tele szájjal hahotáztak. Még én is nevettem a kemence mélyén. Aztán nagy lárma kerekedett, dalolás. Egyszer csak fel-emelte valaki a fejem fölött a lejárati ajtót, gyorsan, sügta, én meg, mint a nyúl, kiugrottam a veremből. A falon túl daloltak a határőrök, a kommunistavadász rendőrök, engem kerestek, én meg velük egy fedél alatt voltam. Hihetetlen ez az egész! Egy spicces szamár hátán léptem át a határt, ahol már vártak. Ott is a kemence alá bújtattak. Ott hajnalban sült ki fejem felett a kenyér, oda is betértek a határőrök, értek valamelyest magyarul, ők is a szamárról

beszéltek. Dávidnak hívhatták őkelmét, mert sokszor megemlítették a Dávid nevet, s azon röhögtek, hogy a szamar pont a határvonalon alszik, berúgatták a szerbek, mondogatták nagy hangon. Én igen megsajnáltam akkor a szerencsétlen állatot, rájöttem, a részeg szamarat eltűrik csavarogni a határon, mert mindkét oldalon bolondot űzhetnek belőle. Négy napig éltem ezen a tanyán, leginkább a kemence alatt, aztán a tanya sánta lakójával elmentünk a kelebiai állomásra, és a málhavagonban fölutaztunk Pestre. Vezetőm és én is egy-egy demizson bort vittünk a kezünkben, hátunkon meg ott volt vagy tíz tisztított baromfi, tyúkok, kacsák, ezt vittük a pesti piacra. Nekem ki volt adva, meg ne szólaljak, kuka vagyok, kórházba megyek. De nem kérdezett tőlem senki semmit. A vasutasok meg a vezetőm egész úton filkóztak. Én is ismerem ezt a kártyajátékot, annak idején a keleti hadszíntéren sokat játszottam, kedvem lett volna most is, de lefeküdtem a vagon egyik sarkában, úgy tettem, mintha aludnék, pedig a játékosok beszédét hallgattam. Csakhogy nem értettem belőle sokat. Pesten olyan ember várt rám, aki hasonló korú volt velem, azt kérdezte, jól utaztam-e? – Jó volt minden, válaszoltam. Egész nap ezzel a férfival voltam, csupa elsőosztályú helyre vitt, fényes étteremben ebédeltünk, cigányzene szólt, pompásan éreztem magam. Gondoltam én akkor is, meg később is, azért volt mindez, mert a rendőrség ilyen helyeken nem igazoltatott. Nem is volt semmi problémánk. Este kicsit meglepődtem, mert egy nyilvánosházban kötöttünk ki, igen előkelő helyen. Vacsoráztunk, lányt választottunk, szobára mentünk. E szobában kaptam meg a Bécsbe szóló útlevelemet vezetőmtől, aki bejelentette, reggel Sopronon keresztül átmegyünk Bécsbe. Megörültem, abban bíztam, hogy találkozhatom Martin testvéremmel, aki a soproni állomáson dolgozott. Találkoztam is, egy éjszakát együtt tölthettem bátyám családjával. Vezetőm magunkra hagyott minket, üzleti ügyei vannak, koporsóban meg szemfedőben utazom, mondta, s elment tőlünk. Martin elmondta, hogy a háború alatt ismerkedett meg Szilveszter Szilveszterrel, szabadkai gyerek, itt lábadozott a soproni kórházban 1917 nyarán, igen súlyos állapotban hozták ide, azonban kimászott a halál markából. Valami ezredest mentett ki pergőtűzből az olasz fronton, aztán mindketten Sopronba kerültek. Az ezredes kijárta, hogy nagyezüstöt kapjon, de meg is érdemelte. Engem eleinte Borz Marcinak hívott, mert így van értelme a nevemnek, mondta. Amikor járni tudott, két templomban is restaurálta az oltárok fa részeit. Elárulta nekem, miért fog ilyen munkába. – A papok segítenek mindig, hogy hosszúra nyúljon a lábadozásom ideje, mert felettébb érdekelték abban, hogy templomuk rendben legyen. Aztán rájöttem arra, hogy segítségükkel jutok legtovább. A háború után vállalkozó leszek, a papok meg ismernek minden helybéli üzletembert. Ha ők hoznak össze majdani kuncsaftjaimmal, biztos a sikerem. – Ajánlólevelet kért és kapott egy soproni plébánostól meg a főrabbitól, s azt mondta, van már egy halom ilyen ajánlólevele.

Bécs felé utazva mondtam vezetőmnek, hogy bátyám elárulta nevét, és jót neveltünk azon, hogy annak idején borzként emlegette családjukat. – Így lettünk általad csíkos hátúak, mondtam neki. – Én meg azt sejtettem, hogy közöttök van egymáshoz, mert kiköpött egyformák vagytok! – Nevettünk ezen is, pedig nekem beszélnem sem lett volna szabad, mert az útlevel szerint én Kovács Pál budapesti lakos voltam, anyja neve Szakács Viktória, születtem Budapesten 1891. július 22-én, római katolikus vallású, különös ismeretjelje: süketnéma. Ezt soha nem felejttem el. Szilveszter rendben átadott az összekötőnek Bécsben, aztán eltűnt a szemem elől. De még egyszer találkoztunk. Néhány hónap múlva üzenetet hozott Bécsbe, szóban, elmondta, hogyan, milyen csatornákon távozom majd a Szovjetunióba. – Ül már le egy kicsit, kértem akkor. Lehet, soha nem találkozunk. – Bizony lehet, mondta. Én a helyedben nem mennék Sztálinhoz. Ő egy kegyetlen diktátor. Ez a német kancellár, ez a hangoskodó piktor, csak egy bábocska hozzá képest. – Az utóbbiban nagyot tévedett Szilveszter. Számomra megállapítása sokat ért, mert kritikusan néztem szét a Szovjetunióban, s az volt a benyomásom, Szilveszter pontosan tudott mindent, mi történik a proletárság édes hazájában. Gyorsan rájöttem a csisztkák lényegére, ment a nagy leszámolás, tényleg diktatúra volt, de nem a proletariátusé. Bécsben megtudtam Szilvesztertől, hogy az ő fia vezetett a határig, ott meg a barátja szőlejéből csempészték át a túloldali szőlőbe, mindennek ő a szervezője. Te vagy a legjobb kommunista, Szilveszter! – mondtam neki, de ő ezt elhárította, nem is leszek kommunista soha, mondta, nem egyezem a proletariátus uralmával, sok közte a lumpen, láttam én Pesten annak idején, amit láttam. Egy barátomért teszek mindent, aki éppen börtönben ül, már másodszor, mert olyan kemény kommunista, mint egy mocsári tölgy, és a feje meg éppen tölgyfából való! Dolgozni kell, vállalkozni, érteni ahhoz, amit csinálunk, így viszi valamire az ember. – Soha többé nem találkoztam vele, ezzel a Közép-Európát bebarangoló koporsó- és szemfedőgyárossal és kereskedővel, mert üzleti kapcsolata volt Prágával, Béccsel, Budapesttel, Trieszttel, Lemberggel. Szabadkán meg Szegeden koporsókat gyártottak, a fél Bácskában meg szemfedeleket. Templomok, papok, bordélyok és prostituáltak vették körül, minden vallás és minden náció, és mindenütt szerették. Nem is tudok róla azóta semmit, nem tudom, mi lett vele. Pedig ő egy igazi hős volt, aki sokszor kockáztatta életét a mozgalom miatt, de erőlesen tagadta a mozgalmat, kívülállónak mondta magát, pedig egyik legerősebb pillérünk volt.

40.

Hősünk 1944. május végén Budapesten járt, és egy lapban látta Tito jugoszláv partizánvezér képét, akit a németek bekerítették Drvar boszniai falucskánál, de ő megszökött a gyűrűből, pedig a fejére 100 000 birodalmi

márka vérdíjat tűztek ki a birodalmi németek. Hazistenit! – lepődött meg Szilveszter Szilveszter, hát téged röpítettek én át Szabadkáról Bécsbe?! – Pezsgőt kért, és jóízűen megitta az egészset.

41.

A szabadkai párt- és városi vezetés, hallván az államelnök elbeszélését, kezdeményezte az érdemes férfi nyomainak föl kutatását, de újra előkerült a famózus érv, együttműködött a megszállóval, negyvennégyben a népbíróság halálra ítélte. – Negyvennégyben nem is volt népbíróság! Katonai közigazgatás volt Vajdaságban, Tito vezette be személyesen! – kiáltotta egy jelentéktelen pedagógus, akit az iskolák közössége delegált a községi pártbizottságba. A községi párttitkár haragosan rátekintett a gyalogfigurára, akibe ettől beleszorult a többi kikíváncozó szó, és belefagyott a szusz is, s akitől másnap az iskolák közössége megvonta a bizalmat, és kizárás előtti megrovást kapott. Az államelnöknek nem küldtek jelentést.

42.

Hősünk 1938-ban a Zürichi Egyetem Művészettörténeti Katedrájára íratta fiát, aki kitüntetéssel érettségizett a szabadkai gimnáziumban, s aki apja mellett kitanulta a fafaragás művészetét is. Zürichbe érkezésükkor apja meghagyta fiának, hogy soha többé haza ne térjen. A fiú jó tanuló volt az egyetemen is, de nem fejezte be tanulmányait, mert megnősült, és az Amerikai Egyesült Államokba költözött. Történt ugyanis, hogy a szabadkai főrabbi 1939. július 23-án meglátogatta üzletében Szilveszter Szilvesztert. – Rossz idők közelítenek, Szilveszter úr, mondta a főrabbi. – Jó idők sosem jártak errefelé, rebbelében. – Önnek a fia Svájcban tanul. Ön tudja a kivezető utat. A lányomat, Rozáliát kellene kimenekíteni, rokonok várnák Svájcban. Onnan Amerikába mehetne. – Rozáliát azonban nem várták sehol sem a svájci rokonok, de ott volt Misike, akivel Szabadkáról ismerték is egymást. – Vigyázz Szálíkára, édes kisfiam! – így hagyta ott őket hősünk. S Misike megőrizte Szálíkat, feleségül vette, a katolikus vallás szertartása szerint, remélem, nem haragszik ránk senki otthon, írta Misike meg Szálíka a kedves Apukának, a világ legeslegnagyobb szívű emberének. Szilveszter elment a zsidó parókia-ára. – Nászok lettünk, rebbelében! – A főrabbi felettébb megörült e hírnek, ölelgette Szilvesztert, istenem, nekem van a legjobb nászom ezen a világon! – Szilveszter meghívta nászát és nászasszonyát házukba, ekkor ült, majd húsz év után, újra egy asztalhoz a feleségével, Annácskával, tisztességgel fogadták új rokonaikat. Aztán házaspárként fiakerestek el a főrabbiékhoz is, ahogy illik, tisztelgő látogatásra. 1940. május 23-án érkezett egy távirat, nagypapa lettél, Apám, fiunkat Szilveszter Szilveszternek hívják! – Ámen! – mondta hősünk, reinkarnálódását nászurával együtt kívánta ünnepelni, ami meg is történt néminemű kóser italok és ételek társaságában. Szeret minket az

Úristen! – kiabálta a főrabbi. Most már teljes az életünk! – Hősünk szálkás levelet írt Amerikába. Köszönök mindent, édes kislányom, Szálíkám! – s ezt a levelet Szálíka berámáztatta. Azóta is ott áll a Szilveszter utódok házának legdíszesebb falán. Egy ősapa eredeti levele, kézvonása, amelyet az utódok már el sem tudnak olvasni, de fétisként tisztelik e papirost, kézzelfogható bizonyítékát annak, hogy élt Szabadkán egy ősapa...

43.

1941 nyarán megszűnt a kapcsolat Amerikával, de Svájccon keresztül Szilveszterhez eljutottak még a hírek, egészen 1943 végéig. Szálíka igen termékenynek bizonyult, szült még egy fiat, Aladárt, a másik nagypapa reinkarnálódását, és egy igazi tündérkét, Rozáliát. E névnek mindannyian megörültek, mert Szilveszter Szilveszter édesanyja is meg Halász mama is Rozália volt, s így hívták a főrabbi édesanyját is, rá emlékezve a lányát is, a kicsi, amerikai tündérke anyját. – Ó, istenem, de a tenyeredben hordozol minket! – hálálkodott a rabbi. (Amiről az itthoniak soha nem szereznek tudomást, Szálíkának még két fia és két lánya születik, hét gyerek veszi körül e boldog szülői párt.) Misike mint Michael Sylvester, 1942-ben bevonult, az olasz harctérre került, résztvevője volt Róma meg a legendás olasz városok felszabadításának, a trieszti huzavonának. Tolmácsként tagja volt az amerikai tárgyaló delegációnak, e térségben maradt 1955-ig (itt született, Velencében, a négy kicsi Sylvester), a trieszti válság rendezéséig. Járt Vanga szigetén is, tolmácsként, meglepődött a jugoszláv elnök személye miatt, de az elnök úr nem ismerte fel az egykori kisgyereket, aki átsegítette a határon, pedig mesélni fog egykor róla az állami televízióban, apját meg igazi hősként emlegeti majd.

44.

Annácska is közeledni kívánt férjéhez, de felettébb sután, ám hősünk nem nevette ki őt, tisztelte benne a nagyanyát. Az unokák híre jámborrrá tette a csalódott asszonyt, aki csak nagyanya korában kezdett el úgy viselkedni, mint más asszonyok, s mert unokái voltak, fontosnak kezdte érezni magát. Szilveszter minden hírről azonnal értesítette feleségét, s az asszony hálás is volt ezért. Ekkor találtak valamelyest egymásra. Szilveszter azt is elárulta az asszonymak, hogy Kanadában gyerekei vannak, meg élettársa él ott, akivel 1937 óta nem látták egymást, s akit szabadkai házassága miatt nem vehetett feleségül. De azért boldogok voltak azelőtt, amikor Pesten járt. Annácska erre azt rebegte, megáldott téged a Jóisten, Szilveszter. Hála legyen néki!

45.

1941. április 11-én, hajnalban, a budapesti rádióban elhangzott őfőméltósága, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr szózata a katonákhoz és az országhoz: „Még a mai napon parancsot adok katonáimnak..!” S át is

lépték a magyar csapatok a magyar–jugoszláv határt, és el is törölték azt, mert délebbre vitték, le a Duna vonalához. Szorongó várakozás a Délvidéken, szerb katonai kiürítés, felrobbantottak egy csomó hidat, aztán „csetnikháború” Szabadkán meg más bácskai helységeken is. Szabadkán a városháza keleti oldalán fektették ki a „csetnikek” holttesteit. A tetemek eltakarítását Szilveszter Szilveszternek rendelték el, de a kirendelt sírásók közös sírt ástak a Zentai úti temetőben, ide kellett szállítani a tetemeiket. Koporsó híján egymásra forgatták a holttesteket, úgy hantolták el őket. Hősünk azonban külön kocsira helyezte V. M. szerb tanácsnok tetemét, és lopva a pravoszláv temetőbe vitték, titokban eltemették, sírjára egy öreg fejfát ültettek. Még aznap este meglátogatta Szilveszter V. M. úr családját, megvitte nekik a szomorú hírt a családfő szerencsétlen haláláról, a feleségnek pedig elmondta, hol találják meg a családfő sírját, kinek az öreg fejfáját keressék. – Koporsóba nem tehetjük, csak úgy, a ruhájában raktuk a sírba, de hát majd megbocsát nekem ezért az Úristen, mondta Szilveszter. V. M.-né elkapta hősünk kezét, és megcsókolta. Szilveszter szégyenlősen bocsánatot kért, nem ezért csinálta, én szerettem V. M. urat, tiszteltem őt, mert felettébb tiszteletre méltó ember volt. Másokat is kicsempészttem volna, de őket, sajnos, nem ismertem. – Megérdemli ön, Funero úr, hálálkodott az asszony, ezerszeresen megérdemli a kézcsókomat. A jó isten áldja meg!

46.

A bevonulás napján megjelent Szilveszternél Nésits Laci. – Azt mondtuk, soha nem találkozunk, Laci! – Halott van nálunk, Szilvi. A sógorom. Öngyilkos lett, megijedt a bevonuló magyaroktól. Temesd el becsülettel! – Rendben van, de te tűnj el, míg ilyen zavaros idők járnak!

A pravoszláv temetőben 1941. április 13-án, délután, a magyar csendőrök elfogták Lazar Nešić szerb kommunistát. Annyi kegyelet volt azért bennük, hogy megvárták a szertartás végét, s a hazainduló rokonság közül emelték ki Lacit, Szilveszter Szilveszter szeme láttára. Ki a fene tudta, hogy Laci itt lesz a temetésen? – töprengett hősünk.

47.

Laci elfogatása után néhány napra a palicsi úton halva találták Turanov volt főfelügyelőt, a Monarchia és Jugoszlávia államvédelmi rendőrségének tagját, kommunistaüldözött. Turanov temetését a Funero Vállalatra bízta. Hősünk a hullaházban találkozott utoljára Turanovval, aki meredten feküdt a lepedő alatt. Ravatala készítésekor látta csak Szilveszter, átvágták a torkát, egyetlen nyisszentéssel, a csigolyáig, vágás fel, a bal füle tövéig.

48.

Lukács Gyula, a mozgalom szürke katonája, aki kommunizmusa miatt kijutott a csendes Donig, és szerencséjére vissza is jött onnan, 1975-ben megjelent *Hol sírjaink domborulnak...* című könyvében így emlékszik: „úgy április közepén lehetett, közvetlenül a honvédség bevonulása után. Közvetlenül a mellettem lévő cellában volt egyedül... Nagyon vigyáztak rá. Egy éjjel nagy dobogás, láрма hallatszott a szomszédos zárkából, majd revolverdörrenés. Nagyon megijedtünk, hisz teljesen védtelenek voltunk, s abban az időben minden történhetett. A lövés után hörgés, aztán ismét két revolverlövés. A hörgés megszűnt... Mi lesz most? – kérdeztük egymást remegve. Ahogy hajnalodott, ránk nyitották az ajtót. Egy polgári ruhás, valószínűleg detektív, rám mutatott: »Kifelé!« Nem tudtam, mi vár rám. A mosdókagyló alatt vizesvödör és padlóröngy. Kísérőm odamutatott: »Fölszedni! Indíts!« Fölszedtem a holmit, és beléptünk a rejtelmes zárkába. A zöldesszürke betonon megfeketedett aludt vér. Annak a kommunistának a vére, akit az éjjel ott megöltek... Lazarnak hívták. Lazar Nešićnek. Rengeteg vére volt, alig tudtam felmosni.”

49.

Lukács Gyula előtt, hajnalban, Szilveszter Szilveszter járt a zárkában. Neki kellett elszállítania a hullát a Zentai úti temetőbe. Nem engedték meg, hogy a pravoszláv temetőbe vigye. Hősünk a tetemen a következőket látta: átlótték mindkét lábát, a bal kézfejét, s késsel átvágták a torkát. Metszés be a csigolyáig, fel a bal füléig.

50.

1941. augusztus 12-én hősünk üzenetet kapott a Pohárkovics-kripta lámpájában, valakit el kell rejtened. De soha nem tudta meg, ki lett volna az a valaki, mert nem érkezett senki, viszont nemsokára nagy letartóztatások voltak Szabadkán meg Észak-Bácskában, november 18-án meg a Zentai úti kaszárnyában akasztások. – Valakit közületek meg kellett volna mentenem, suttogta hősünk. Aztán néhány hónap múlva G. T. nála talált menedéket, mert el kellett tűnnie, a világból is. Hősünk el is tüntette őt egy kemence alá. Ott vigyázott rá másfél éven keresztül, akkorra elfelejtették G. T. nevét is a csendőrök, visszamehetett Szabadkára. (G. T. izgalmas politikai pályát futott be a háború után, volt magas polcon, aztán csúszott lefelé, nagykövet is volt Budapesten, majd félrelökött, csalódott nyugdíjas. Soha nem említette Szilveszter Szilveszter nevét.)

51.

1944 tavaszán felkereste násza, a szabadkai főrabbi, Szilveszter Szilvesztert. – Kedves nászom, mondta, rossz világ következik ezután, miránk, zsidókra biztosan, de lehet, hogy tirátok, magyarokra is. Mentsd meg az én gyerekeimet! – Titeket is, kedves nászúram! – Minket nem lehet. Ha én hiányoznék, nyomozni kezdenek. Aztán sorsára sem hagyhatom nyájamat. – Így történt, hogy két lány és két fiú, Misike sógornői és sógorai elbújtak a szőlőkben álló két kemence alá, megérték a háború végét, 1944. október 28-án visszaköltözhettek kifosztott lakásukba, majd kivándoroltak Izraelbe.

52.

Itt és így végződik a kockás füzet szálkás betűkből álló grafitiszövege, a szabadkai írástudó munkája. Szálkás sorok, rácsozott világok.

Mindenütt rácsoz. Csak rácsoz. Rácsoz, rácsoz, szabályosak. Mindent elborítók.

Rácsoz égen és földön.

Ablakainkon. Szemeinkben.

Rácsozország.

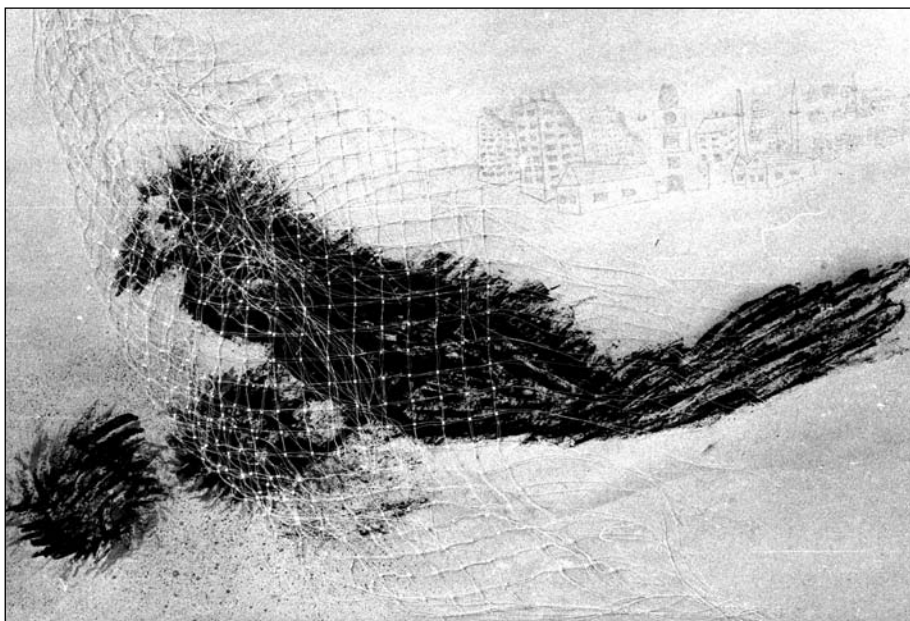
S belekényszerítve a mi kedves szülőföldünk.

53.

Sokára, amikor már a helybéli magyarok is kutatni kezdhették az 1944/45-ös forduló partizán megtorlásainak (amely vérbosszúra hasonlított leginkább) kegyetlen eseményeit, 1992-ben valami fiatal levéltáros rátalált valamilyen listára. E listán a háborús bűnök és bűnösök kivizsgálásával foglalkozó bizottság felsorolja a háborús bűnösök és a fasiszta megszállóval együttműködő szabadkai magyar polgárok egy csoportjának nevét. Az inkriminált névjegyzéket a Vajdaságban bevezetett katonai közigazgatás idejében, 1944 november–decemberében állították össze, a tömeges megtorlások végrehajtása után. Géppel írták meg a hosszú névsort, feltüntetve sok száz magyar ember nevét, s a harmadik oldal legalján, sorszám nélkül, grafitceruzával, rávezették hősünk nevét is imígyen: „Szilveszter Szilveszter szabadkai temetkezési vállalkozó, háborús bűnös, a megszálló hatóságokkal működött együtt, torka átvágva, jobbról balra, bal füle alatti bevágással.”

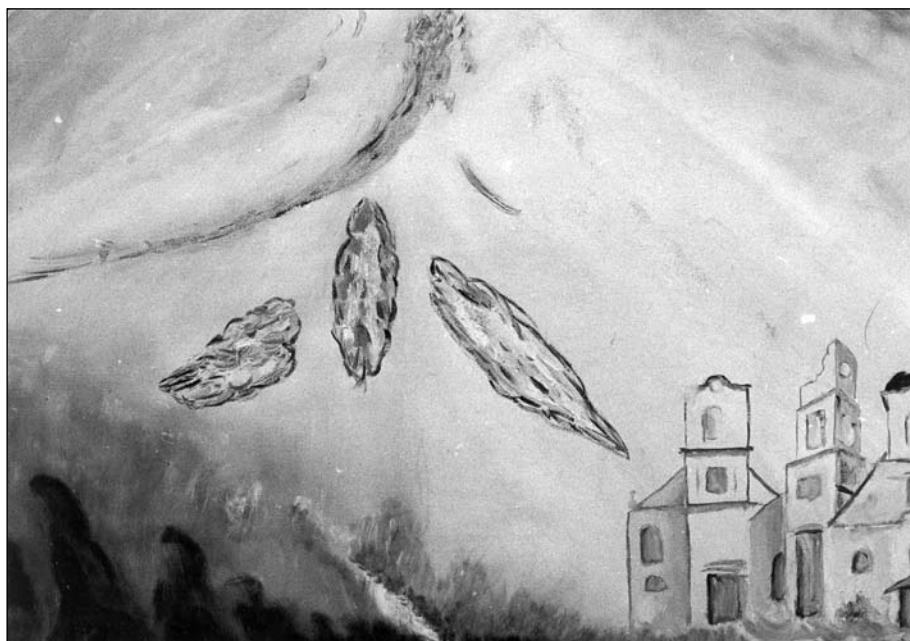
A listán egyetlen más áldozatnál sem jelezték, milyen halálammal búcsúztatták siral munkának völgyéből.

2004. szeptember–november

Novák Mihály: A bolond madár megférézése

Novák Mihály: Baranyai templomok

Versek

Poletika és szerelem

„szopjon ön is kecskét”

(Ladik Katalin)

erőszak készül
nem fekhetsz itten
még kétszáz évet
ily betegen

tüzel az agyad
a tüdőd lüktet
kecskéid basznak
a világra
nagyot

ezek már többé
nem ladik-kecskék
hiába szopnád –
nyalni fogod

Hintőpor

Nagynak hirdeti magát
epigonok rossz kora,
pedig most szegi nyakát
fej helyén hordott tompora,
lepelje bár időnknek
hím pora,
ó Morus, ó mores
tempora!

Illegitim nóta

Naplóm be akarná tiltani a Tanács,
Ilyen hír járja Pest-Budán, kedves Tamás.

Előterjesztője ön volt, ugyan ki más:
„Nem írhat! Hisz nálam a legitimitás!”

Higgye el, kudarcot vall majd, kedves Tamás,
Mert a toll meg nálam, ez tán nem is vitás.

De hibájáért, tudom én, nem ön hibás,
Csupán a fizetőképes moralitás.

Allegória a hatalmi körök megosztásáról modern demokráciákban

Forróföldi, kétivarú opuncia –
tövises farkszára egyúttal a puncia.
Ám ha bekapja önlegyét a puncia,
kérdem én,
mivé lesz akkor az opuncia?

„As I Lay Dying”

Nem hely lett több – magam vagyok
Szűkösebb. Innen nézvést messzi útra
Többé már nem kelek, Rimbaud-ként
Vitetve magam hordágyon a partig, hol hajó
Horgonyoz, vesztegelve rég.
Bevásárlókocsiként zötyögő járókával
A szélességi kör egy másodperce végtelen:
Kopaszra nyírt doki fojtja belém a szót,
A múlt század eleji kórteremben a
Nővérkével éldeleg. Nincs vita a vére vett
Napfordulóval, mely majd tavaszpontot érve
Meglegyint, fuvall rám – nem szántok, nem
Vetek; szakáll borítja el arcom,
Mint templom falán a szentképeket.

Éjszakai világítás zuhog, szemembe tűz,
Fényével mindent rendre összekarcol,
Mindenféle szögben tükröződik, hangot ad,
Sötét kikötőkben kondítja a hajóharangokat.
A szudáni keresztény Johnny, szurok-
Feketén s kétméteresen, lakájgyenruhában
Ácsorog egyre valamely osztályon felüli
Szálloda bejáratánál, mely maga a
Paradicsomkert, vélhetné akárki
Ekkora távolságról, melyet nem képesek
Befogni semmiféle körző nagyra tátott
Szárai, a térkép talaját lépték szerint
Mérve ki.

Nem így e csillogó négyszöget, mely az ágyam,
És takaróját a légnyomás szövi,
Itt az ördög száguлд ragyogó bocskorában,
És leendő kísértetek útját egyengeti.
Törésvonalat csak röntgenképen látni,
Ha kupán csap jókora sugáradag,
Mely mint a hóhullás, vagy épp a negatívja,
Valahol majd sötét tócsává dagad.
Ez az áradás a koponyák száján benéz;
Jobb időkben messze laktunk innen,
Keskenyvágányú vasút töltésén túl, csenevész
Fasor mögött, melyből máig sem lett erdő,
Sőt, már a látkép sarkát is elfedte a penész,
Ugyanaz, mely egykor kenyerünkre támadt.

Mostanra máshová vetül a vidék sáros árnya,
Bár a kertet nem ástuk föl soha:
Kit behívtak katonának, ki világgá ment
(S él ma is, „odafönn, Michiganben”);
A kút azóta biztosan beomlott,
Meg a pince boltozata is nemkülönben.
Habár itt senki sem gondolt még pusztulásra,
A pusztulás csak utóbb következik –
Sarkunkban jár a havat (fogát) csikorgatva,
Vagy gondolata a fejünkben megfogán,
S utána hosszú fonálon elbocsát, lebegve,
Időt hagy, előnyt ad, létezni enged, bekeretezve
Szuvas képeretbe, ahogy majd falra ken,
Csak legyünk túl az elhúzódo vitán.

Már az is, hogy valaki hosszú írásba kezdjen.
Úgy tesz, mintha egyre többet s többet tudna.
Új agytekervényt fedez föl magának.
Beveszi magát e még hiányzó zugba.
Mondták: szívjak oxigént a csövön.
Szívtam is, de nem volt se illata, se íze.
Már az Űrben lehetek, gondoltam erre is.
Meg hogy én mindegyre kalandot kergetek.
Vagy ábrándot hajszolok már-már ötven éve,
Bár tán még nevem sem tanultam meg betéve.
Valaha rádióból szóltak hozzám így, recsegeve.

Emlékszem is a hangra. Meg hogy
Októberben hó esett. Vagy mondjam azt:
Havazott egész évben.

Vagy csak épp olyan idő járta.
S ettől valahogy ferde lett a tér, egy irányba
Lejtett. Hernyótalpas Ansaldo traktorral
Vontatták, akár a Pó folyó torkolatvidéki
Mocsaraiban. És nekünk is az kellett
Volna: tengerár! Meg rizsföldek,
Hol a termést nem csépelik ki a madarak.
Mozgalmas kora ifjúság! Levedlett bőrömrre
Ennek az ótvára tapad.
Víznyelők és fénynyelők épülnek rá a csendre.
Oda-vissza út. Megtéve elméletben.
Habár a papa kerékpáron járt szakadatlan.
Úttalan utakon nagy, levegős távokat ment,
Mint a versenyzők a Tour de France-on.

Miért írok történeteket?

Ahogy öregszem, mind korábban ébredek, és sétálni megyek, várom, hogy megvirradjon. Akkor kutatok a történeteim után is.

Az utcák ilyenkor még általában sivarak. A szélnek sincs kiért fújnia, de mégis fúj. A környék kisebb utcáit járom, amelyekben önmagunk előtt mindig olyanoknak látszunk, mintha eltévedtünk volna. Ez jólesik, habár más helyzetben, egy álombeliben, azt mondanám erre a színtérre, hogy rém-álomszerű, és hogy más rendeltetése nincs, mint hogy egy lehetséges világvége igazi helye legyen. A félhomályban gyalogolva semmire sem gondolok. Az ilyen idő és hely a történet nélküli időre és helyre hasonlíthat. Mintha valami történe, fenyegetően sűrűltene, valami, ami elbeszélhetetlen, így hát úgyszólván nem is történik, és nem tölti ki a világot. Az utolsó pohár nem üres, tele van, és bármennyire is töltögetjük, semmi sem folyik bele. Egyik ilyen reggelen az a keleti tanító jutott eszembe, akihez egy tanult professzor érkezett, hogy a bölcsességről kérdezze. A tanító csészét tett a látogató elé, teát töltött bele, és akkor is csak töltötte, amikor a csésze már telve volt. „Szí-nültig van, egy csepp sem fér már bele!” – kiáltott fel a vendég. A házigazda ekkor azt válaszolta neki, hogy ha a bölcsességbe szeretne kóstolni, előbb ki kell ürítenie a csészét, hiszen a professzor olyan, mint a teli csésze.

Csak a művészet képes arra, hogy telítsen vagy ürítsen bennünket, és így tanítson a világ felfoghatatlan dolgaira. Az idő és a hely pedig történetek nélkül és minden más emberi művészet nélkül szörnyű lenne. Így képzelhető el a pokol. Sokszor ilyennek is tapasztaltuk a történelem folyamán.

Közben már virrad, sötét gondolataim a történetek nélküli időről, a kialvatlanság e szurokszerű üledékei, eltűnnek a csésze aljáról, amely illatosabb és édesebb teát kíván.

Egyre inkább bízom benne, hogy most majd elindul a történet, minden összefonódik, és megszólal körülöttem.

A történetből mégsem lett semmi, de már sivár csend sem uralkodott. Itt volt a suttogás, a csendesedő szélsüvítés közepette, annak ígérete, hogy még nem mondatott el minden az elbeszélésről való nemtudásunkról. Egyre hangosabb lett a suttogás, és hazafelé menet kételyek merültek fel bennem az elbeszélésnek az írásban való részvételéről és a köztük lévő különbségekről.

Mesélünk valakinek. A történeteket megjegyzik, továbbadják, és átmesélik. S egyetlen történet sem azonos önmagával. Pillanatról pillanatra, helyről helyre változik, sőt elbeszélőnként és hallgatónként is. Minden történet önnön változatainak összessége, és minden változat, mivel egyet sem kell eredetinek nyilvánítanunk, így eredeti nincs is, voltaképpen egy új történet. Önmaga történelme. Ezerféleképpen elmesélhető, ám nyelvünk teljessége sem elég ahhoz, hogy elmondja, így aztán némely változatába bevonja tehetlenségünket és hallgatásunkat, melyek ekkor hallatlan szavakká lesznek. Történet minden, ami az, és az örökkévalóságban az lehet.

Történetet írni azonban metszést jelent. Megszakítjuk a történelmet mint elbeszélést, az elbeszélést mint történelmet, és az elbeszélést alkotás-ként emeljük trónra. Kétségek közt, töprengéseimben támasz nélkül, a kisujjamból szopom őket. De benne is vér van. Az írás is így merít a mesélésből. Olykor-olykor utánozza azt, de az írás akkor is alkotás, csinálás marad, a nyelv megállapodása és annak átfordulása egy másik oldalra. Nem kell feltétlenül valakinek írunk a történetet. Önmagáért is írhatjuk. Ezért csodálatos módon mindenkihez szól, a jelenlévőkhöz és a távollévőkhöz is, önmagához, ma élőkhez és azokhoz, akik holnap lesznek. Írom, és ismételten visszatérek hozzá, hogy írjam, mert mást nem tehetek. Olyan helyzetekből adódik mindig, amikor nincs más választásom. Ezek azok a helyzetek, amikor képtelenek vagyunk választani, amikor egyetlen döntést sem tudunk meghozni, és más sem dönthet helyettünk. A történet egyszerűen elém kerül, és hogy megőrizzem a szabadságom, azt a valószínűtlent, amely megfosztatott a választástól, be kell lépnem a történetbe, és ki kell tartanom benne a végéig, vagy az életemnek a végéig. Az életben ezek a helyzetek sokfélék. Hol komikusak, hol kínosak. Esetemben, minél idősebb vagyok, annál fájdalmasabbak.

Nem panaszkodom. Eszemben sincs ezt tenni. Csak az elbeszélői énemnek az eredetét próbálom kideríteni. Emlékszem Sípos Mihály bácsira, a második szomszédunkra, akinek gyermekkoromban tíz paráért hordtam az utcai kútból a tiszta vizet, s aki az opovói kolostorban való szerzeteskedésének idejéből megannyi más dolog között a szerzetesekkel megessett kedvenc történetét is elmesélte. Volt egy kolostor, amelyben a szerzetesek hallgatási fogadalmat tettek, azzal, hogy mindegyiküknek joga volt minden tíz év után két szót kimondania. Az első tíz év után a zárdafőnök odament az egyik szerzeteshez, és megkérdezte tőle, melyik két szót mondaná. „Ágy... kemény...” – mondta a szerzetes. A következő tíz év is elmúlt, a zárdafőnök ismét meg-

kérdezte a szerzetest. „Étel... semmilyen...” – válaszolt a szerzetes. A harmadik évtized után a szerzetes ismét megszólalhatott, és kimondta a két szót: „Kész... Elmegyek...” Mire a zárdafőnök: „Értem, hogy miért, hiszen más sem teszel, mint folyton csak panaszkodsz.”

Mondom, nem panaszkodom, kitarok a mesélésben, hallgatagon, írogatva, hiszen ez az egyetlen szabadságom azokban a helyzetekben, amikor nincs más választásom, és amelyekben a leginkább megtudhatjuk, hogy milyenek vagyunk, és kik is vagyunk valójában.

Novák Mihály: Megnyílnak a határok

A gyufaárus kislány halála

És akkor a bíró lefújta az első félidő végét, mi meg leverten mentünk a kispad felé, amikor megszólalt Mungos, a volt osztálytársam, aki most a sziget rendőrőrsének főnöke:

– Meséltem már nektek, hogy játszottak le a fateroméék egy meccset Magyarországon a háború alatt?

Mindannyian tudjuk, hogy ezt csak azért mondja, hogy véget vessen a kínos csöndnek, miközben fáradt tagjainkat vonszoljuk a kispad felé, ahol a csalódott edző vár bennünket. De ezt a történetet még nem hallottuk. Ő meg rákezd, hogy a faterját a partizánok mozgósították a mitrovicai gimnáziumban, és még néhány alakulattal együtt elküldték Magyarországra, hogy ott az oroszokkal felkészítsék őket a szerémségi front áttörésére. Úgy beleléte magát a mesélésbe, mintha nem állnánk veszítésre két gól különbséggel. Aztán folytatja, hogy egy vasárnap reggel egy rommá lótt faluban fociztak az oroszok ellen egy régi katonaköpenyből csinált labdával. 1944. február vége volt. Kora reggel. Még fagyos volt a föld, de ők rászálltak az oroszokra, akik még ki sem józanodtak az előző éjszakai mámorból. Egy láda lóganéból főzött pálinkáért játszottak. Egészen az első félidő végéig, amikor az egyik orosz a levegőbe repült, nem is sejtették, hogy aknamezőn fociznak. Közben a félideji szünetben, amíg a szerencsétlent elvitték, hogy amputálják a lábát és elkössék az ereit, elkezdték védelni azt a lószarlét az oroszokkal együtt, és úgy berúgtak, hogy amikor az egyik orosz kapitány belefújt a sípba, mindannyian megint kifutottak a pályára. Egytől egyig. Különben is, tartott a háború, jó volt az összjáték. Mind melegebb lett, a talaj kezdett fölengedni, és minden pillanatban felrobbanhatott volna valaki alatt. Mungos faterja állítólag úgy érezte, mintha álmodná az egészet, olyan valószerűtlen volt minden. Soha életében nem cselezett olyan jól, úgy elment az oroszok mellett, mintha

viaszbábuk lettek volna. A végén 6:1 lett az eredmény. Senki se repült közülük a levegőbe, lehet, hogy csak egy ott maradt akna volt az az egy is, vagy a focizásukkal úgy meghatották a jóistent, hogy mindannyiuknak meghagyta a lábát. Nagyszerű volt. Viszont a következő tavasszal az az egész orosz csapat elesett Batinánál, amikor áttörték a szerémségi frontot.

Mungos szavai után csönd lett. Mindannyian gyanakvóan fürkésszük az arcát, hogy kitalálta-e a történetet vagy sem. Ő meg:

– Mit bámultok? Hiszen világos, mint a nap. Úgy kell játszani, mintha az életek függene tőle!

A fordító jegyzete

A gyufaárus kislány halála 1992-ben jártszódik Rab szigetén. A délszláv háború ott van ugyan az események háttérében, magát a regényt azonban a szigeten történő, első pillantásra furcsábbnál furcsább események alkotják. A főhős Fero, a Zágrábban élő középkorú patológus, aki egy bűnügy részleteinek kiderítésére érkezik a szigetre, gyermekkorának és nyaralásainak színhelyére. Most idényen kívüli, rendkívüli szituációkban találkozik régi ismerőseivel, és így egészen más szemmel látja és éli meg eddigi nyugodt, egyszerű és elégedett barátait. Az illúzióvesztés Slobodan Novak *Mirisi, zlato, tamjan* című regényét (magyarul *Arany, tömjén, mirha* címen jelent meg 1971-ben az Európa Kiadónál) idézi: ismétlődik a cselekmény színhelye, a szigetre való visszatérés motívuma, a főhős is gyakran Novak főhőiséhez hasonlóan gondolkodik, sőt maga Slobodan Novak is jelen van, Bobo alakjában. Mellette érdekes szereplők sorakoznak fel. *Az angyal leszállásban* utolsó fejezetét idéző, itt az első, a kezdő fejezetben eltemetett, de a továbbiakban is fontos szerepet játszó Mirna nevű kislány, annak apja, Globus és anyja, Renata mellett a sziget lakosai a legkülönfélébb szerepekben vonulnak fel: Mungos, a sziget rendőrőrsének főnöke, Maskarin ügyvéd, Franka, Fero fiatalkori szerelme, akinek azonban sohasem vallott szerelmet, Stipe, a sztriptízbár tulajdonosa, akinél a gyilkosság áldozatául esett román sztriptíztáncosnő dolgozott, titokzatos olasz és helyi ferencesek, akik a sziget elmeógyógyintézetében történő ördögűzésben is részt vesznek. Ez utóbbiból már a cselekmény furcsaságaira is következtethetünk. Van itt az egészségügyi turizmustól kezdve a holdvilágos éjszakán megjelenő gyermekkísérteteken keresztül, a gyilkosságig és a hullarablásig minden. Mondhatnánk: kinek mi tetszik. Nemhiába volt Feri a FAK (Festival alternativne knjževnosti/Alternatív Irodalmi Fesztivál) mozgalom oszlopos tagja, ebben a regényben sem hazudtolta meg a mozgalom célját, vagyis mindenkinek olyat nyújtani az irodalomban, ami érdeklő – akár az irodalom kommercializálásának árán is. Találunk a regényben krimi-, horror-, pornográfiaszerű elemeket, de állandóan jelen van az

irónia és a tipikus, Fericére jellemző fekete humor, ugyanakkor azonban ott kísért a nosztalgia is, bizonyos rezignáltsággal párosulva. Noha maga a főhős infarktust kap, és nemigen járult hozzá a titokzatos események felderítéséhez, természetesen ez is szerencsés véget ér, mint ahogyan – Fericé ügyes meseszövéseinek köszönhetően – minden más, ugyancsak gyanús esemény hátterére is fény derült. A sziget lakóinak képzeletében felnagyított események ugyan sem furcsábbak, mint bárhol máshol a világon, de ebben az elszigetelt mikrokozmoszban sokkal inkább kifejezésre jutnak. Ezzel szemben, vagy talán éppen ebben a specifikus helyzetben a sziget lakóinak a főhős iránti elvárása, hogy ő állítsa vissza korábbi nyugalmukat, fokozzák annak erkölcsi kételyeit. Ezért aztán csak találgathatjuk, enged-e a körülmények diktálta kényszernek, és feláldozza-e lelkiismeretét, becsületességét annak fejében, hogy továbbra is nyugodtan jöhessen vissza a szigetre, vagy örökre búcsút mond eddigi élete jelentős élményeit őrző színhelynek. Hogy valamilyen módon árulóvá válik, az sejthető, de hogy mit és miért árul majd el, azt nem tudjuk meg. Talán nem is ez a fontos, inkább az, hogy bizonyos helyzetekben lehetetlen nem árulóvá válni. Vagy mondhatjuk úgy is, hogy sok minden csupán nézőpont kérdése.

ĆURKOVIĆ-MAJOR Franciska

Zoran Ferić 1961-ben született Zágrábban. A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Kara horvát nyelv és irodalom szakán diplomázott. Ma egy zágrábi gimnáziumban tanít. Írásai már 1987-től megjelentek folyóiratokban és a Horvát Rádió III. műsorán. Első, elbeszéléseket tartalmazó kötete a Walt Disney egérfogója (*Mišolovka Walta Disney*, Zágráb, Naklada MD) 1996-ban, az átütő sikert hozó Angyal leszállásban (*Anđeo u ofsajdu*, Zágráb, Naklada MD) című kötete 2000-ben jelent meg. Ezt követte 2002-ben A gyufaárus kislány halála (*Smrt djevojčice sa žigicama*, Zágráb, Naklada MD) című regénye, 2003-ban pedig Az elbocsátólevél (*Otpusno pismo*, Zágráb, Profil internacional). Legutóbbi könyve, a Patras gyermekei (*Djeca Patrasa*), (Zágráb, Europapress holding) 2005-ben látott napvilágot. Több antológiában is szerepel rövidprózaírással.

Az *Angyal leszállásban* című kötetéért 2000-ben Ksaver Šandor Đalski-díjat kapott, 2001-ben pedig elnyerte a *Jutarnj list* napilap díját. A *Nacional* című hetilap ugyanezt a művét az évtized könyvének nyilvánította.

Magyarul: *Tudós-fogócska* (Potrci doktora); *Sziget a Kulpán* (novellák Walkó Ádám fordításában) = Fosszília, 2001/3–4. sz.; *A groteszk esztétikuma* (Walkó Ádám beszélgetése Zoran Ferićtel) = Fosszília, 2001/3–4. sz.; *Az amorfforma* (Forma amorfa : Radnics Magdolna fordítása) = Magyar Lettre Internationale, 2002/46.

Négy a kétszázharmincből

Pesti színházi levél

Június vége a magamfajta kritikusnak az évadösszegzés ideje. Túl vagyunk a nagy fesztiválokon (a vidéki színházakén, a POSZT-on és a határon túli magyar színházak kisvárdai találkozóján), s bezárnak a kőszínházak. Ilyenkor már látni lehet, hogy az évadban kirajzolódnak-e trendek, s ha igen, milyenek, s ekkor szavazunk a kritikus-díj jelöltjeire is.

Természetesen nem fogom holmi évad-összefoglalóval untatni olvasóimat, hiszen több-kevesebb rendszerességgel eddig is beszámoltam az általam látott kétszázharminc előadásból azokról, amelyeket legfontosabbaknak tartok, inkább néhány olyan produkcióról szólnék, amely árnyalhatja a korábban felrajzolt színházi képet.

Mozart-maratón

Nem a Mozart-év alkalmából rendezett futóversenyről akarok tudósítani, hanem olyan operasorozatról, amely az előadók és a nézők fizikai megterhelése szempontjából felér egy sportteljesítményével. A Budapesti Tavasz Fesztivál keretében a Millenáris Teátrumban – tehát nem éppen hagyományos operaszínpadon – három egymást követő estén, majd egyetlen napon folytatólagosan mutatták be a *Figaro házasságát*, a *Cosi fan tutti*t és a *Don Giovanni*t. Rövid megszakításokkal délelőtt, délután, este folyamatosan Mozart – ez a maratón!

A három mű kíséretét a MÁV Szimfonikus Zenekar szolgáltatta, Oberfrank Péter elképesztő koncentrációval dirigálta végig az operákat, tökéletes kontaktust alakított ki az énekesekkel, csembalón kísérte a recitativókat, egységes és magas színvonalú zenei hangzásvilágot teremtett. A háromhat éve pályán lévő fiatalokra épülő előadások színre állítója Kovalik Balázs volt, aki a magyar operarendezés következetes megújítója.

Az elmúlt évtizedekben az európai rendezői színház az operaszínpadokon teljesedett ki ismét. Míg zeneileg az autenticitás követelménye, rendezésben – az alapanyag eleve stilizált voltából is következően – a látványközpontúság, a meghökkentő effektek, a zenei és scenikai szintek ellentétességére, a megdöbbentő érvényesült. S mindenekelőtt az operaénekest felváltotta az énekes-színész.

Kovalik ezúttal nem követte a fenti trendet. A Millenáris Teátrum óriástermében az egymás felé fordított nézőtérfelek közötti keskeny pást jelentette a színpadot, amelyben mindhárom művet lejátszatta, s amelynek egyik végén több méter magasban foglalt helyet a zenekar, ezzel szemben egy önmagában álló ajtó, illetve a térben szabadon mozgatott láda (amely lehetett asztal, koporsó, tárolóalkalmatlanság vagy pad) képezte a „díszletet”. A szereplők a közönség között, az első sorokban ültek, s amikor szerepük úgy kívánta, onnan léptek a játéktérbe. Benedek Mari az egyes operák szereplőit más-más színű ruhákba öltöztette: a *Figaróéit* sárgába, a *Cosi-belieket* kékbe és zöldbe, a *Don Giovanniéit* vörösbe.

Az egységes tér felerősítette a Lorenzo da Ponte szövegekön írt Mozart-operák stiláris és gondolati összefüggéseit, áthallásait, közös és eltérő vonásait. Ebben a térben és a közönséghez oly nagyon közel sem a rendező, sem az énekesek nem hagyatkozhattak a szokott operai sablonokra. Kovalik szigorúan a zenéből kiindulva valós szituációkat teremtett a szereplők között. Nem múzeumi interpretációt láthattunk, hanem élő színházat, amelyben a szólamok magas szintű megszólaltatása mellett a szemkontaktus, a test test elleni fizikai nekifeszülés, az alsóneműre vetkőzés, a nézők megszólítása magától értetődő akciónak hatott. Ebben a szellemben például a mindhárom műben fontos szerepet játszó álöltözet-motívum egyszeriben a maratón egyik koncepcionális összekötő eleme lett, miként az is, hogy mindhárom előadásban ugyanazokat a kellékeket használták, vagy bizonyos zenei motívumok frívol, komikus vagy sorsszerű idézetként az egyik operából a másikba vándoroltak.

A kulcsszó tehát a játékoság, az opera színház voltának hangsúlyozása. Ez értelemszerűen leginkább a *Figaro házasságában* volt elementáris erejű és hatású. Talán a *Cosi fan tutte*-ben lehet legnehezebben érvényesíteni ezt a rendezői elvet, ugyanis ebben nem annyira a sokak által túlságosan kiszámíthatónak ítélt dramaturgia, az álöltözetbe bujkálással, szerepcserékkel teli esemény sor, sokkal inkább a zenei textúra hordozza a drámát, a teatralitást. Kovalik bravúrja a *Cosi* revelatív interpretációja: hagyta a zenét élni, ugyanakkor a statikus helyzeteket sok-sok apró leleménnyel megmozdította, s miként a másik két operát, ezt is a mához közelítette. Az álöltözetbe bújást rózsaszín napszemüveg felvételével jelezte, a szerepcserét a kék és zöld ruhák váltásával, Don Alfonso magnót és fényképezőgépet használt a manipuláció tényének hangsúlyozására, illetve állításának igazolására. A *Don Giovanni*-ban a Kormányzó, illetve a Kőszobor végig jelen volt, ugyanis ő valójában a címszereplő második énje vagy lelkiismeretének, lázalmának kivételése.

A gyilkosságkor Don Giovanni saját árnyát szúrta meg, s további életútja az általa így meghatározott sorsának beteljesítése, amit a Kövendéggel való jelenete egyértelműsített: ellenfele törével öngyilkosságot követett el. Ez a megközelítés nemcsak igen hatásos és teátrális megoldásokat hoz, de részben átrajzolja az operát övező koncepciókat is.

A közreműködők nemcsak remek énekesek, de kivétel nélkül kiváló színeszi alakítást is nyújtanak. Egyszerűen és természetesen léteznek a színpadon, a szerepükben, mintha számukra az lenne magától értetődő, hogy egyszerre énekelnek és játszanak. Kovalik minden szerepre megfelelő énekes-színészt talált, s a népes gárdából nehéz bárkit is külön méltatni, mégis szeretném kiemelni a *Figaró*ból Fodor Gabriellát (Grófnő), Kálmán Pétert (Gróf), Geszthy Veronikát (Susanna), Cseh Antalt (Figaro), a *Cosiból* Mester Viktóriát (Dorabella), Wierdl Esztert (Fiordiligi), Megyesi Zoltánt (Ferrando), Fátrai Jánost (Guglielmo), a *Don Giovanni*ből Bretz Gábort (a címszerepben), Fodor Beatrixot (Donna Anna), Szappanos Tibort (Don Ottavio) és Hámori Szabolcsot (Leporello).

A Mozart-maratón egyik legnagyobb erénye a láthatóan örömmel végzett közösségi munka. Ez az öröm átragadt a közönségre is, s miközben felfedeztették velünk Mozart operáinak megannyi titkát, egy egész napig alkotótársnak érezhettük magunkat.

Caligula

A Radnóti Miklós Színház nem saját épületében, hanem egy használaton kívüli moziban mutatta be Albert Camus híres, sokat vitatott drámáját, a *Caligulát*. A darab két leggyakoribb értelmezése – az egzisztencializmus esszenciális megtestesítése, illetve a huszadik századi zsarnokságok lehetséges parabolája – ma már kevésbé aktuális, mint volt negyven-ötven évvel ezelőtt. Mundruczó Kornél filmrendező, az előadás színre állítója nem is ezeket a vonásokat hangsúlyozza, amikor a címszerepet Rába Rolandra bízta. Ez az előadás ugyanis csak vele képzelhető el, rá lett kitalálva.

Kettejük Caligulája nem örült, nem a lehetetlen elérését keresi mániákusan és szenvedélyesen, nem formátumos császár, aki mert hatalma van, akár költő is lehet. Ez a Caligula olyan kisszerű ember, akit a sors hatalomba emelt, ennek következtében bármit korlátlanul megtehet. Kiszámíthatatlan tetteinek következményeivel még akkor sem kell számolnia, vagy nem akar számolni, ha ezek emberéleteket követelnek. Számára csak egyetlen lény létezik: önmaga. Önmagával és a világgal kísérletezik, amikor az elviselhetetlennek deklarált étellel szembe a maga létét mint életművet állítja abszolútumként.

U alakú nézőtér fogja karéjba a Caligula életterét jelentő porondot, amely mögött, a mozi vetítővászna és a függöny helyén mozgó üvegajtó által határolt

színpad a császári udvar helyszíne. Angol nyelvű, divatos popszámok szólnak, ilyenkor a néző- és játéktér fölött apró lámpácskák sokasága gyullad fel, diszkógömb szórja sugarait. A szereplők mai ruhában, modern környezetben tengnek-lengnek, túlélni igyekeznek. Caligula elől van, egyedül. Felfújható próbababát igyekeznek életre lehelni, miközben a hangokat nehezen formálva, szótagonként kinyögve mondja el első monológját. Tárgyilagos, visszafogott, alig hallható hangra vált: közli terveit, akaratát. Ahogy beszédében, úgy mozgásában, viselkedésében is a hirtelen váltások, a kiszámíthatatlan megoldások jellemzik ezt a Caligulát, s természetesen Rába Roland játékát.

Ritkán lép be a színpadi térbe, s csak keveseket enged be a maga térfelére. Mindenekelőtt Caesoniát (Wéber Kata), Scipiót (Karalyos Gábor) és Helicont (Haumann Máté). De ők sem tudják megállítani Caligulát abban, hogy a végtelen szabadság illúziójának nevében mindenkit ki ne irtson. Maguk is áldozatai lesznek.

S végül Caligula is végez magával. Az előadás végleg az abszurditás közegebe emelkedik: Rába Roland vérrel telt hólyagok tömkelegével csapkodja magát, a hólyagok elpattannak, a vér szertefröccsen, patakokban ömlik le a színész testén, borítja el a porondot. A színpadi idő megáll, végtelenre nyúlik a perc, míg végre Rába Roland összeesik, Caligula meghal. Nyugtalanító és zavarba ejtő vég: a jelenet félelmetes és komikus, viszolygunk és kuncogunk, de nevetésünk torkunkra fagy, ellenérzésünk empátiába fordul. Nem szabadulhatunk a látványtól, de attól sem, hogy elgondolkodjunk a mai Caligulák, a magunkban is meglévő Caligulaság természetén.

Előtte-utána

Roland Schimmelpfennig nemcsak Európában, Magyarországon is a legtöbbet játszott kortárs német szerző. Az évadban öt darabja volt a hazai színházak műsorán, a drámaírók egri fórumán írók, dramaturgok és rendezők vitáztak arról, hogy mi, magyarok hogyan írjunk olyan kortárs német drámát, mint ő.

A Krétakör és a Katona József Színház Schilling Árpád rendezésében mutatta be az író *Előtte-utána* című művét, amelynek kapcsán jogosan merül fel a kérdés: hol van a dráma határa, mi e műnem kritériuma ma. Az előadás a Petőfi Sándor utcai színházban úgy kezdődik, mint máskor, bár gyanút kelthetne, hogy jó pár színész ül be a szabadon maradt helyekre. Lemennek a nézőtéri fények, sötét, falusi asszonyok éneke hangzik, majd ismét felgyúlnak a nézőtéri lámpák, ám a közönség nem a színpadot látja, hanem a függöny síkjában felállított, a színpadnyílást betöltő hatalmas tükörben – önmagát. A kezdeti zavart megtöri a valahonnan felhangzó dialógus. Akik az épp megszólaló művészek mellett ülnek, hamar rájönnek, hogy itt valami furcsa

élményben lesz részük, később a többiek is – miközben megtalálják magukat a tükörben, és végigpásztazzák a sorokat, vajon van-e ismerős a nézők között – lassan felfedezik a szanaszét ülő színészeket. A továbbiakban csak a hallott szövegre támaszkodhatunk, a figyelem fenntartásának egyik lehetősége az, hogy tükörből nézve megkeressék, mikor ki hol szólal meg, illetve az egymás mellettiek vagy az egymástól igencsak távol lévők között alakulnak-e ki a hallottakból kikövetkeztethető viszonyok.

Bonyolult szövegtest a darab, szétszabdalt monológok, tétova dialóguskezdemények, álmok, érzések, félelmek felidézése, néha-néha az ötödik-hatodik sor táján ülő pár (Rezes Judit és Takátsy Péter) a testével „beszél”: ülökoreográfiát mutat be. Ezt a sok-sok töredéket egyetlen vallomás fogja össze: a Töröcsik Mari által csodálatos egyszerűen, mégis elképesztő intenzitással elmondott visszaemlékezés csaknem teljes sorsot körvonalaz.

Mi ez az egész? Színház? Vagy élő rádiójáték? Mik vagyunk mi, nézők? Még nézők vagy már közreműködők? A színészek közvetlenül nem szólítják meg a mellettük ülőket, de nem is szigetelődnek el tőlük, a nézők meg rövid idő alatt kiismerik a játékszabályokat, beazonosítják a szereplőket, s a forma érdektelenné válik. De a szöveg sem köti le eléggé figyelmünket, van, aki mint egy rejtvényfeladványt próbálja összerakni az információcserepek, hátha kiad egy egészet, mások egy-egy impresszív részletre a maguk életéből kezdenek asszociálni, és sokan egyszerűen feladják, unatkoznak, s azt latolgatják, vajon a fényárban úszó nézőtérrel a közönségnek a tükör által teremtett teljes nyilvánossága előtt elhagyják-e a termet vagy sem. Vannak, akik kimennek.

Tipikus posztmodern gesztus a szöveg is, az előadás is, ami természetesen igencsak megosztja a nézőket.

Kazamaták

Papp András és Térey János darabja, illetve Gothár Péter rendezése is alaposan megosztja a közönséget. Az alkotók olyan témát dolgoztak fel, amelynek megítélése önmagában is igen ellentmondásos, ez pedig az 1956. október 30-án lezajlott Köztársaság téri ostrom. Ez a nap a forradalom történetének fekete napja. Elterjedt a hír: a Köztársaság téri párt ház, illetve a tér alatt húzóódó pincerendszerben emberek sokaságát tartják fogságban. Rövid idő alatt több száz fegyveres és nem fegyveres, a Corvin közben és a Baross téren harcoló forradalmár meg csupán kalandot kereső, a zavart kihasználni vágyó kétes alak gyűlt össze az Erkel Színház környékén. A párt házban meg államvédelmisnek besorozott és rendőrnek beöltöztetett kiskatonák, ávosok és civil pártmunkások készültek arra, hogy a következő órákban bármi bekövetkezhet. Mindkét oldalon a tanácstalanság, a hamis információk, a

mindebből fakadó tömegpszichózis gerjesztette az egyre konrollálhatatlabb indulatokat. A felek közötti tárgyalásnak esélye sem volt, s elszabadult a pokol.

Hogy pontosan mi történt, hogyan zajlott le az értelmetlen, egy fals hírből kibomló ostrom, mire vezetett a csőcselék elvadulása, mennyi embert kínoztak meg, végeztek ki, gyaláztak meg, s emiatt hány embert ítétek halálra vagy börtönre, a történészek aprólékos kutatómunkájának köszönhetőn ma már tudhatnánk. Mégsem tudjuk, mert a történesek vagy dicsőséges legendává, vagy az ellenforradalomra minősítés igazolásává torzultak. Negyven évig 56 lényege hivatalosan tabunak minősült, azóta ilyen-olyan politikai célok eléréséhez hivatkozási alap. A fiatalok zömének ugyanolyan érdektelen vagy felfoghatatlan történelmi esemény, mint a mohácsi csata vagy a negyvennyolcas szabadságharc.

Ilyen előzmények után Papp és Térey – megelőzve a forradalom ötvenedik évfordulójára kiírt drámapályázat nyomán várható bemutatódömpinget – jó dramaturgiai érzékkel választotta ki azt a kritikus történelmi szituációt, amely sűrítve foglalja össze 56 ellentmondásosságát, s amelyben a forradalmi helyzetet nem lehet jók és rosszak, a „pesti srácok” és az „ávós verőlegények” szembenállására egyszerűsíteni. Ebben az esetben sem makulátlan hősök és elvetemült gonoszok álltak egymással szemközt, mindkét oldalon voltak elvakultak, ártatlan áldozatok és olyanok, akik a legborzalmasabb pillanatokban is etikus emberként tudtak gondolkodni és cselekedni.

A *Kazamaták* fél nap „költői krónikája”. A cselekmény követi a történelmi dokumentumok által rögzített eseményeket, a darab mégsem dokumentumjáték. Párhuzamosan mutatja be a Köztársaság tériek készülődését, támadását, illetve a Budapesti Pártbizottság védelmének megszervezését, a sorsdöntő első lövés leadását, az ott folyó harcot, majd a két fél erőinek felörlődését, az indulatok végzetes tragédiába fordulását, a lincseléseket. Mindkét oldalon a tömeg dominál – hatvanhárom jelenetben több mint negyvenöt szereplő jelenik meg –, amely azonban konkrét személyekből tevődik össze, s közülük néhányuknak követhető egyéni sorsuk is van.

A krónikás dráma szövege – ahogy Shakespeare-nél – nagy része verses, emiatt a történesek kikerülhetetlen naturalizmusa átstilizálódik. A költészet itt egyszerre elidegenítő és felszabadító effekt, amelynek segítségével a szerzők az eseményeket egyidejűleg tudják elemelve és ráközelítve bemutatni, ugyanakkor térben és időben kitágítja a mű érvényességét, tág asszociációkat kínál, sőt, egy-egy szófordulat mai áthallásokat is megenged.

Gothár Péter – Fodor Géza dramaturg segítségével – a három felvonásos drámából egyrészes, csaknem kétórás előadásszöveget alakított ki. A beavatkozás szcenikai szempontból elkerülhetetlen volt, ám a kialakult darab annak ellenére, hogy a mű szerkezete, nyelvi gazdagsága és költészete lényegében megmaradt, jelentősen módosult, belső arányai megbomlottak. Míg a Köztár-

saság tériek inkább egységes tömegként, a pártházaiak egyénítettebb figurák csoportjaként jelennek meg. Az események krónikása, felidézője és kommentálója a forradalom alatt életét vesztett francia tudósítóról mintázott Szóvivő, akit a fehér nadrágkosztümös Rezes Judit játszik. A színésznő iróniát és pártoszt, játékoságot és tényyszerűséget elegyítő, személyes hangú, hiteles alakítása nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a darab nem hull szét epizódokra.

Gothár tervezte a stilizált díszletet is: a színpad nagyobbik felét egy körbeforgatható, libikókaszerűen mozgatható, behemót fémketrec foglalja el, ez jelképezi a pártházat, míg a színpad beugrókkal, fém hullámlemezekkel tagolt jobb oldala a felkelők térfele. Kovács Andrea a szereplőket korhű ruhákba öltöztette.

A darab alcíme, illetve műfaji megjelölése: Játék forradalommal és ellenforradalommal, ennek szellemében a rendező sem a mű dokumentalizmusát, hanem a játékoságot tette hangsúlyossá, a színház színház voltát emelte ki. Költői, groteszk és naturalista rétegek úsznak át egymásba, sűrűsödnek össze egy-egy pillanatban. A komplex ábrázolás találó példája az az epizód, amelyben Elek Ferenc mint felderítő repülőgép a nézőteret átszelve landol a színpadon, majd egy óriás nagyítóüveget arca elé tartva a tévedésből a felkelőket támogató tankot jeleníti meg.

A csaknem teljes társulatot színészhallgatókkal és vendégekkel kellett kiegészíteni. A produkciót meghatározó kiegyenlített és pontos együttes teljesítmény megszületéséhez kisebb-nagyobb szerepében mindenki egyformán hozzájárult. A dramaturgiai beavatkozás és a szereposztás következtében e töredékes szerkezetű előadásban a pártházaiakat játékosoknak árnyaltabb figuraábrázolásra van lehetőségük, mint a felkelőket alakítóknak. Ez – a darabbal ellentétben, amelyben mindkét oldalnak egyformán van igazsága és vétsége – némileg elbillenti a belső erőviszonyokat, ami a nézői befogadásra is kihat.

Míg a pártbizottság spanyol háborút megjárt titkárának szerepében Lengyel Ferenc, az ÁVH-s ezredes alakjában Nagy Ervin, a kettejük szeretőjét játszó Bertalan Ágnes, az odavezényelt katonai egység parancsnokaként Máté Gábor, a végig kitartó Várkonyi hadnagyként Keresztes Tamás összetett egyéniségeket teremt, a forradalmárok közül erre kevesebbeknek van módjuk, s ha lenne is, a rendező ezek érzékletes kibontására mintha kevesebb súlyt fektetett volna. Mégis emlékezetes Szirtes Ági nagyszájú asszonya, vagy Fekete Ernő Szigetije, aki nemcsak övéit, de az életveszélybe kerülő „ellenséget” is kimenekíti a zűrzavarból. Gyengíti az előadás igazságát, hogy a felkelők helyzeteszülte vezérének, Nikkelnek a darabvégi felismerése, miszerint mindannak, ami akkor és ott történt, meghatározza az egész forradalom későbbi megítélését, nem elég hangsúlyos. S ez nem elsősorban Kocsis Gergely alakításán múlik.

Kritikai megjegyzéseim ellenére a *Kazamatákat* az évad legfontosabb bemutatójának tartom. S nemcsak színházi szempontból.

Színház és haza

Az 51. Sterija Játékokról

Mivel kell szembenéznie annak, aki több év kihagyás után, afféle tékozló fiúként, tér vissza a térség annak ellenére továbbra is legjelentősebb színházi fesztiváljához, hogy már az ország sem az (aszalódik, mint ősszel a valjevói szilva), ami volt, amikor a Sterija Játékokat kitalálták, ez pont ötven évvel ezelőtt történt, s évtizedeken át életben tartották? Az evidens, hogy kevesebb színház lévén igencsak megcsappant a választási lehetőség, és ezzel együtt a lehető színvonal is. Ugyanis a térség földrajzi jellegű zsugorodása egyenes arányban van a színházi minőség szintjének csökkenésével. Ha felidézzük a hazai drámák legjobb előadásait egybegyűjtő Sterija Játékok több évtizedét, az is eszünkbe juthat, hogy bizony, néhány belgrádi és egy-két vajdasági színházat leszámítva, egy-egy szűkebb szerbiai társulat csak nagy ritkán kapott meghívást. Most viszont elsősorban ezek műsorából kell(ene) összeállítani a fesztiváli programot. (De ezúttal csak a fővárosi színházaknak és a zombori társulatnak volt helye a műsorban!) És ezen lényegesen az sem változtat, hogy néhány éve a külföldi színházak előadásai is a versenyműsor teljes jogú résztvevői lehetnek, feltéve, ha szerb (vagy szerbiai) szerző művét vitték színre, ami ugyancsak szűkítést jelent az egykori szlovén, horvát, macedón, boszniai kínálathoz képest. Vagyis: ezzel a megengedő gesztussal csak némileg lehet enyhíteni a rendezvényt óhatatlanul is fenyegető, sőt, sújtó színvonalcsökkenésen, ami az idén nagyon is szembetűnő volt, kivált annak, aki szinte egy évtizednyi kihagyás után látta a műsorba válogatott előadásokat. Hogy ez a vélemény nem alaptalan, azt maga a szelektor, Ivan Medenica is elismeri, amikor arról ír, hogy az előadások művészi színvonala, sajnos, tükrözi azt az általános véleményt, mely szerint hazai dráma tekintetében az elmúlt évad a gyengébbek közé sorolható. (Hozzátenném, a látott előadások szerint ezekkel is hasonló a helyzet.)

82 A fentiek tudatában érthető, hogy az előadások kritikai megítélésével párhuzamosan, vagy talán még inkább, fontosabb a rendezvénnel, mint az

előadásokkal foglalkozni. Jellegrével, mai helyével és szerepével a szerbiai színházi életben, illetve az idei műsor általános jó és rossz vonatkozásaival, s ezzel összefüggésben kell, érdemes az egyes drámákról és előadásaikról kritikát mondani.

Hogy a Sterija Játékok felelősei, elsősorban a szelektor, aki egyben az intézmény művészeti vezetője is, keresték annak lehetőségét, hogy az idei műsor minél érdekesebb, jobb – színvonalasabb legyen, az többek között abból is látható, hogy három évfordulóhoz is kötni próbálták a versenyprogramba sorolt drámákat. Keresték azokat az alkalmakat, amelyek által a fesztivált vonzóbbá lehetne tenni. Sajnos, igyekezetük nem sok eredménnyel járt. Szép és dicséretes, hogy nem feledkeztek meg a fesztivál névadója, Jovan Sterija Popović születésének 150., halálának 100. évfordulójáról, amire a megnyitóbeszédet tartó dráma- és regényíró Ljubomir Simović is rájátszott, amikor emlékeztette a jelenlevőket Sterija azon figyelmeztetésére, hogy ideje lenne változtatni a szerbek értékrendszerén, ne ősi és hősi, hanem korszerű és civilizáltabb szempontok szerint gondolkodjanak és éljenek (hogy ebben mennyi volt az aktuális szándékú célzás, azt mindenkinek magának kellett – volna – felmérnie!). Illetve, hogy a mai közélet hasonlóan tengernyi hazugsággal, csalással, álhazafiasággal, becstelen nyereszkeskedéssel teli, mint volt akkor, amikor Sterija korát bíráló vígjátékait írta. De sem a zomboriak *Füllentő és hazugja*, sem pedig fesztiváli ősbemutatónak szánt, a díjazottak tiszteletére színre vitt Sterija-mű (*Simeon, a lelenc*) átiratának előadása nem reprezentatív, nem fesztiválra érdemes produkció. Ugyanez mondható el Miloš Crnjanski *Tesla* című művéről és ennek előadásáról. Különbö is kérdéses, hogy Nikola Tesla születési centenáriumának lenne színházi indokoltsága, még ha a nagy tudósnak a korszerű (színházi) világításhoz van is némi köze. A harmadik évforduló a Sterija Játékok fél évszázaddal ezelőtti indulása, ami bár jelentős dátum, a 2006. évi fesztiválhoz nem sok köze lehet. Illetve: lehetne, ha a műsor a fesztivál szó alapjelentése értelmében valóban a színház és a drámaírás ünnepe lett volna, amihez, sajnos, az új drámák és ezek megjelenítései sem voltak méltóak.

A hat estére méretezett versenyműsorban három új dráma kapott helyet: Biljana Sribljanović *Szöcskék* című nemzedéki összeférhetlenséget tematizáló jelenetsora (egy belgrádi és egy zágrábi színház is játszotta), Filip Vujošević *Half-life* című, fiatalokról szóló sztorija és Nebojša Romčević értelmiségfricskázó bohózata, a *Paradox*. Nemcsak szám szerint, hanem színvonal tekintetében is nagyon szerény kínálat.

A *Szöcskék* vitathatatlanul jó és becsületos szándékú színpadi dolgozat, vagy inkább drámapiszkozat az idős és a fiatal nemzedékek, apák és fiúk, anyák és lányok, menyek és apósok, idős férfiak és fiatal nők közötti, zömmel családon belüli érzelmi töltetű konfliktusokról. Pontosabban a fiatalok tole-

rancia- és megértéshiányáról. A mindennapi élet legmindennapibb összeütközéseiből szerkesztett jelenetsor (az immár nemzetközi hírnevű író jellegzetes műfaja) inkább helyzeteit tekintve életszerű, mint drámai beszédmódja szerint. Túl közhelyes, s ettől igazán játszhatatlan, kivált a fiatalok szerepeit tekintve. Az ő viselkedésüket nem sikerült az íróknak kellően motiválni, nem elég annyi, hogy idegesek, elrontották az életüket, hiányoznak a drámai okok. Az, ami az idősek esetében sokkal kevésbé lényeges, ők ugyanis áldozatok, még ha nem ártatlanok, nem is büntelenek. Az ő kiszolgáltatottságuk, függőségük eleve adott léthelyzet, a magánytól menekülő, a haláltól, az elmúlástól féltő férfiak és nők létállapota mélyen emberi, s mint ilyen, hitelesebben megjeleníthető. Annak alapján, hogy a szereplők lényegében két táborba sorolhatók, azok közé, akik megértésre vágnak, s azok közé, akik képtelenek ezt tanúsítani, Biljana Srbljanović nem osztja őket angyalokra és ördögökre. Senki sem hibátlan. Ennek ellenére a kissé talányos című drámai vázlat (semmiképpen sem bonyolult szerkezet, ahogy a szelektor véli!) önvizsgálatra indít, provokál. Jászható, nézhető szöveg, de nem nagy dobás, legalábbis nem olyan nagy, ahogy a szerb és horvát kritika gondolja.

A műsorban a pályakezdő drámaírókat Filip Vujošević képviseli, aki korához illően fiatalokról ír. Annak ellenére, hogy helyileg Belgrád egyik ismert pontjához kötődik, a miloševići öntetszelgő, önámító, megalomán elképzelésről árulkodó földalatti metróállomáshoz, melyből nem indul, s melybe nem érkezik egyetlen szerelvénnyel se, nyilván nem is fog, s amely részben üzletközpont, részben pedig bandába verődő fiatalok tanyája. Köztük annak a néhány fiatalnak is, akiknek az életét a darab címéül választott Half-life néven ismert komputerjáték tölti ki. Egyetlen céljuk bekerülni a csapatba, részt venni a játékban, s természetesen győzni. Gyerekes életcél, aminek igazi tétje, értelme nincs. Egy alig-élet (a cím így is értelmezhető!) pótcselekménye, de éppen úgy alkalom az önbecsülés kivívására, mint a bandán belüli alá- és fölérendelő kapcsolatok, barátságok, szerelmek kialakulására. Ifjúságszociológiai láttelel, amely drámaként tele van kezdőre valló üresjáratokkal, kidolgozatlan jelenetekkel. Kevésbé drámaként, inkább a fiatalság egy perspektíva nélküli részét ábrázoló írói szándékként érdemel figyelmet. Ennek ellenére van helye mind a színházi, mind pedig a fesztiváli műsorban. Vujošević szereplői egyaránt a hazai anyagi és szellemi nyomor meg a mindent elárasztó globalizáció áldozatai. Jelképes az előadásnak az a jelenete, melyben a banda legfiatalabb lány tagja, miközben egy éjjel a földalatti folyosókon bolyong, színes szappanhab-buborékokat fúj a magasba. Ők is ilyen buborékok a metrókat ígérő, de ennek megvalósítására képtelen társadalom és országvezetés illúziókat eregető szalmaszálán.

Szerény ismereteim szerint a görög paradox szótári értelmezése: „1. önmagának látszólag ellentmondó, 2. különös, szokatlan furcsa”. Hogy Nebojša Romčević miért választotta komédiája címének ezt a fogalmat, nem tudnám

megmondani. A fesztivál szelektora szerint a mű a kilencvenes évek szerb értelmiségének erkölcsi és intellektuális eróziójáról szól. Az író szerint a szerb társadalomnak ez a rétege a legnyomorultabb, nincs komoly tudása, nincs erkölcsi tartása, nincs meghatározó szerepe a társadalomban. Ha eltűnne, mondta neki egy sofőr ismerőse, egy év múlva senki sem venné észre, hogy nincsenek. Szerinte tehát ellentét az értelmiség lényegi és valós funkciója között van, amiért nem a társadalom, hanem az értelmiség okolható. Nyilván sok igazság van ebben a szomorú felismerésben, de a társadalom felelősségét mégsem háríthatjuk át az értelmiségre, hiszen nagyrészt a társadalom „érdeme”, hogy ilyen értelmisége van, amilyenek Romčević darabjának szereplői. Gyáva, visszahúzódozó, önpusztító, igazi értelmiségi tartás és erő nélküli. Súlyos vádak, amelyeket azonban a darab drámaként se nem támaszt alá, se nem motivál. Az egyik kritikus azért lelkesedik, mert a főszereplő nő, aki állandóan olvas, szüntelenül keresi az olvasásra alkalmas helyet, pozíciót, de nem találja, s ez akár jelképesnek is érthető. Érthető, de ahhoz, amit szándéka szerint az író mondani kívánt, túl naiv megoldás. A szelektor szerint a paradox nem is az értelmiség magatartásában keresendő, hanem a rendező Egon Savin műfajválasztásában. Nevezetesen, hogy bulvárvígjátékként vitte színre ezt a súlyos társadalmi problémát. Valóban. Csakhogy ez a bulvárstílus túlságosan is balkáni, ordenaré, túlerőltetett, tehát semmiképpen sem nevetet, inkább elszomorít, mert a ripacskodás a színházban mindig elszomorító látvány. (Szegény színészek!) Számomra az igazi paradoxon a neveltető szándék és az ennek ellentmondó silány, sőt ócska színpadi poének közötti disharmóniában keresendő. Tény, hogy minden és mindenki más, mint aminek véljük. Hogy a könyvekkel teli szoba csak kulissza (ezt a színpadkép erősen hangsúlyozza), hogy a kellemes szoba falai ferdék, hogy a népszerű énekesnő, ha kibújik látványos szereléséből, csak egy kis szürke veréb stb. Ez evidens, de csak jelzésértékű, az igazi tartalmat, az önmagának ellentmondó értelmiségi gondolkodást, életet nem fejezi ki.

Ha az előző két szöveg színpadravitele, minden hibájuk ellenére, indokolt, Romčević darabjáról ez, kivált ebben a műkedvelő szinten ripacskodó zombori megjelenítésben, már nem mondható el. Általában jellemző a versenyműsor előadásaira, hogy a rendezők is és a színészek is (el)használt színpadi klisékből építkeznek, s következőképpen szürke, egyhangú, nemegyszer unalmas előadások születnek. Néhány héttel a fesztivál után, amikor ez az írás készül, szinte nincs színész, akinek alakítása maradandó, felidézendő és -idézhető emléket hagyott volna bennem, holott a szerb és horvát színjátzás nagy öregjei (Pero Kvrđić, Rade Marković, Nikola Simić, Miodrag Radovanović, Renata Ulmaski Božidar Boban stb.), a középgenerációk sztárszínészei (Voja Brajović, Boris Isaković, Svetozar Cvetković stb.) és ígéretes fiatalok léptek fel.

*

Ha az idei fesztiváli versenyműsort a nagy igyekezet (1. három évforduló!) ellenére sem jellemezte határozott, akár szalagcímmel is kifejezhető koncepció azonfelül, ami a rendezvény létrehozása óta, fél évszázada alaptendenciának számít: új drámák színrevitele, és klasszikusnak tekintett hazai művek korszerű interpretálása (ennek a követelménynek formálisan az idei rendezvény is eleget tett, nem vitás, csak a színvonal volt problematikus, akkor a Körök címet viselő kísérő, ún. off-műsor előadásait éppen a határozott koncepció egységesítette. Az öt előadás (két magyarországi, egy-egy szlovákiai, szlovén és hazai) mindegyik témája nagyon direkt formában vagy áttételesen a haza, a nemzet és a hozzá való viszony volt. Tematikailag lényegében ehhez kötődött az a nemzetközi kritikuskonferencia is, amelynek résztvevői a nemzeti színházakkal és a nemzeti színjátszással kapcsolatos, napjainkban felmerül(het)ő gondolataikat fogalmazták meg, véleményüket fejtették ki. De ahhoz sem kell túl nagy fantázia, hogy mind a Körök című előadástömböt, mind pedig a kritikusszimpoziumot közelebbi kapcsolatba hozzuk a fesztivál névadójával, Sterija Popovičtyal, akinek talán legismertebb, de aktualitás tekintetében több mint egy évszázada elvülhetetlenül időszzerű satírája (*Hazafiak/Rodoljupci*) éppen a hazával kereskedő hazaffyokról, álpatriótákról szól. S nemcsak tematikailag, hanem Sterija vígjátéka a viszonyulás alaphangja tekintetében is kötődik a Körökbe választott előadásokhoz.

A két magyarországi produkció közül csak a *Feketeország*ot volt módomban látni (a Pintér Béla Társulata előadta *Parasztoperát* nem), amely nem kis adag iróniával szól a (magyar)hazáról. Mind a közönség, mind pedig a kritika elismeréssel fogadta az előadást. A közönség remekül szórakozott, „vette a lapot”, a groteszk, olykor szándékosan túlspannolt kabaré hagyományt idéző etűdöket megtapsolta, nevetett az ismert élethelyzeteken. Kérdés viszont, hogy mennyire tudott azonosulni a látottakkal/hallottakkal, vajon csak egy másik országra, egy másik népre vonatkozó epizódokként fogadta a sajtóhírek és SMS-üzenetek alapján improvizált jelenetsort, amely nem kis döbbenetet kiváltó epizóddal indul (egy szép hölgy leszopja a klarinétot, hogy utána megszólaljon az Örömóda, és kezdődjék mindaz, ami mindent okozhat, csak éppen örömet nem) a szegénységet, a butaságot, a nacionalizmust, az önpusztítást stb. tematizáló magánszámokból, némajátékból, néhány szereplős jelenetből épített társadalomkritikai pamflet, melynek címét is és szemléletét is Babits Mihály *Fekete ország* című verséből kölcsönözték: „Fekete országot álmodtam én, / ahol minden fekete volt, / minden fekete, de nem csak kívül: / csontig, velőig fekete, / fekete, / fekete, fekete, fekete...” S ezt, akárha egy önvédő, -igazoló fintorként egy óvodai zárőnnepség keretében, az egyik kritikus szerint „elméretezett gyerekszobá”-ban adják elő a kiváló színészek.

De hogy az itteni előadáshoz kössem a Schilling Árpád rendezte *Feketeország* című, közérzetet leleplező és közérzeti görcsoldónak szánt előadást: vajon közönségünk egy talán még feketébb országban gondolt-e arra, hogy

itt is, rólunk is készülhetne egy ilyen tükörbe néző előadás. Mert készülhetne. S akkor azt is ilyen lelkesedéssel fogadnánk, vagy beledöngölne végre bennünket, mint országot, abba a fekete földbe?

A *Feketeország*hoz hasonló kegyetlen bíráló jellemzi az osztrák, elsősorban a bécsi társadalom konok kritikáját, Thomas Bernhardot, akinek a belgrádi Atelje 212 által (rendező: Dejan Mijač) színre vitt művét annak idején hatalmas botrány, majd lelkes fogadtatás kísérte. Leszámolás ez az osztrák mentalitással, amely 1938-ban behódolt Hitlernek, s amit Bernhard az értelmiségi lét eróziójának kezdeteként élt át, összekötve ezt a csatlakozást kísérő zsidóüldözéssel.

Ahogy a Krétakör Színház előadása után felmerült, úgy a hasonlóan kiváló belgrádi előadás is felvetheti a gondolatot: mit látott, mit tud a közönségünk magára vonatkoztatni MOST és ITT? Amikor és ahol hasonlóképpen nem ismeretlenek a fasisztoid megnyilvánulások. Gondolt-e egyetlen pillanatban arra, hogy hová vezet(het), ha egy hangadó, fölöttébb hangos és agresszív tömeg szavára hallgat(unk)? Hogy az előadás direktben nem ilyen szándékkal készült, ahogy a rendező nyilatkozta, őt nem ideológiai, hanem morális indítékok vezérelték, amikor a mű színpadra állítására vállalkozott, az nem lehet vitás, mivel a művészet, még ha politizál is, ezt nem a vezércikkek szintjén teszi, kell tennie. De a nézőben, szembesülve Bernhard drámájával, felmerülhet a magunkra valló vonatkoztatás gondolata is, amit az előadás, közvetlenül, tagadhatatlanul indukál.

A belgrádiak előadásához köthető a pozsonyiaké, nemcsak azért, mert ebben is szó esik a holokausztról, inkább, mert egy másik nemzeti nacionalizmust idéz meg. Míg az osztrák író a rá jellemző kegyetlen iróniával viszonyul a nacionalizmus, úgy látszik, sohasem elévülő problémájához, addig a pozsonyi előadás írója és rendezője, Rastislav Ballek, más utat választott. Egy kiváló színészre, Marián Labudára bízott óriás méretű monológban mintegy önvallomásként idézi meg a szerzetesből a háborús Szlovákia zsidóüldöző elnökévé lett Jozef Tiso életútját. Ebben az esetben a bernhardi iróniát a felfokozott pátosz helyettesíti. Ha választani kellene, inkább az előbbi mellett voksolnék, az érthetőbb, elgondolkodtatóbb és hatásosabb is lehet, mint felsrófolt pátosz, amely az éretlen nézőt könnyen félrevezetheti.

Hogy a hazával foglalkozó előadások köre teljes legyen, az idézett fesztiváli off-előadások mellett, melyek közül a *Feketeország* a hazáját nem lelő, a *Hősök tere* és a *Tiso* pedig a hazáját elvesztő nemzetről szól, nem hagyható említetlenül a szlovének *Időközben* című előadása, melynek szereplői, a koncentrátorokat túléltek, hazafelé tartó végtelen utazás során bizonyosodnak meg, hogy haza – nincs. Örökre elveszett.

Ahogy nincs, nem lehet a fogalom XIX. századi értelmében nemzeti színház sem. Csak színház van. S amint alkalmunk volt látni: nagyon jó és nagyon rossz színház van.

INFANT kánikulában

2006. június 26., hétfő

Nagy izgalommal loholok a buszállomás felé. Belépőm még nincs. Remélem, semmi gond nem lesz. Kicsit félek, számomra valami új dologba mártom magam. Megérkezek a Szerb Nemzeti Színház bejárata elé. Meglepően kevesen vagyunk. Biztos jó helyen járok? Kettes-hármas csoportokban állnak az emberek, szétszóródva.

Besétálunk a színház kamaratermébe, ahol angolul kommunikáló olaszok fogadnak bennünket. A bejáratnál óriás fülhallgatókat nyomnak szívélyesen a kezünkbe.

Terített asztalok között foglalunk helyet, s abban a reményben, hogy a fejünkön izzó fülhallgatóból megszólal a fordító (ugyanis az olasz Cantieri Teatrari Koreja előadását várjuk), az előttünk álló papírt érintetlenül az asztalon hagyjuk.

Még csak zenét hallunk, de egyszer csak megjelenik előttünk egy elegáns olasz nő, aki dallamos olaszszággal monológot mond. Egy árva kukkot sem értek. Kiderül, hogy a fülhallgató csak erősíti a nő hangját, s kénytelen vagyok az élem tett szövegbe mélyedni. Állandóan elveszítem a sorokat, s a szomszédaimat fürkészem. Egy-két nemzetközi szóból megértem, hogy kóstolgatnunk kell az előttünk álló ételeket. Nekiesek valami sárga mártásba forgatott hálnak, de az első falat után fintorogva eltolom magamtól. A színésznő tájékoztat bennünket arról, hogy olasz specialitásokkal ismerkedünk. Az elkészítésük módját is megtudhatjuk. Nem hiszem, hogy megpróbálkozom az elkészítésükkel: 1. nem vagyok túl otthonos a konyhában, 2. nem túl ízletesek az ételek. Talán még a puszedli a legkönnyebben emészthető, amit ők africaninak neveznek. Hagyma és szárított paradicsom is leledzik előttünk, ezeket inkább kihagyom. Nem árt egy kis fogyókúra.

Az előadás címe: Il Pasto della Tarantola, azaz A tarantula étkezése. Egy lány fekszik ájultan előttünk, a tarantula csípésétől álétan. A népi hiedelem szerint csak a tánc gyógyíthatja meg. Még nem nagyon értjük, mi a tarantula étkezése és a tánc közti összefüggés. Csodálatos olasz dallamokat hallunk, s a beteg lány meggyógyul. A fejünkre erősített fülhallgató alatt egyre jobban izzad a fejünk. Kibírjuk. A lány meggyógyult, minket pedig finom savanykás borral kínálnak. Kár, hogy csak kétkortynyival.

2006. június 27., kedd

Rengeteg fiatal tódul be a terembe, papírt, ceruzát, fényképezőgépet szorongatnak. Ma este a belgrádi drámai színtársulat Gameplay című előadását láthatjuk, ha el nem olvadunk. Nem hűlt le a levegő, a hátsó kisteremben tolongunk, úszunk a saját izzadságunkban – és a másokéban. A szervezők óriási kartondobozokkal loholnak utánunk, és készségesen osztogatják a vizesflakonokat. Az ájulás kerülget bennünket. Végre leülünk, s húsz perc várakozás után megjelenik egy férfi két mikrofonnal a kezében. Ezután még húsz percet várunk, mire ezeket fölállítja. Besétál a színpadra egy férfi és egy nő, öt percig farkasszemet néznek velünk, majd kimennek. Most már végképp nem értjük, mi történik.

Oké, visszajöttek. A férfi, Marko Milić balettruhácskában, a lány, Dalija Acin pedig Batman, Robin és Zorro ruhájára egyszerre emlékeztető göncben tetszeleg előttünk. Ebben az előadásban minden van: rendes ének, fals ének, balett, céltalan rohangálás, csúszkálás a földön. Ja, és a falnak való folytonos nekirohanás, nekiütődés és visszapattanás. Alternatív? Kísérleti? Minden benne van. Csak a lényegét nem értjük. A fülünk már becsendült, a szemüvegesek szemüvege bepárásodott, de türelmesen bámuljuk a szenvedő párt. A zenei effektusok, dallamok rettentően zűrösek, de a kínálat gazdag. Hallhatunk klasszikus, metál, pop és még megannyi irányzatot képviselő zenét. Teljes a káosz. Az egyik pillanatban kialszanak a fények. Percekig a sötétben kuporgunk, s a vizesflakonok után matatunk.

A következő lámpagyújtáskor nemcsak szó szerint ér a megvilágosodás, hanem kezdek bizonyos dolgokat megérteni. A fiú magára marad, a lány elhagyta őt, s a benne tátongó űrt ismét egy sorozat mozdulattal próbálja bemutatni. Az az igazság, hogy az előadás magvára csak akkor jöttem rá, amikor hazafelé utazva (Temerinig kb. 40 perc, volt időm) áttanulmányoztam a fesztivál műsorfűzetét. Ebből kiderült, hogy a gameplay olyan játék, amit saját magunkkal játszunk, a saját testünk ellen, s mindezt azért, hogy valaki mássá lehessünk. A műsorfűzet szerint az előadásban azt mutatták be, hogy az ember soha sincs teljesen megelégedve, s állandó megpróbáltatásoknak teszi ki magát, hogy mássá legyen. A produkció arra hív fel, hogy ne fogadjuk el magunkat olyanak, amilyenek vagyunk, hiszen biztos, hogy jobbak is lehetnénk.

Ennyi elég is a műsorfüzetből való idézésből. Megjegyzem, inkább tett voltam volna, ha mindegyik magamtól jöttem volna rá még előadás közben.

Ez a stílus nem áll túl közel hozzám. Lehet, hogy konzervatív vagyok?! Á, nem hiszem, csak próbálok mindennek megtalálni az értelmét.

2006. június 28., szerda

Ma már jobbkedvűen rohanok a buszra. A remény nem veszett el. Hátha látok, hallok valami izgalmasat. Már ötödik napja zajlik az INFANT, az Alternatív és Kísérleti Színházak 12. Nemzetközi Fesztiválja. Sajnos (vagy nem?) lemaradtam az első két nap esti előadásairól.

Szóval ismét este nyolc óra, és a Szerb Nemzeti Színház kamaraterme. Kíváncsi vagyok. Mindig az vagyok. Ma este Tanja Ostojic performance-át nézem meg, amely a Lehetetlen integráció címet viseli. Kicsit kellemetlen, hogy egyetlen ismerős arcot sem látok.

Lustán csoszogunk a bejárat felé. Nem látom, mi történik elől, de valami lassítja a terembe való beáramlásunkat. Végre én is odajutok a bejáratához. Most már értem. Ujjlenyomatot vesznek tőlünk (ez persze a performance része). Különböző színek közül válogathatunk, annak alapján, hogy férfiak, nők, vagy esetleg földönkívüli lények vagyunk-e. Miközben a rózsaszín festéket vakargatom kitarotán az ujjamról, megfigyelem, hogy feltűnően sokan jelezték földönkívüliségüket.

A terem közepén ül Tanja Ostojic, katonazubbonyból készült vászonba burkolózva. Saját élményeiről mesél. Rettentően izgalmas. Tanja nem tudta megszerezni a német állampolgárságot, ezért úgy döntött, hogy föltesz az internetre egy képet magáról. Teljesen pucér, kopaszra nyírt lány mered ránk a fotóról, a kép pedig azt a kísérőszöveget kapta, hogy német állampolgárságú férjet keres, aki által ő is letelepedhet az országban.

Számtalan különböző ajánlatot kapott (persze a férfiak is mellékeltek sokatmondó/mutató fotókat), s végül úgy döntött, egy szimpatikus szőke pasashoz megy férjhez.

Tanja hol a katonazubbonyban szól hozzánk, ami elmondása szerint az iszlámot, a terrorizmust jelképezi, hol pedig piros ruhában és piros álarcban mesél, ami a kommunizmust idézi meg. Németországi letelepedése után az ország különböző pontjain mutatta be performance-ait, s más európai országokban is.

Legtöbbet a migráció kérdéseivel foglalkozik, s mindezt a nő szemszögéből teszi. A politika és a művészet harmóniáját próbálja létrehozni.

Kellemesen meglepődtem, nem gondoltam (elég, ha csak az előző két nap előadásaira visszagondolok), hogy az INFANT-on ilyen produkcióval találkozom. Elégedetten és fáradtan vonszoló magam a buszállomásra. Igaz, tíztől van még egy előadás, de azt már nincs erőm végignézni. Remélem, lesz ülőhely a buszban. Mindenesetre veszek ásványvizet.

2006. június 29., csütörtök

Végre sikerült kialudnom magam. A napozással egybekötött többórás olvasás után az esti lehülés igazán jólesik. Bár a buszban még ragacsosan zötykölődöttünk, a színházba lépve már egészen kellemesen érzem magam. Végre találkozom ismerősökkel is, pedig már teljesen hozzászoktam az elmúlt napokban a magányhoz. Tíz perc múlva kezdődik az előadás, addig elcsevegünk egy-két cigi mellett.

Zágrábiak. A Teatar Exit az Egománia című előadással vendégeskedik. Ellentétben a Gameplayjel, itt nem kellett sokat várakoznunk. A két horvát színész hamarosan megjelent. Most körülbelül a tévés Teleshopra emlékeztető szöveggel próbálnak bennünket meggyőzni arról, hogyan is érhetjük el azt, hogy sikeres Ego Korporációt vezessünk, minél sikeresebb üzletemberek legyünk. Minden ember a Földön egy-egy Ego Korporáció vezetője. Testünk és lelkünk irányításáról egyaránt szó van. Ha sikeresen vezetjük cégünket, egyre nő a profitunk, a nyereségünk. A bevétel növekedését grafikonokkal, táblázatokkal mutatják. Egyre komikusabbá válik a dolog, a szomszédom már szinte rajtam fekvé hahotázik. Én is ki-kidőlök a székből, de igyekszem tartani magam. Hogy van ennyi energia bennük? Azt hiszem, most már kezdünk valamennyien magunkra ismerni a bemutatott szituációkból.

Most összevetik a Lúzer Ego Korporációt a Sikeres Ego Korporációval. Egy bevásárlóközpont pénztáránál állunk, mögöttünk még 252 ember, felfedezzük, hogy elfelejtettünk sajtot venni. A Lúzer Ego Korporáció visszamegy a sajtospolchoz, elveszi a kívánt márványsajtot, majd beáll a 252 vásárló mögé. Viszont aki Sikeres Ego Korporációt vezet, nem áll ki a sorból, hanem belenyúl a mögötte álló öregasszony kosarába, kiveszi a sajtot, és máris megvan oldva az ügy.

Még számtalan ilyen példát sorolnak, nem győzöm megjegyezni ezeket. Az előadás a nyereséget hangsúlyozza, ami halhatatlanná tesz bennünket.

Lassan a produkció vége felé járunk, rekeszizmaink, arcizmaink már görcsben vannak, de azért a jóból sohasem elég, még játszhatnak bár egy fél órásukat. Még egy utolsó dalt elénekelnék nekünk. Persze arról szól, milyen sikeres is vagyok én (ebben az esetben a színész), és hogy te is lehetnél olyan szép, vidám és jó, mint én. Vége. A mosoly továbbra is az arcunkon ül! Érdekes, úgy látom, mintha mindenki emelt fővel, magabiztosan távozna a tereméből. Vagy csak én?

2006. június 30., péntek

Ismét hazai előadás. Belgrádiak. Nem arról volt szó, hogy nemzetközi fesztiválra jövök? Nagyterem, ez jó jel. A díszlet már kevésbé vonzó, kifeszített szárítókötél, rajta mindenféle alsónemű. Mi lehet ez? A produkció címe nem sok előrejelzést ad, Jesen... ili kako izgledam?, azaz Ősz... vagyis hogy festek?

A koreográfia mondjuk tetszik, de minek ide ez az ordító pasi?

Három táncoslány bemutatja, milyen a nők „kinkeserves” élete. Nagy része bizonyára igaz, pl. a nő állandóan a férje körül ugrál, mos, főz, takarít rá, viszont ezt kényszerként mutatják be. A nő szerintem vagy ragaszkodik és szereti a férjét, s mindezt szívesen teszi, vagy pedig a másik opció: nem kell férjhez menni, ha ez tehernek bizonyul. Kicsit elkalandoztam. A három lány még mindig táncol. Most már a ruhájukhoz erősített kefékben. Elmennek. A pasi újból elordítja (mintha a táncból nem értenénk), hogy mit is láthatunk a következő percekben. Jönnek a lányok, immár teáskannával a fejükön. Épp hogy ezt megszemléltük, egyikük már ki is libben, s egy gumicsirkével érkezik vissza. Kötény, késfenés, sült csirke. A férfi a terített asztalnál. A nők természetesen szolgálatkészén ácsorognak körülötte.

Amikor már szinte kiábrándítónak tűnik az egész, megszólal egy gordonka. Csodálatos dallamok töltik be a termet, Ivana Grahovac gordonkaművész különös hangulatot teremt. Vajon mások is ilyen fontosnak tartják a zenét? Számomra az egész előadás talpra állt.

Holnap zárul az INFANT. Nem hiszem el, hogy ilyen gyorsan vége lett. Picit telhetetlen vagyok.

2006. július 1., szombat

Az INFANT utolsó napja. Ismét van társaságom a Szerb Nemzeti előtt, jaj de jó! Egészen világos van, még csak hét óra. Az utolsó nap ajándéka, külföldi előadást nézünk! Csak megértsem! A franciaországi Montpellier táncfesztivál résztvevői és a német Falzbauu Ludwigshafen csoport előadása.

Bevonulunk. Elkérem a szomszédomtól a papírt, amit a kezében szorongat. Fordítás. Azt mondja, neki nem kell. Irigylem. A németet még hagyján, de a franciát?! Minden elsötétül. Valamilyen népzeneire emlékeztető dallamok ütik meg a fülem. Mi ez? Képeslapokat vetítenek. Irán. Érzem, hogy tetszeni fog a téma. Minden képen egy-egy sátor. Ja, az előadás címe: A sátorvilágból küldött levél – vissza a feladóhoz. Leveleket vetítenek a vászonra. Egy Iránban élő iráni nő levelezése egy nyugati országban (talán Németországban) élő iráni nővel.

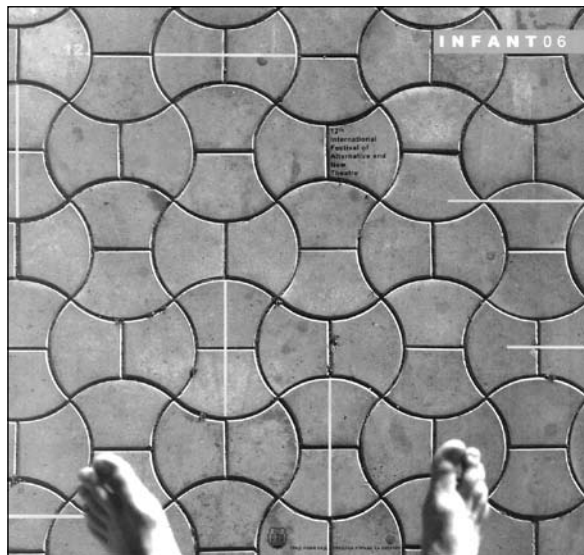
A képek eltűnnek, a színpad közepén egy sátor áll. Mindent kommentálunk a mellettem ülő ismerőssel. A sátorból lassan újabb sátrak másznak elő. Értem. Minden nő egy-egy sátor. Nagyon hatásos eszköz. A hangeffektusok ijesztően erősödnek. Angolul szólnak a közönséghez a „sátorok”. Jól van, értem.

A nők arca csak a sátor oldalán lévő piciny ablakocskán, szűnyoghálón keresztül látszik. A sátrakban élő nők forognak, kiabálnak, szabadság után sóvárognak! Újból erősödnek a recsegő hangok. Az egyik nő arról beszél, keserves hangon, hogy ő csak egy kép, a szabadság képmása. Nem tud nem

meghatni bennünket. Ismét a levelezést mutatják. Kiderül egyrészt, hogy a nők szabad fővel szeretnének élni, táncolni, énekelni, mint mások. Másrészt, hogy a Nyugaton élő nő elnyomást érez idegen földön, családjához szeretne visszatérni Iránba.

Letelt a 60 perc, a nők kibújnak sátraikból, s a közönségben ülő férfiakat szabad beszélgetésre invitálják a függöny mögé. A nők ne sértődjenek meg, mert csak a férfiak edukációja terén szeretnének valamit változtatni. Semmilyen veszély nem fenyegeti a feleségeket. 2 perc elteltével ismét megjelenik az egyik színésznő, s a hölgyeket is behívja a színpad mögé. Kíváncsi vagyok, bekukucskálok, de mégse megyek be. Kisétálok a színház épülete elé. Az ismerősöm a függöny mögött van. Várom, hátha megtudok valamit. 20.25. Nem tudok tovább várni. Átsétálok a Művelődési Központba, ahol az ünnepélyes díjátadást várjuk kb. húszan. Félórás várakozás. Kicsit csúszott a program. Valamilyen lapokat osztanak. Nekem már nem jut. Végre közlik az eredményeket: A legkedvezőbb értékelést a zágrábi Teatar Exit Egománia című előadása kapta! Mit mondjak, egyáltalán nem lep meg. A másik díjazott a Szerb Nemzeti Színház balettje, A falak nyelve (Jezik zidova), amit nem láttam. Ezenkívül még két egyenrangú díjat osztott ki a zsűri, az egyiket Tanja Ostojic Lehetetlen integráció (Nemoguća integracija) címet viselő performance-a kapta, a másik díjazott előadás pedig a ma esti A sátorvilágból küldött levél – vissza a feladóhoz című produkció. Ezt az előadást először hat iráni nő adta elő 2004-ben Teheránban. 2006 márciusában betiltották.

Ismét busz (vagy egyórás ácsorgás a buszállomáson, ha ezt elkésem) és ásványvíz.

Irodalomból (és felelősségből) elégtelen

Nézem az újságot, egyetlen napilapunkat, keddtől keddig, július 25-től augusztus elsejéig. Hiába, amit keresek, nem találom. Mert nincs. Vagy én felejtettem el olvasni, vagy ők felejtették el megírni, hogy zajlott le július 27-én az Irodalmunk napja. Vagy azok felejtették el a napot, akik ezt ősszel egy MNT-ülésen a frakció többség hatásos gépezetét bevetve, megszavaztatták, hogy a jeles napok sorában, az irodalomnak kijáró ünnep ne augusztus 20-án legyen, ahogy többen (talán nem mellékes, éppen irodalmárok!) kértük, mert ennek több évtizedes hagyománya van. Ugyanis a vajdasági írók ezen a napon, Szenteleky Kornél halálának napján, találkoztak/nak Szivácon, ahol a vajdasági irodalom Kazinczyja majd egy évtizedet élt és alkotott, s ahol az emlékére mise tartatik, koszorú kerül a sírra, s ülést tart a Szenteleky Irodalmi Napok tanácsa megbeszélendő az őszi rendezvény programját.

A politika azonban kitalálta, hogy ha minden áron Szentelekyhez kell kötni az Irodalom napját, ehhez ragaszkodnak a megátalkodott írók, akkor az ne legyen Szent Istvánkor, mert hogy a kultúra (az irodalom talán egy kicsit kultúra is, tisztelt makacs és fafejű politikus urak) összeegyeztethetetlen a nagy ünneppel. (Az ökörsütés és a kirakodóvásár nem?) S leszavaztatták az MNT újvidéki irodalmárainak javaslatát. Mert az irányított demokrácia nevében ezt (is) megtehetik.

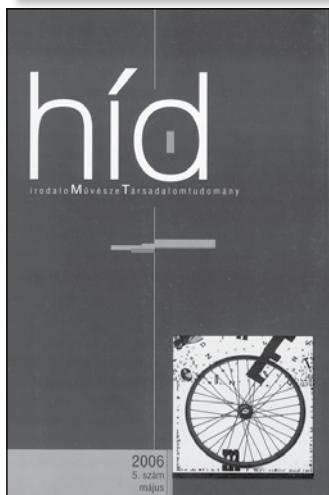
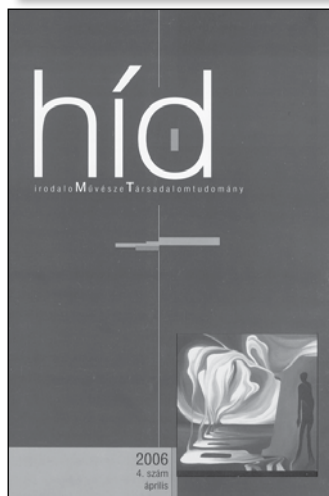
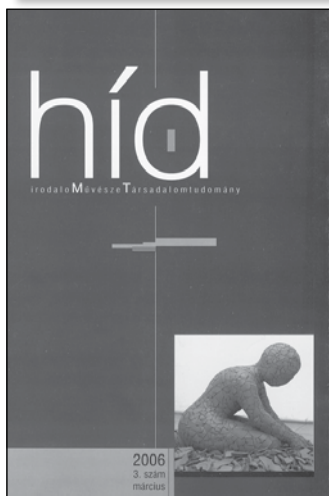
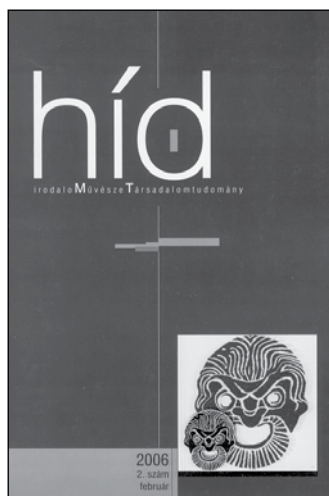
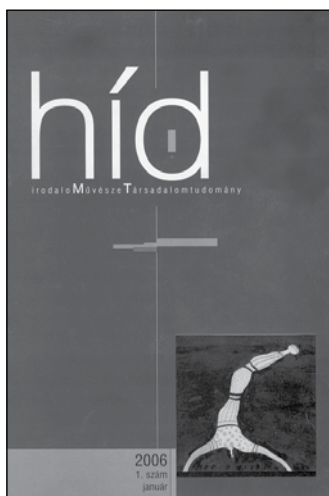
Szó ami szó, most 27-én kellett volna először méltón megünnepelni az Irodalom napját. De nyilván nem történt semmi. Az újság ugyanis nem tud(ott) róla, hogy bármilyen irodalmi rendezvény is lett volna a jeles napon. (Mert, hogy a Hét Nap júliuss 26-i számában a vajdasági magyar irodalom napja alkalmából megkérdezett négy író, „Mit ír?”, dicséretes gesztus, de ennyivel mégsem tudható le e jeles nap, az, gondolom, nem lehet vitás.) Nem hiszem, hogy ezúttal, mint annyiszor a közelmúltban, a sajtó felelőségéről lenne szó, inkább a felelősök felelőtlenségéről. Sajtónk az utóbbi másfél évben valóban pocskék, provinciális szellemi nyomor, de mégsem hiszem, hogy

ha lett volna bármilyen irodalmi rendezvény is, arról ne adott volna hírt. Kivált, mert ez nem történhetett volna a VMSZ irányítása alatt álló MNT tudta nélkül. De a tisztelt tanács, megfélekedett a saját maga kikényszerítette ünnepnapról. Na és? Nem először és nyilván nem utoljára cselekszik a hagyomány ellen (lásd: Magyar Szó „átszervezése”!). Mit kóstál ez egy ilyen szuverén cégnek, amely két nappal azt követően, hogy elfeledkezik az ünnepéről, elégedetten állapítja meg önmagáról, hogy kiváló munkát végzett. Ha állítják – biztos. (GL)

Novák Mihály: Rendőrállam

SZÁMAINK 2006-BAN

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Aćin, Jovica
Balogh István
Bányai János
Brasnyó István
Ćurković-Major Franciska
Csorba Béla
Ferić, Zoran
Gerold László
Hartig Tibor
Jung Károly
Nánay István
Novák Mihály
Sabo, Anica
Vasagyi Mária
Vékás Éva
Vukovics Géza

A fedőlapon:

Novák Mihály:
Megnyílnak
a határok
(részlet)

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 770350 907007